

Devrimci Marksizm

TEORİK - POLİTİK DERGİ

Komintern ve Enternasyonal

Levent Dölek

Geleceğin enternasyonalı

Sungur Savran

Dünya komünist partisi

Alman devrimi (1918)

Armağan Tulun

Rosa Luxemburg

Sungur Savran

Luxemburg, Liebknecht, Lenin

Sosyalist planlama

Alec Nove

Piyasa ve sosyalizm

Ernest Mandel

Sosyalist planlamanın gerekliliği

Kıtap değerkendirmesi

Özgür Öztürk

Yuval Noah Harari'nin *Sapiens*'i

37
Kış
2019

Devrimci teori olmaksızın devrimci bir hareket olamaz.

V. İ. Lenin, Ne Yapmalı?

Devrimci Marksizm

Sayı: 37
Kış 2019

Üç aylık Teorik / Politik dergi
(Yerel, süreli yayın)

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Şiar Rışvanoğlu

Yönetim Yeri: Adliye Arkası 3. Sokak Tüzün İşhanı No: 22/2 ADANA

Baskı: Yön Matbaacılık
Güven Sanayi Sitesi,
B Blok No: 366 Topkapı - İSTANBUL
Tel: 0212 544 66 34

Yurtdışı Fiyatı: 15 Avro Kıbrıs Fiyatı: 20 TL

Fiyatı: 15 TL (KDV Dahil)

Kapak fotoğrafı

1919 yılında sanatçı V. E. Tatlin Üçüncü Enternasyonal için, sürekli hareket halinde olup, devasa bir ajitasyon aygıtı ve çekim merkezi olacak bir anıt tasarladı.1920’de bu anıtın Tatlin’in atölyesinde sergilenen maketinden bir kare.

Devrimci Marksizm

Teorik / Politik Dergi

Kış 2019

İÇİNDEKİLER

	Bu sayı	5
<u>Komintern ve Enternasyonal</u>		
Levent Dölek	Geleceğin enternasyonalinin örgütsel ve programatik temelleri	11
Sungur Savran	Komintern ya da dünya komünist partisi	31
<u>Alman devrimi 1918</u>		
Armağan Tulun	Tarihin en büyük kadın devrimcisi: Rosa Luxemburg	55
Sungur Savran	3L	71
<u>Sosyalist planlama dosyası</u>		
Alec Nove	Marx, piyasa ve “uygulanabilir” sosyalizm	87
Ernest Mandel	Sosyalist planlamanın savunusu	99
<u>Kitap değerlendirmesi</u>		
Özgür Öztürk	Harari’nin kurguları	137

Bu sayı

Fransa'dan Sudan'a, Haiti'den İran'a, Macaristan'dan Zimbabwe'ye, dünyanın dört bir yanında halk isyanları yaşanıyor. Daha da öteye, 2011'den 2013'e dünya, özellikle Arap ülkelerinde tam anlamıyla bir uluslararası devrimci çalkantı yaşadı. Ama işçi ve emekçi sınıfların onlarca ülkede ayağa kalkışı hiçbirinde tam anlamıyla bir zaferle sonuçlanmadı. Bunun için bugün tek tek ülkelerde devrimci proletarya partileri, dünya çapında ise devrimci bir işçi Enternasyonalı gerekli.

Venezuela, Küba, İran, Suriye, Irak, Kuzey Kore, dünyanın dört bir yanında bir dizi ülke, emperyalizmin tasallutu altında. Biz bu satırları yazarken, ABD emperyalizmi ve onun daha sinsi müttefiki AB emperyalizmi, Venezuela'da kendini başkan tayin eden Guaidó'nun darbesini desteklemekle yetinmiyor, açıkça orduyu darbe yapmaya çağırıyor! Emperyalizmin bu apaçık taarruz politikasına karşı işçi ve emekçi sınıfları, emperyalizme bağımlı ülkeleri ve ayakta kalmış son işçi devletlerini korumak üzere, uluslararası proletaryanın güçlerini harekete geçirecek devrimci partiler ve bir Enternasyonal gerekli.

Klasik çağın Marksistleri hep Enternasyonallerde örgütlendi. Marx Birinci Enternasyonal'in fiili önderiydi, Engels İkinci Enternasyonal'in manevi önderi. Lenin ve Trotskiy Üçüncü (Komünist) Enternasyonal'in kurucuları, Trotskiy ise Üçüncü Enternasyonal'in 1930'lu yıllarda Stalinist bürokrasi tarafından tasfiyesine karşı Dördüncü Enternasyonal'in kurucusu. Ama bugün dünya proletaryasına önderlik edecek bir örgütlülüğe ve nüfuza sahip bir Enternasyonal, on yıllardır mevcut değil. Marksizm, başka şeylerin yanı sıra bu bakımdan da geçmişe göre önemli bir mevzi yitirmiş bir konumda.

Klasik Marksizmi, insanlığı proletaryanın önderliğinde ileri taşıyacak olan ana teori ve pratik kaynağı olarak gören *Devrimci Marksizm* dergisi de Marksizmin enternasyonalizminin bir uluslararası siyasi örgütlenme ile taçlanması gerektiği konusunda kuşku duymuyor. İşte, Komünist Enternasyonal'in (kısa adıyla Komintern'in) kuruluşunun 100. yıldönümü bu yakıcı sorunu tartışmak, dünya proletaryasının bu büyük eksikliğine çözüm aramak için önemli bir vesile. Komintern 2-6 Mart 1919 tarihlerinde Moskova'da yapılan bir kongrede gün yüzünü gördü. *Devrimci Marksizm* bu sayısının ana dosyasını Komintern'e ve onun bugün 21. yüzyılın devrimini yapacak olan Enternasyonal'in kuruluşuna ilişkin derslerine ayırmış bulunuyor.

Komintern dosyasını açan "Geleceğin enternasyonalinin örgütsel ve programatik temelleri" başlıklı yazıda Levent Dölek, enternasyonalleri işçi sınıfının bir parti olarak örgütlenmesinin tarihsel gelişimi içinde ele alıyor. Dölek, Komintern'in ve Dördüncü Enternasyonal'in bu gelişim içerisinde örgütsel ve programatik yönden farklı doruk noktalarını temsil ettiğini ortaya koyuyor ve geleceğin enternasyonalinin de ayaklarını bu dorukların üzerine basarak yükseleceğini belirtiyor. Bu enternasyonalin hem kendisinin hem de ulusal seksiyonlarının, Lenin'in *Ne Yapmalı?*'sından sonra Komintern'in "21 Koşul"unda ifadesini bulan Bolşevik-Leninist özellikler taşıyan bir parti niteliğinde olması gerektiğini, Enternasyonalin dünya devrimi programının merkezinde ise 20. yüzyılda olduğu gibi yine proletarya diktatörlüğünün yer almasının bir zorunluluk olduğunu savunuyor.

Sungur Savran'ın yazısı, Levent Dölek'le "dünya partisi" fikrini paylaşıyor. Savran'a göre, Komintern kendinden önceki iki Enternasyonal'den farklı olarak, hem programı, hem örgütsel yapısı bakımından bir "dünya komünist partisi"dir. Yazı, Komintern'in, Birinci Dünya Savaşı döneminde proletarya enternasyonalizmini bütünüyle terk etmiş olan İkinci Enternasyonal'in yerine yeni bir Enternasyonal kurulmasına olan katkısının ötesinde, yeni Enternasyonal'in bir sıçrama ile gerçek bir dünya partisine dönüşme yoluna girdiğini vurguluyor. Ancak, Savran varılmak istenen nokta ile oraya giden yolu, hedefle taktığı birbirine karıştırma hatasına karşı uyarıyor. Bolşevikler ve özellikle Lenin, ilkeler konusunda ne kadar katı ve uzlaşmaz bir tutum benimsemişse, komünizmin dışındaki proleter akımlara o derece esnek bir tutumla yaklaşmıştır.

Komintern'in kuruluşunun gerisinde elbette Rusya'daki Ekim devrimi var ama aynı zamanda Ekim'in ardından bütün Avrupa'da devrimci bir dalganın yaşanmasının, özellikle de Almanya'da 1918 Kasım devriminin etkisi de küçümsenemez. Alman devrimi Ekim devriminden neredeyse günü gününe tam bir yıl sonra tarih sahnesine çıkmıştır. Devrimin ilk önderleri SPD olarak adlandırılmış olan Avrupa'nın en büyük proleter partisi olan sosyal demokrat partinin sol kanadının önderleri olan Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht'tir. Bu iki önder

devrimci Alman işçileriyle birlikte devrimin ikinci ayı içinde, 31 Aralık 1918-1 Ocak 1919 tarihlerinde yapılan kuruluş kongresiyle Almanya Komünist Partisi'ni (KPD) kurmuşlardır. Ardından ülkenin başkenti Berlin'de 5 Ocak günü bir ayaklanma patlak vermiştir. İşte bu ayaklanmanın yenilgisi, 15 Ocak günü Rosa Luxemburg ile Karl Liebknecht'in hayatlarına mal olmuştur. Bu iki büyük enternasyonalist devrimci, hükümette olan sosyal demokratların aktif işbirliği ile karşı devrimci çeteler tarafından katledilmiştir. Alman devrimi onların ölümünden sonra da inişli çıkışlı biçimde devam etmiştir. Ama büyük önderlerini yitiren bu proleter volkan, mücadelenin değişik merhalelerinde kazanmayı bilememiş ve 1923'ten itibaren de sönümlenmiştir.

Bu sayımızın ikinci dosyası, tarihi önem taşıyan bu olaylar üzerinde durmakta ve Rosa Luxemburg ile Karl Liebknecht'i anmaktadır. Dosyanın ilk yazısında, Armağan Tulunay, "Tarihin en büyük kadın devrimcisi: Rosa Luxemburg"u anlatıyor. Rosa'nın devrimci kişiliğinin gelişmesini, eşitsizliklere karşı özel yaşamında ve örgütlü harekette verdiği mücadeleyi, Alman Sosyal Demokrasisi içinden doğan ve yayılan revizyonizme karşı açıktan ve bütünlüklü biçimde teorik alanda bayrak açan ilk devrimci oluşunu, Lenin'le birçok konuda tartışmalarına rağmen aynı devrimci Marksist zemini paylaşmasını, emperyalist savaşa ve bu savaşta alınan sosyal-şovenist tutumlara karşı enternasyonalizmin öncü savaşçısı olarak karşı çıkışını, devrimci teori ile devrimci eylemin bütünlüğü içinde yaşanmış hayatını ve nihayet varlığını insanlığa armağan edişini aktarıyor. Tulunay'ın makalesi Rosa Luxemburg'u, Lenin ve Trotskiy'in karşısına onların demokratik eleştirmeni olarak çıkartmaya çalışanlara onun devrimci Marksist teori ve eylemini ortaya koyarak cevap veriyor.

Sungur Savran ise bu dosyaya katkısında önce Alman devriminin gelişme evrelerini kısaca özetledikten sonra Luxemburg ve Liebknecht'i anarken bu iki devrimciyi Lenin'le benzerlikleri ve farklılıkları temelinde ele almaktadır. Bilindiği gibi, Lenin de, Luxemburg ve Liebknecht'ten tam beş yıl sonra, 1924'ün Ocak ayında bir gün hayata veda edecektir. Alman işçi sınıfı bu üç devrimciye, soyadlarına atfen 3L adını takmıştır. Savran, yazısına bu başlığı veriyor, çünkü amacı bugün özellikle Luxemburg'u Lenin'in karşısına çıkararak bir tür sözde "demokratik Marksizm" yaratmaya çalışanlara karşı, bu iki büyük devrimcinin (ve Liebknecht'in) temeldeki ortaklığına vurgulamaktır.

Düzenli okurlarımız, geçen sayımızda sosyalist planlama konusunda bir "akar dosya" yayınlamaya başladığımızı, bir süre boyunca her sayımızda bu konuya teorisiyle pratiğiyle, geçmişiyse geleceğiyle eğilen yazılara yer vereceğimizi açıkladığımızı hatırlayacaktır. Sosyalist planlama dosyamızda bu sayıda iki yazıya yer veriyoruz. Sovyetler Birliği'nin çöküşünün hemen öncesinde, 1980'lerin sonları ile 1990'ların başlarında cereyan eden "piyasa sosyalizmi tartışması"ndan

iki temel, artık klasik sayılabilecek metni sunuyoruz. Her iki yazının da müteveffa yoldaşımız Nail Satlığan tarafından Türkçeye çevrildiğini belirtelim. İlki, piyasa sosyalizmi yaklaşımının önde gelen isimlerinden Alec Nove’un “Marx, piyasa ve ‘uygulanabilir’ sosyalizm” başlıklı yazısı. Nove, sosyalist gelenekte karmaşık bir sanayi toplumunun ekonomisinin planlanması sorununun genellikle hafife alındığını, bunun sonucunda da Sovyetler Birliği deneyiminde birçok çıkmazla karşılaşıldığını savunan bir yazar. Bu makalesinde, ağırlıklı olarak, Sovyetler Birliği’nde 1919-1920 yıllarında geliştirilen çeşitli modelleri o dönemin iktisatçılarından L. Yurovskiy’in tanıklığına dayanarak tartışıyor. Bu modellerde, paranın olmadığı bir ekonomik sistemin işleyişi konusunda pratikte pek olanaklı olmayan kimi önerilerin getirildiğini, nihayetinde de bunların başarısız kaldığını öne sürüyor. Ardından, benzer bir dar görüşlülüğün aslında sonraları da devam ettiğini, hatta 1980’lere gelindiğinde bile temel bazı sorunların aşılamamış olduğunu savunuyor. Nove’un temel tezi, plan ile piyasa arasında bir “üçüncü yol”un olanaklı olduğudur: Kendisi de bir tür karma sistemi benimsiyor.

İkinci yazı, Ernest Mandel’in Nove’un “uygulanabilir sosyalizm” olarak adlandırdığı piyasa sosyalizmini eleştirdiği “Sosyalist planlamanın savunusu” başlıklı makalesi. Mandel, sosyalist planlamanın bir tercih meselesi olmayıp, gerçekten işleyebilecek bir sosyalizmin temel direği sayılması gerektiğini –haklı olarak– vurguluyor. Böyle bir planlama sisteminin, bizzat kapitalist toplumun bağrında gelişen üretici güçlere, her şeyden önce de emeğin nesnel toplumsallaşmasına dayandığını gösteriyor. Ayrıca, Nove’un öne sürdüğünün aksine, özellikle Batılı ülkelerde birçok mal ve hizmetin kesinlikle kıt sayılamayacağını, bunların rahatlıkla piyasa sistemi dışına çıkarılabileceğini kanıtlıyor. Mandel’in bu uzun yazısında, sosyalist bir planlama sisteminin kapitalist piyasa sisteminden neden üstün olduğu konusunda ayrıntılı ve bütünlüklü bir tartışma buluyoruz. Mandel’in şimdiden klasikleşmiş bu makalesini sadece iktisadi düşünce tarihinin değerli bir parçası olarak değil, günümüzde de sosyalist üretim ilişkileri üzerine düşünürken rehberlik edebilecek önemli bir katkı olarak görüyoruz. Burada ekleyelim ki, Marksist hareket içinde önemli bir lider olarak oynadığı rol konusunda kendisiyle ne kadar keskin farklılıklarımız olursa olsun, Mandel, 20. yüzyılın ikinci yarısının en iyi Marksist iktisatçılarından biri, belki de en iyisi sıfatını hak edecek bir isimdir.

Kitap değerlendirmeleri bölümümüzde, Özgür Öztürk, Yuval Noah Harari’nin dünya çapında “çok satan” popüler bilim kitabı *Sapiens*’i inceliyor. Öztürk, Harari’nin yapıtında insanın temelde biyolojik bir varlık olarak ele alındığını vurgulayarak, toplumsal ilişkileri “doğalcı” bir perspektiften açıklamaya çalışmanın zorunlu olarak çıkmazlarla karşılaşacağını belirtiyor. Günümüzün sorunlarına (savaşlar, sömürü, eşitsizlik, ekolojik kriz gibi) “insan doğası”na başvurarak açıklama getirmeye çalışmanın son tahlilde gerici sonuçlar yarattığını, Harari’nin kitabından

örneklerle gösteriyor. Ayrıca, Harari'nin tarihsel-toplumsal olguların neredeyse hepsini insanın dilsel kurgular yaratma becerisine dayandırma çabasının epey kof ve hatta zararlı bir yaklaşım olduğunu savunuyor. Emekçilerin ve ezilenlerin bu tür sözde bilimsel çalışmalardan öğrenebileceği bir şey bulunmadığını, sınıf mücadelelerini temel almayan bir tarih yapıtının da aslında burjuva ideolojisinin bir ürünü sayılması gerektiğini öne sürüyor.

Devrimci Marksizm, önümüzdeki sayılarında, sosyalist planlama konusunu işlemeye devam ederken, aynı zamanda başka konularda da içinde yaşadığımız toplumun güncel gelişmelerinin arka planını deşmeye yönelik temalar üzerinde yoğunlaşacak. Bahar sayımızda buluşmak umuduyla...

Kitap Tanıtımı

Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP

*Neoliberalizm,
İslamcı Sermayenin
Yükselişi ve AKP*
Hazırlayanlar:
Neşecan Balkan,
Erol Balkan,
Ahmet Öncü
Yordam Kitap

Bu kitapta daha önce birçok defa ayrı ayrı incelenmiş olan neoliberalizm ve İslamcı sermaye olguları ilk kez kapsamlı bir içerikle birlikte ele alınıyor. Böylece, son yirmi yıla özgünlüğünü kazandıran İslamcı sermaye birikiminin neoliberal politikalarla ilişkisini ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan yeni sınıf oluşumlarını ciddi bir biçimde incelemek olanaklı oluyor. Bu bağlamda Türkiye’de AKP dönemindeki gelişmeler, İslamcı burjuvazi ve İslamcı orta sınıf olguları mercek altına alınıyor. Ayrıca, ülkemizde ve dünyada gayet gevşek, içeriği tanımlanmamış, içine her şeyin doldurulabileceği bir kavram olarak kullanılan “orta sınıf” kavramına, daha iyi tanımlanmış, bilimsel, daha somut bir içerik ve bundan türeyen kuramsal ve ampirik tartışmalara yeni bir boyut kazandırılmaya çalışılıyor. Türkiye üzerine yapılan çalışmaların bu açıdan zenginleştirilmesi Gezi İsyanı ve benzeri siyasal olaylar sırasında gündeme getirilen sınıfsal yorumlara ve çözümlemelere eleştirel yaklaşılabilmesine olanak sağlayacaktır.

Geleceğin enternasyonalinin örgütsel ve programatik temelleri

Levent Dölek

21. yüzyıla girerken yeni bir enternasyonal için tartışmak ya da çağrılar yapmak tekrar popüler oldu. Yeni yüzyılın başında alternatif küreselleşme ve sosyal forum hareketi ön plandaydı. Dünya Sosyal Forumu, Avrupa Sosyal Forumu, Asya vb. derken her yerde sosyal forumlar pıtrak gibi çoğalıverdi. Aynı hızla da sönümlendi. Daha sonra Venezuela'nın "sosyalist" Devlet Başkanı Albay Chávez'in Beşinci Enternasyonal çağrısı geldi. Aynı dönemde Samir Amin "yeniden Üçüncü Enternasyonal" diyordu. Bugünlerde ise kendisini sosyalist olarak tanımlayan Yunanistan'dan Yannis Varoufakis (Syriza'nın eski Maliye Bakanı) ve ABD'den Bernie Sanders (ABD başkan adayı olmak için Demokrat Parti içinde Hillary Clinton ile çatıştı) bir ilerici enternasyonal çağrısı ile ortaya çıktı. Öteden beri eski Sovyetik komünist partileri ve Maoocular hep çeşitli uluslararası organizasyonlar içinde oldular. Ancak istisnalar dışında yeni bir enternasyonal ihtiyacını dillendirmekten ısrarla kaçınarak Komintern'i tarihe gömen Stalinizme bağlılıklarından taviz vermediler. IV. Enternasyonal geleneği ve genel olarak Trotskist hareket ise zaten Komintern'in tasfiye edilmesinden beri bu gündemin ana taşıyıcısı rolündeydi. Bu hareket içinde

kendisini IV. Enternasyonal'in temsilcisi olarak görenler, IV'ün yeniden inşasını savunanlar, V. Enternasyonal isteyenler ve genel bir yeni enternasyonal ihtiyacından dem vuranlar geniş bir yelpaze oluşturuyor.

Bir uluslararası örgütlenme ihtiyacı olarak "enternasyonal" tartışmasının epey hareketli olduğu görülüyor. Peki bu hareket aynı zamanda bereket de getiriyor mu? Enternasyonal sorununa bir parti sorunu olarak bakarsanız hiç de öyle değil. Şöyle bir düşündüğümüzde sosyal forum hareketi tamamen parti karşıtı bir hareketti. Partileri kategorik olarak dışlıyordu. Sosyal demokrat ve reformist partiler için arka kapı açık bırakılmış ve milletvekilleri bu kapıdan girip başköşeleri kapmıştı.¹ Chávez'in bir uluslararası toplantıda yaptığı V. Enternasyonal çağrısının altı tamamamen boştu. Altını doldurmaya yeltenenler çok oldu. Ama nafile. Farklılıklara saygı göstererek birbirimize hiçbir şey empoze etmeden bir araya gelelim diyordu. Bunu söylerken içinde bulunduğu ortam tam da öyle bir ortamdı. Kendi partisinin çağrısı ve Venezuela devletinin ev sahipliği ile beş benzemez bir sürü parti, hareket, grup toplanmış konferans yapıyordu. Farklılıklara saygı duyarak ve birbirine hiçbir şey empoze etmeden. Yani aslında yeni hiçbir şey demiyordu.

Bir de en son ilerici enternasyonalciler Varoufakis ve Sanders var. Amaçları aşırı-sağın yükselişine karşı ilericileri yan yana getirmek. Tabii ki uluslararası bir parti önermiyor ve hedeflemiyorlar. Ufukları, Bolsonaro'dan Le Pen'e aşırı sağın kendi arasındaki koordinasyon ve dayanışmanın bir benzerini oluşturmaktan ibaret. İlericiliği "Tüm ilericilere açık çağrı" başlıklı metinlerinde şöyle tarif ediyorlar: "İlimlilik, demokrasi, refah, sürdürülebilirlik, dayanışma..." Hedefleri ise eşitsizliği, sömürüyü, ayrımcılığı ve çevrenin yıkımını durdurmak.² Sosyalizmden tabii ki bahsedilmiyor ama ayrıca sol kavramı dahi geçmiyor. Anti-emperyalizm olmadığı gibi liberal solun rüşvet-i kelim kabilinden sözünü ettiği anti-kapitalizmden bile eser yok. Enternasyonallerin tarihine hiç referans yok ama "Yeşil Yeni Anlaşma" (*Green New Deal*) diyerek eski Amerikan Başkanı Roosevelt'e göz kırparak "ilgililer" için gerekli not düşülmüş.³ Nasıl sorusunun cevabı tabii ki yok. Yani bir programları yok onun yerine dilek ve temennileri var.

Parti mefhumu olmadan ve bir program ortaya koymadan, tam aksine partileşmeyi dışlayan ve programsızlığı kutsayan yaklaşımlar enternasyonal tartışmasına bereket getirmez tam tersine bu tartışmayı kısırlaştırır. Sosyal forumculuk ve onun

1 Sosyal forumlar ve alternatif küreselleşme hareketinin kapsamlı bir eleştirisi için bkz. Burak Gürel, "Alternatif Küreselleşme Hareketinin Politik Anatomisi", *Devrimci Marksizm*, sayı 1, Mayıs 2006, s. 36-59.

2 "Open Call to AllProgressiveForces", <https://www.progressive-international.org/open-call/>

3 ABD Başkanı Roosevelt'in 1929 Büyük Depresyonu'ndan çıkış için uyguladığı ekonomik programın adıdır. Trotskiy bu programı emperyalist demokrasiyi kurtarmak için işçi ve köylü aristokrasisinin ağzına bir parmak bal çalmak olarak tanımlamıştır. Bkz. Lev Trotskiy, "Fascism and New Deal", <https://www.marxists.org/history/etol/newspape/laboraction-ny/1944/v08n34/trotsky1.htm>

yeni liberal sol/ilerici versiyonu enternasyonalizmin sadece bir unsuru olan dayanışmayı enternasyonalizmin kendisi haline getiren, farklılıklarla bir arada olmak gibi süslü laflarla siyasi mücadeleye ket vuranlar, ideolojik mücadeleyi tu kaka edip globalist ve postmodernist kimlik siyasetini gayri resmi ideoloji olarak benimsiyor ve hatta dayatıyorlar.

Chávez belki partileri reddetmiyor ve dışlamıyordu ama onda da işçi sınıfının iktidar mücadelesi anlamında bir program yoktu. Bilakis Chávez kendi ülkesinde milliyetçi reformcu bir burjuva programının yürütücüsüydü, yani bizzat şahsi varlığı ve eylemiyle işçi sınıfı programının aleyhindeydi. Sonuçta Chavez’in tarihsel pozisyonu, kendi iddiası her ne kadar 21. yüzyıl sosyalizmi olsa da 19. yüzyıl reformizmine denk düşmekteydi.

Hayatının son döneminde yeni (Beşinci) bir enternasyonal çağrısı yapan Samir Amin’i ise ayırmak lazım. Samir Amin partileri dışlayan forum tarzını, forumlar hareketi içinde yer aldığı dönemde dahi savunmadı. Nitekim daha sonra enternasyonal çağrısı yaparken “yeni bir Komünist Enternasyonal’e ihtiyacımız var” demişti. Referansı doğrudu ancak ilk etapta çağrısını 21. Yüzyıl sosyalizminin vizyonunu kapitalizmden sosyalizme uzun bir geçiş dönemi olarak tarifleyerek bir yenilgi teorisi üzerine kurdu. Üretici güçler gelişmeye devam ediyor ve bunun için kapitalist yolun geçerliliğini kabul etmemiz gerekiyor diyen Samir Amin, Mao’ya referans veriyor ve Çin deneyimini bütün Güney’de (Asya, Afrika ve Latin Amerika) gerçekleştirmek için yeni bir enternasyonale ihtiyaç olduğundan dem vuruyordu.⁴ Ancak Samir Amin’in hayatının son on yılına damgasını vuran Üçüncü Büyük Depresyon onun görüşlerini Menşevizmin Maocu versiyonundan uzaklaştırdı ve devrimci yönde değiştirdi. Ölmeden önceki son yazılarında “kapitalizmin krizini düzeltmeye çalışmaktansa kriz üreten kapitalizmi yok etmek gereklidir” diyordu. Kapitalist res-torasyonla birlikte sadece sermayeyi değil kapitalizmin krizini de ithal ettiği açıkça görülen Çin deneyimine tek referans vermiyordu. Samir Amin ayrıca “işçilerin ve halkların enternasyonalini” önerirken özellikle “hareket” formunu ve tartışma ortamını aşan bir uluslararası örgütü savunmaktaydı ve bu örgütün daha önceki dört enternasyonalin incelenmesiyle şekillendirilmesi gerektiğini salık veriyordu.⁵

Bir Maoist olarak Samir Amin’in geldiği yer ve yaptığı düşünsel atılım son derece önemlidir ancak geç kalmıştır.⁶ Büyük oranda da eksiktir. Samir Amin, yeni

4 Samir Amin, “WeNeed a New Communist İnternational”, <https://southasiarev.wordpress.com/2008/11/24/samir-amin-we-need-a-new-communist-international/>

5 Samir Amin, “It is imperative to construct a 5th International of workers and peoples”, <http://www.defenddemocracy.press/it-is-imperative-to-reconstruct-the-internationale-of-workers-and-peoples-by-samir-amin/>

6 Bu konuda Sungur Savran’ın Samir Amin’in ölümü üzerine yazmış olduğu ve enternasyonal hakkındaki görüşlerini de değerlendirdiği makalesi için bkz. Sungur Savran, Samir Amin Bir Maoistin Trajedisi, <https://gercekgazetesi.net/teori-tarih/samir-amin-bir-maoistin-trajedisi>

bir enternasyonal için enternasyonallerin deneyiminin ciddi şekilde çalışılmasını önermiş ama kendisi bunu yapamamıştır. Eğer yapabilmiş olsa enternasyonaller deneyimlerinden hareketle bugünün koşullarına en uygun formu oluşturmak gibi muğlak bir hedef tanımlamazdı. Dolayısıyla “Beşinci” numaralandırmasının içeriği de en az bu hedef kadar muğlak kalmıştır. Zira bir Enternasyonal tartışması, parti ve program unsurlarını merkeze almadan asla gerçek bir temele sahip olamaz. Enternasyonal fikrini ve pratiğini hiçbir zaman ciddi manada benimsememiş olan Maoist hareketten gelen ve Üçüncü Dünyacılık perspektifine sahip Samir Amin için şaşırtıcı olmayan ve pekala mazur görülebilir bir eksiklikler bu. Diğer taraftan Komintern’in kapatılmasının ardından işçi sınıfının enternasyonal örgütlenme davasının neredeyse tek varisi olarak kalan devrimci Marksist (Trotskist) akımların benzer hatta daha büyük zaafılar içinde sosyal forumların içinden beşinci enternasyonal devşirmeye çalışması ya da aynı yolu dün Chávez’in himayesinde, bugün Varoufakis ve Sanders gibilerle birlikte yürümeye çalışması asla kabul edilemez.

Enternasyonal partidir. Parti öncelikle programdır. Parti tartışması ulusal partilerin ve bir dünya partisinin inşasını, program ise ulusal ve uluslararası düzeyde işçi sınıfının siyasi iktidar mücadelesinin gereklerini ele almalıdır ki aslında bunlar birbirlerinden ayıramaz bir bütünü oluştururlar.⁷

İşçi sınıfının ulusal ve enternasyonal düzeyde bir parti olarak örgütlenmesi

Marx ve Engels *Komünist Manifesto*’da işçilerin burjuvalara karşı mücadelesinde gerçek sonucun işçilerin durmadan genişleyen birliğinde olduğunu belirtir. Bu sonucun işçilerin kendi aralarındaki rekabet dolayısıyla sürekli sekteye uğradığını ekler. Dolayısıyla işçi sınıfı mücadelesinin ilerleyişi her daim birlik ve rekabetin çelişkisi içinde gelişir. Birlik rekabete üstün geldikçe işçi sınıfı mücadelesi nicel ve nitel düzeylerde ileriye doğru gelişir.⁸

İşçi sınıfı mücadelesinin gelişiminde yerelliğin karşısında merkezilik, sendikal ve ekonomik olanın karşısında ise siyasi olan daha ileri bir birlik düzeyine işaret eder. Yerel düzeydeki mücadelelerin tek bir sınıf mücadelesinde merkezileştirilmesi ve siyasallaşması işçi sınıfının bir siyasi parti olarak örgütlenmesinin gelişmesi anlamına gelir. Siyasallaşma siyasi iktidar için mücadeleyi gündeme getirir. Burjuva toplumunda siyasi iktidar ulusal düzeyde kurumsallaşmıştır ve bu temelde işçi sınıfı

⁷ Devrimci İşçi Partisi bu perspektifle 5. Kongresi’nde, “Komintern’in kuruluşunun 100. Yıldönümünde dünya proletaryasına yeniden bir öncü yaratalım” başlıklı bir kararı kabul etmiş ve 2019’u Komintern yılı ilan etmiştir. Kararın metni için bkz. <https://gercekgazetesi.net/dip-bildirileri/kominternin-kurulusunun-100-yildonumunde-dunya-proletaryasina-yeniden-bir-oncu>

⁸ K.Marx ve F.Engels, *Komünist Manifesto*, çev. Nail Satılğan, İstanbul: Yordam Yayınları, 2013, s.52.

finın siyasi hâkimiyeti ele geçirmesi kendisini ulus olarak kurması anlamına gelir.⁹

İşçi sınıfının durmadan genişleyen birliği için ulusallık sadece bir aşamadır. Kapitalist üretim tarzı içinde gelişen üretici güçler sürekli olarak ulusal sınırları zorlar ve onları aşar. Üretici güçlerin bu özelliği en başta işçi sınıfı için geçerlidir. İşçi sınıfı hem niteliği hem de çıkarları açısından uluslararası bir sınıftır. Yerellik karşısında ulusallık nasıl daha ileri bir örgütlenme düzeyini temsil ediyorsa, ulusallık da uluslararası olan karşısında daha geridir. Ulusal rekabet uluslararası dayanışma karşısında işçi sınıfının birliğini sekteye uğratan bir unsur olarak rol oynar.

Nihayet işçi sınıfının ulusal düzeyde siyasi hâkimiyeti ele geçirmesi bir sonuç değil başlangıçtır. Engels, “Komünizmin İlkeleri”nde bunu şöyle ifade eder: “Dünya pazarını yaratmış olan büyük sanayi, yeryüzündeki bütün halkları ve özellikle de uygar halkları öylesine birbirine bağlamıştır ki, her halkın başına gelecekler, bir ötekine bağlıdır... Komünist devrim, bu yüzden, hiç de salt ulusal bir devrim olmayacaktır.”¹⁰ Dolayısıyla işçi sınıfının bir parti olarak örgütlenmesi olgusu da salt ulusal bir düzeyde ele alınamaz. Bu anlamda “Enternasyonal”, işçi sınıfının uluslararası düzeyde bağımsız bir siyasi parti olarak örgütlenmesidir.

Bir parti olarak Enternasyonal

Marx ve Engels’in her ikisinde de önder ve belirleyici konumda olduğu Uluslararası İşçi Birliği (Birinci Enternasyonal) ve onun öncülü olarak kabul edebileceğimiz Komünistler Ligi birer partidir. Her ikisi de uluslararası düzeyde ve yerel mücadeleleri merkezileştirmeye yönelik organlar teşkil ederek örgütlenmiştir. Bunda ne kadar başarılı olduklarından bağımsız biçimde yönelişleri açıkça bu doğrultudadır. Komünistler Ligi daha dar kapsamlı ve homojen bir yapı iken Birinci Enternasyonal, içinde anarşist ve sendikalist unsurlar da barındıran daha geniş ve heterojen bir örgütlenmeye sahip olmuştur.

Birinci Enternasyonal, Paris Komünü’nün yenilgisinin ardından zayıflamış, anarşistlerin fraksiyonel faaliyetlerinin yıkıcı etkileri sonucunda bölünüp yıllar içinde etkinliğini yitirmiştir. Ancak bir örgüt olarak Birinci Enternasyonal’ın işlev görmemesi işçi sınıfının siyasi parti olarak örgütlenme çabasını bitirmemiş tam tersine işçi hareketinin genel yükselişine paralel olarak sosyal demokrat adı taşıyan Marksist partiler hızla kitleselleşmiştir. Bu, ulusal düzeyde işçi sınıfının siyasi parti olarak örgütlenmesinde niteliksel bir sıçrama olmuştur. Bununla birlikte İkinci Enternasyonal bir uluslararası parti olarak değil gevşek bir federasyon olarak kurulmuştur.

Hem ulusal hem de uluslararası düzeyde parti inşasındaki bir sonraki niteliksel

9 K. Marx ve F. Engels, a.g.e., s.64.

10 F. Engels, “The Principles of Communism”, <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1847/11/prin-com.htm>

sıçrama Ekim Devrimi ile birlikte olacaktı. Rusya’da işçi sınıfı partisi siyasi iktidarı fethetti ve siyasi parti olarak örgütlenen işçi sınıfının kendisini hâkim sınıf olarak örgütleme sürecini başlattı. Ancak bu hiçbir yönüyle salt ulusal bir gelişme olarak görülemezdi. Ekim Devrimi, dünya devrimini başlattı. “Komünizmin İlkeleri” ve *Manifesto*’dan itibaren, komünist devrim dünya ölçeğinde bir devrimci programa sahipti. Ancak proletaryanın Rusya’da elde ettiği zafer ve bu zaferin tetiklediği yeni devrimlerle birlikte dünya devrimi somut bir süreç olarak başladı. Böylece dünya partisinin inşası da hem mümkün hem de kaçınılmaz hale geldi.

Devrimci ulusal partiden devrimci enternasyonal partiye

Marx ve Engels, Komünistler Ligi’nden Birinci Enternasyonal’e o dönemin koşulları ve anlayışı içerisinde partili bir mücadele içinde oldular. Ancak kendi başına özel bir alan olan örgütlenme sorununu ele alıp bu alanda bir parti teorisi geliştirmediler. Bunu daha sonra yapacak olan Lenin’di. 1848 devrimlerinin ve 1871 Paris Komünü’nünden örgütlenme ve önderlik sorununun hayati önemde olduğu dersini çıkaran Lenin, Bolşevik parti ve örgüt teorisinin temeli olan “*Ne Yapmalı?*” kitabını bu perspektifle yazmıştır.

Lenin, Rusya’da devrimci işçi hareketinin gelişimini üç döneme ayırıyordu. Birinci dönem (1884-1894) Marksist hareketin “sosyal demokrasi” adıyla teorik ve politik görüşlerini yükselttiği, işçi hareketinin henüz dışında gelişen emekleme dönemi idi. İkinci dönemde (1894-1898) Marksist hareket halk kitlelerinin mücadeleciliğinin bir parçası olarak ve bir siyasi parti olarak sahneye çıkıyordu. Bu dönem çocukluk ve ergenlik aşamasıydı. 1898’den *Ne Yapmalı?*’yı yazdığı 1902’ye kadar ise hareket örgütsel dağınıklar ve ideolojik yalpalamalar eşliğinde ilerlemekteydi. Lenin ergenlik çağındaki bir gencin sesinin çatallaşması gibi sosyal demokrasinin sesi de çatallaştı diyordu. Bu çatallaşmada Lenin, reformist ve revizyonist eğilimlere karşı devrimciliğin, örgütsel olarak da amatör ve kendiliğindenci eğilime karşı merkezileşip profesyonelleşerek, işçi sınıfının öncüsünü örgütleyen ve işçi hareketine öncülük eden bir devrimciler örgütünün taraftarıydı. Lenin, kitabın sonunda “ne yapmalı?” sorusunun cevabını şöyle veriyordu: “Üçüncü dönemi sona erdirin!”¹¹

Üçüncü dönemin sona ermesi Rus sosyal demokrasisindeki çatallaşmada Bolşevizmin yani disiplinli, demokratik merkeziyetçi ve öncü nitelikteki devrimci partinin tayin edici şekilde galip gelmesi demekti. Lenin, *Ne Yapmalı?*’da bu partinin krokisini çizmiş, pratikte de temellerini atmıştı. Bolşevik parti 1905’te devrimi gördü, devrimin yenilgisinin derslerini 1907-1910 irtica yıllarında çıkardı, işçi hareketi ile birlikte yeniden ileri atıldı (1910-1914), savaş yıllarında (1914-1917) hem

11 V.I.Lenin, *Ne Yapmalı?*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2010, s.225.

ideolojik ve politik hem de örgütsel olarak sağlamlaştı ve ikinci Rus devrimi ile birlikte (1917 Şubat ve Ekim)¹² artık “üçüncü dönemi” sona erdiren düzeye erişmiş ve Ekim zaferi ile pratiğin sınavından geçmişti. Lenin ve Bolşevizm, komünistleri kalıba sokarken mücadelenin doğal, partinin bilinçli ayıklamasını kullandı. Lenin *Ne Yapmalı?* kitabına boşuna Lasalle’in Marx’a mektubundan “Parti kendisini arındırarak güçlenir” diyen pasajı alarak başlamamıştı.

Proletarya partisinin gelişimi enternasyonal düzeyde de benzer bir süreç izlemiştir. Lenin şöyle özetliyor:

Birinci Enternasyonal, sosyalizm için uluslararası proleter savaşımının temellerini attı. İkinci Enternasyonal, hareketin bir dizi ülkede genişliğine yayılması için zeminin hazırlandığı bir evre oldu. Üçüncü Enternasyonal, İkinci Enternasyonal’ın oportünist, sosyal şoven, burjuva ve küçük burjuva pisliliklerini ayıklayarak, onun çalışmalarının meyvelerini toplayarak, proletaryanın diktatörlüğünü gerçekleştirmeye başladı.¹³

İkinci Enternasyonal’ın çalışmalarının, yani proletarya partisinin kitleselleşmesinin meyvelerini toplamak için uluslararası proletarya hareketinin genişlemesine yayılmasını derinlemesine bir inşaya dönüştürmek gerekti. Rus deneyimi pratikte bunu başardı. Lenin bunun için, “Rus Sosyal Demokratlarının Görevleri”nden başlayarak “Nereden Başlamalı?” broşüründen geçerek *Ne Yapmalı?*’da o dönem için en berrak ifadesine kavuşan bir örgütlenme ve parti teorisi geliştirdi. Lenin, *Manifesto*’daki proletarya partisi kavramını esas alıyordu kuşkusuz. Ancak parti ve örgütlenme sorununa daha önce kimsenin yapmadığı biçimde özel bir alan olarak eğildi. Lenin, *Ne Yapmalı?* sorusunun cevabı olan dördüncü dönemin partisini tarif eden yeni bir kitap yazmadı. Ancak bu partinin en temel özellikleri daha sonra Komünist Enternasyonal’ın belgelerine nakşedildi. Muzaffer Bolşevizmin deneyimi üzerinden yükselerek, Komünist Partisi, *Komünist Manifesto*’daki tanımlamayı içererek ama onu açacak şekilde şöyle tanımlandı:

Komünist partisi işçi sınıfının bir parçasıdır (fraksiyon); ama onun en ileri, en bilinçli dolayısıyla en devrimci parçasıdır. Komünist partisi, çalışanlar arasında en bilinçli, en ileri görüşlü, en fedakâr olanların kendiliklerinden ayıklanmasıyla yaratılır. Komünist partisinin işçi sınıfının kilerden farklı çıkarı yoktur. Komünist

¹² Lenin bu dönemleştirmeyi “Bolşevizm tarihinin belli başlı aşamaları” alt başlığı ile *Sol Komünizm: Bir Çocukluk Hastalığı* kitabında yapmaktadır. Bkz. V.I. Lenin, *Sol Komünizm: Bir Çocukluk Hastalığı*, çev. Muzaffer Kabagil, İkinci Baskı, Ankara: Sol Yayınları, 1974, s.15-22.

¹³ V.I.Lenin, “Komintern’in Tarihteki Yeri”, *Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal*, Cilt 1, çev. Orhan Dilber, İstanbul: Maya Yayınları, 1997, s. 27.

partisi, işçi sınıfının bütününün tarihsel misyonunu göz önünde bulundurmasıyla ve her dönemeçte şu ya da bu grubun yahut mesleğin değil bütün işçi sınıfının çıkarlarını savunma gayretiyle, çalışanların geniş yığınlarından ayırt edilir. Komünist partisi, işçi sınıfının en ileri parçasının, proletaryanın ve yarı proletaryanın geniş yığınlarına doğru yolda önderlik etmesini sağlayan örgütleyici ve siyasal güçtür.¹⁴

Bu tanımlama ile artık parti önderlik eden, örgütleyici ve siyasal (dolaysız bir çimde iktidarı hedefleyen) bir araçtır. Gelişmeler, komünist partisinin proletaryanın en ileri ve hareketin tüm çıkarlarını savunan kesimi olması ve öyle kalması için bilinçli ve programlı bir çaba gerektiğini ortaya koymuş ve bu çabanın başarıya ulaşması için proletarya, eylem kılavuzu niteliğinde bir parti teorisine kavuşmuştur. Bu teori temelinde şekillenen yukarıdaki tanımlama salt ulusal bir parti tanımlaması değildir. Ulusal seksiyonları ile birlikte bizzat bir parti olarak adlı adınca “Uluslararası Komünist Partisi”¹⁵ olarak Komünist Enternasyonal’in niteliğini de ortaya koymaktadır.

Program ve enternasyonal

Komünist partisinin programı en özlü ifadesini proletarya diktatörlüğü kavramında bulur. *Komünist Manifesto*, “Komünistlerin teorisi tek bir ifadeyle özetlenebilir: Özel mülkiyete son verilmesi”¹⁶ diyerek hem insanlığın gelişiminin önünde mutlak bir engel olarak yükselen kapitalist üretim tarzının özünü ortaya koyuyor hem de insanlığın kurtuluşunun yolunu gösteriyordu. Bu yolun zorunlu uğrağı işçi iktidarındır. İşçi iktidarı ise hedefine “mülkiyet hakkına ve burjuva üretim ilişkilerine despotik tecavüzlerde bulunmaksızın”¹⁷ varamaz. *Manifesto*’da proletarya diktatörlüğü kavramı adlı adınca geçmese de yukarıdaki tanımlama gayet açıktır. Proletaryanın sömürücü sınıflar üzerindeki despotizmi proletarya diktatörlüğüdür.

Proletarya diktatörlüğü proletaryanın programının belkemiğidir ve Marx *Manifesto*’dan bir süre sonra bunu şu sözlerle ifade etmiştir:

Modern toplumdaki sınıfların ya da bunlar arasındaki savaşımın varlığını keşfetmiş olma onuru bana ait değildir. Burjuva tarihçileri bu sınıf savaşımının tarihsel gelişimini, burjuva iktisatçılar da sınıfların ekonomik anatomisini benden çok

14 “Komünist Partisinin Proleter Devirimindeki Rolü Üzerine Karar”, *Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal*, a.g.y. Cilt 1, s. 180-181.

15 “Komünist Enternasyonal’in Manifestosu”, *Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal Cilt 1* s. 113.

16 *Komünist Manifesto*, s.58.

17 a.g.e., s.67.

önce açıklamışlardır. Benim yeni olarak yaptığım: 1) Sınıfların varlığının ancak üretimin gelişimindeki belirli tarihsel evrelere bağlı olduğunu; 2) Sınıf savaşımının zorunlu olarak proletarya diktatörlüğüne vardığını; 3) bu diktatörlüğün kendisinin bütün sınıfların ortadan kaldırılmasına ve sınıfsız bir topluma geçişten başka bir şey olmadığını tanıtlamak olmuştur.¹⁸

Birinci Enternasyonal’de anarşistler cepheden, İkinci Enternasyonal’de “Mark-sist” revizyonistler arkadan olmak üzere, işte bu belkemiğine saldırmışlardır. “Üçüncü Enternasyonal’in çağ açan önemi” ise “Marx’ın baş sloganını, sosyalizmin ve işçi sınıfı hareketinin yüzyıllar süren gelişmesini özetleyen sloganı, proletaryanın diktatörlüğü kavramı içinde ifade edilen sloganı gerçekleştirmeye başlamasında yatar.”¹⁹

Proletarya diktatörlüğü kâbus dolu bir gecenin ardından bir sabah uyanacağımız yepyeni bir dünya değildir. Kapitalizmden komünizme geçiş sürecinin siyasal ifadesidir. Bu geçişsellik *Komünist Manifesto*’da “hareketin seyri içinde kendini aşan” ve sonunda üretim tarzını tümüyle alt üst etmeye varan toprak mülkiyetinin kamulaştırılması, ağır bir artan oranlı vergi, kredi sisteminin tek bir devlet bankasında merkezileştirilmesi gibi önlemleri içeren 10 maddelik bir listede ortaya konmaktadır.

İkinci Enternasyonal içinde bu geçişsel mantığın yerine asgari program ve azami program ayrımı getirilmiştir. Asgari program “hareketin seyri içinde” ne kendini aşan ne de kapitalizmin sınırlarını zorlayan, özel mülkiyet ve burjuva diktatörlüğü altında işçi sınıfının koşullarını iyileştirmekten ibaret reformlardan ibarettir. Asgari program bugünün, azami program yarının işidir. Her yeni gün “bugün”dür ve azami programın uygulanacağı yarın hiç gelmez.

Ekim Devrimi’nin deneyimi *Komünist Manifesto*’yu teyit eder niteliktedir. Ekim Devrimi hareketin devrim öncesinden başlayarak iktidarın fethine uzanan seyrinin nasıl kendini aştığını ve bu dinamğin oluşmasında devrimci proletarya partisinin öne çıkardığı slogan ve taleplerin rolünü ortaya koymuştur. Nihayet Komünist Enternasyonal de asgari ve azami program ayrımının yerine geçişsel bir programatik anlayış benimseyecektir:

Komünist partiler, kapitalizmin sallantılı olan temellerini güçlendirmeye ve onarmaya yönelik asgari programlar ileri sürmezler. Komünistlerin hedefi kapitalist sistemi yıkmaktır. Ancak bu hedefe ulaşabilmek için komünist partiler, işçi sınıfı-

18 Marx to Weydemeyer in New York, https://www.marxists.org/archive/marx/works/1852/letters/52_03_05-ab.htm

19 V.I. Lenin, “Komünist Enternasyonal ve Tarihteki Yeri”, *Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal Cilt 1*, s.27.

nın acil ve dolaysız ihtiyaçlarını ifade eden talepler ileri sürmelidirler. Komünistler, kapitalist sistemin varlığının devamıyla bağdaşıp bağdaşmadığına bakmaksızın, bu talepler için savaşmak amacıyla kampanyalar örgütlemelidirler[...] **Eğer komünistlerin ileri sürdüğü talepler geniş proleter kitlelerin acil ihtiyaçlarına karşılık düşüyorsa ve kitleler, bu talepleri karşılanmadığı takdirde yaşamlarını sürdüremeyeceklerine inanıyorlarsa, o zaman bu talepler etrafındaki mücadele iktidar için mücadelenin kalkış noktası haline gelir.**²⁰

Komintern IV. Kongresi ulusal seksiyonların programlarında ülkenin koşullarına göre kayıtlar düşülerek geçiş talepleri için mücadelenin kesin ve açık biçimde yer almasını zorunlu kılmıştır.²¹

Komünist partisinin programı günbegün sınıf mücadeleleri içinde sınanır ve gelişir. İşçi sınıfının birliğini sürekli sekteye uğratan sınıf içi rekabetin en ölümcül şekilde kışkırtıldığı olayın savaş olduğu açıktır. İşçi sınıfı ve emekçi kitlelerden oluşan orduların güya “ulusal” çıkarlar uğruna birbirini katlettiği savaşlar, enternasyonalizmin de ölümcül sınavları olmuştur. Birinci Enternasyonal’in açılış konuşmasında Marx, “çalışan sınıfların kurtuluşu onların kardeşçe uyum içinde olmalarını gerektiriyorsa, canice planların parçası olarak ulusal önyargılara oynatılarak halkın kanını ve servetini korsanca savaşlarda çarçur eden bir dış politika altında bu büyük görevi nasıl yerine getirebilirler?”²² diyordu. İkinci Enternasyonal, Cihan Harbi’ne doğru gidilirken 1912 yılında toplanan Basel Konferansı, enternasyonalist geleneği sürdürüyor ve savaşı önlemek için mücadeleyi, her şeye rağmen savaş olursa savaşın yaratacağı ekonomik ve siyasal krizi devrim için kullanmak gerektiğini savunuyordu. Ancak İkinci Enternasyonal’in sosyal şovenistleri Birinci Dünya Savaşı içinde kendi hükümetlerinin savaş politikalarına “yurtseverlik” kiskivesi altında destek olduklarında Enternasyonal’e ve Marx’ın tarif ettiği o büyük göreve en büyük ihaneti yaptılar.

Üçüncü Enternasyonal’in temelleri savaş sürecinde sosyal-şovenizme karşı mücadele içinde atıldı. Devrimci Marksistler savaşa karşı enternasyonalist temellerde bir itirazla yetinmediler. “Savaşı iç savaşa çevirme” şiarı ile savaşa karşı politikayı işçi iktidarına bağladılar. Barış talebi pasifist bir dilek olarak öne sürülmedi, tam da geçişsel bir mantıkla emekçi kitleleri, **yaşamak için** iktidarı almaya sevk etmek üzere ileri sürüldü. Nitekim barışı getiren de Ekim ayaklanması ile kurulan ve işçi köylü ittifakına dayanan devrimci işçi iktidarı (proletarya diktatörlüğü) oldu.

Proletaryanın siyasal iktidarını kurmasının ulusun öncü sınıfı konumuna yüksel-

20 “Taktikler Üzerine”, *Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal*, Cilt 2, çev. Orhan Dilber, İstanbul: Maya Yayınları, 2002, s.117.

21 “Komünist Enternasyonal’in Programı Üzerine Karar”, a.g.e., s.332.

22 <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1864/10/27.htm>

mesiyle mümkün olduğunu biliyoruz. Bu da proletaryanın, burjuvaziye karşı mücadelesinde yoksul ve orta köylülük başta olmak üzere ulusun diğer sınıf ve katmanları üzerinde hegemonya kurmasını gerektirir. Lenin bu doğrultuda *Ne Yapmalı?*'da partinin ajitatör ve örgütçülerini toplumun tüm ezilen sınıf ve katmanları arasına göndermesini savunmuştur. Ekim Devrimi'nin deneyimi ile de bu yöneliş pratiğin sınavından başarıyla geçmiştir. Bununla birlikte komünist programın diğer merkezi unsurları gibi proleter hegemonyası da salt ulusal ölçekte değerlendirilemez. İşçi sınıfının köylülük üzerindeki hegemonyasının mantığı uluslararası ölçekte proletarya diktatörlüğünün ezilen uluslar ve sömürgeler için kurtuluşun yolu haline gelmesinde görülmektedir. Bolşevizmin ulusal düzeydeki tarım programına dayanan işçi köylü ittifakı, uluslararası bir stratejik yöneliş haline getirilmiştir. Ulusların kendi kaderini tayin hakkının ilke olarak savunulması, anti-emperyalist birleşik cephe politikası gibi unsurlar, uluslararası arenanın kendine özgü özelliklerine göre yeniden düzenlenmiş biçimde dünya devriminin program ve stratejisinin parçası haline gelmiştir.

Komintern'in programı en başından beri ve öncüllerinden de devraldığı biçimiyle dünya sosyalist devrimidir. Komintern hiçbir tartışma olmaksızın dünya devrimi programını benimsemiştir. Birinci kongrede kabul edilen Komünist Enternasyonal'in Platformu başlıklı programatik belgede ulusal çıkarları uluslararası devrimin çıkarlarına tabi kılma kabiliyetine sahip bir enternasyonal olmadan işçi sınıfının uluslararası dayanışmasının da gerçekleştirilemeyeceğini belirtilmiş ve karar "Yaşasın uluslararası proleter Sovyetleri cumhuriyeti!" şiarı ile sonlandırılmıştır.²³ Lenin'in deyimiyle Komintern her fırsatta "bütün ülkelerdeki proleterlere, proleter devriminin hiçbir zaman tek bir ülkenin sınırları içerisinde zafere ulaşamayacağını hatırlatır; o yalnızca uluslararası biçimde, dünya devrimine gelişerek zafer kazanabilir."²⁴

Örgütsel ve programatik bir doruk noktası: 21 Koşul

Ne yapmalı sorusuna Lenin, "üçüncü dönemi bitirin" diye yanıt vermişti. Yani amatörlüğü aşın, disiplinli ve demokratik merkezîyetçi bir yapı ve işleyişi yerleştirin, işçi sınıfının öncüsünü örgütleyin, tüm ezilen sınıf ve katmanlar içinde çalışarak işçi sınıfının hegemonyasını kurun! 1902'de Lenin'in sözünü ettiği türden bir partinin yani dördüncü dönemin partisinin tam olarak nasıl bir parti olup, somut olarak neye benzeyeceğini Lenin bile bilemezdi. Bu yüzden çerçeveyi çizdi ama tamamlanmış bir örgütsel model kurmadı. Leninist parti teorisi pratiğin sınavından geçtikten sonra Komintern'in ikinci kongresinde kabul edilen "Komünist

23 Komünist Enternasyonal'in Platformu, *Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal Cilt 1*, 24 V.I. Lenin, "Rus Devrimi Üzerine", *Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal*, Cilt 2, s.390.

Enternasyonal'e Katılmanın 21 Koşulu"nda bir model haline geldi.²⁵

21 maddede özetlenen koşullar örgütsel ve programatik ilkeleri ortaya koymuştur. 21 koşul ile üye partilere örgütsel olarak demokratik merkeziyetçi, disiplinli, yayınların ve parlamento gruplarının üzerinde Merkez Komitesi'nin tam denetiminin olduğu, küçük burjuva, reformist ve her türden geri unsurlardan sürekli arınarak gelişen, ülkenin koşullarına göre legal ve illegal çalışmayı birleştiren, sınıf içinde mevzilenmiş, kitle örgütleriyle güçlü bağlar kurmuş bir örgütsel yapıyı zorunlu kılmıştır.

21 koşul program ve stratejiye ilişkin de sıkı bir çerçeve çizmektedir. Programatik olarak merkezde proletarya diktatörlüğünü mutlak olarak savunmak yer almaktadır. Üye partilerin şu ya da bu ülkenin Komünist Partisi ismini alma zorunluluğu da bir kimlik sorunu olarak değil sosyal demokrasiden politik ve programatik mutlak kopuşun bir gereği olarak anlaşılmalıdır. Nitekim tüm üye partilerin Komünist Enternasyonal'in ilkelerine uygun şekilde programlarını yeniden düzenlemesi istenmekte ve ulusal partilerin programlarının da Komintern Olağan Kongresi ya da Yürütme Komitesi tarafından onaylanmasını şart koşmaktadır.

Ayrıca, Komintern üyeleri kitle örgütlerinde sınıf işbirlikçi unsurlara ve bürokrasiye karşı sistemli bir mücadele vermek, tarım proleterlerini ve yoksul köylüleri kazanmak, genel olarak köylülük üzerinde proletarya hegemonyasını sağlamak için kırsal kesimde, üniforma altındaki işçi ve köylüler olan askerleri kazanmak için ordu saflarında sistemli bir komünist faaliyet yürütmek zorundadır. Bu zorunluluklar elbette farklı ülkelerde farklı uygulanış tarzlarında hayat bulacaktır. Ancak burada proleter hegemonyasının merkezi önemi partinin iktidar perspektifinin vazgeçilmez unsuru olmasında yatar. Öyle ki, kırsal kesimde devrimci faaliyetle ilgili maddenin sonunda bu görevden kaçmak "devrimden vazgeçmek"le, ordu içinde sistemli faaliyet yürütmemek ise "devrimci görevlere ihanet"le eş anlamlı kabul edilmiştir.

Sovyet cumhuriyetlerinin karşı devrimci ve emperyalist saldırılara koşulsuz olarak ve etkin biçimde desteklenmesi üye olmanın mutlak bir koşuludur. Ancak emperyalizme karşı mücadele asla Sovyet cumhuriyetlerinin savunulmasından ibaret değildir. Özellikle burjuvazisi sömürge sahibi olan ve başka ulusları ezen ülkelerdeki seksiyonlar için kendi emperyalistlerinin ve sömürgecilerinin teşhirine öncelik veren ve kurtuluş hareketlerini destekleyen açık, belirgin ve eylemli bir tavır zorunlu kılınmıştır. Sosyal-yurtseverlik gibi sosyal-pasifizmin de açıkça mahkûm edilmesi ve Cemiyet-i Akvam başta olmak üzere emperyalist sistemin demokratik görünümlü kurum ve anlaşmalarına karşı net bir anti-emperyalist tutum ilke olarak benimsenmiştir. Yani Komintern ve üyeleri emperyalist savaş kadar emperyalist

25 21 koşulun tüm maddeleri için bkz. "Komintern'e Katılmanın 21 koşulu", *Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal*, Cilt 1, s.131-136.

“barış”a karşı da mücadele yürütmekle mükelleftir.

Komintern üyesi partiler ayrıca, enternasyonalin kongre ve yürütme kurulu kararlarını uygulamakla, enternasyonalin bütün önemli belgelerini yayınlamakla, programlarını eski sosyal demokrasinin kalıntılarından temizlemenin ötesinde taktiklerini dahi enternasyonalin politik çizgisiyle uyumlu hale getirmekle yükümlü kılınmıştır. Tüm bunlar son derece disiplinli ve merkezi bir örgüt tasavvurunu göstermektedir.

21 koşul üye partilerin olduğu kadar Komintern’in kendi niteliğini de belirlemektedir. Komintern uluslararası bir Leninist partidir. Bu parti demokratik merkezîyetçilik başta olmak üzere Leninist partinin tüm özelliklerini taşımaktadır.

21 koşul bir bütün olarak değerlendirildiğinde hem ulusal hem de uluslararası düzeyde proletarya partisinin gelişiminde bir doruk olarak görülebilir. Her şeyden önce, 21 koşul rastgele belirlenmiş bir kurallar manzumesi değildir. Ekim Devrimi’nin ve Bolşevik partisinin muzaffer deneyimi üzerinde yükselmektedir. Arkasına Ekim Devrimi’ni almış, önüne dünya devrimini ve onun bir parçası olarak kendi ulusal devrimini koymuş bir proleter partisi için daha güçlü ve güvenilir bir yol gösterici düşünülemez. 21 Koşul örgütsel, politik ve programatik özü itibarıyla bugün için de 100 yıl önce olduğu kadar günceldir.

IV. Enternasyonal neyi temsil ediyor?

Dünya devriminin ve onun en ileri mevzisi olan Rus devriminin sürekliliğindeki kesinti, Stalinist bürokratik yozlaşmayla birlikte hem Bolşevik Partisi’nin hem de Komintern’in imhası ile sonuçlandı. 21 koşul ve Komintern’in ilk dört kongresi boyunca geliştirilen stratejik ve taktik perspektifler uluslararası komünist partisini bir dizi yıkıcı ve yozlaştırıcı etkiye karşı aşılarmıştı. Ancak her aşım gibi Komintern’in aşmaları da bilinen hastalıkları önlemeye yönelikti. Yani kaynağı emperyalist ve kapiYalist sistem olan hastalıklar. İşçi iktidarını yıkan hastalık ise dışarıdan değil içeriden kaynaklandı. Bürokratik yozlaşma, dış dünyadan kapılan bulaşıcı bir hastalıktan ziyade yine dış dünyanın etkileri altında gelişen ama bizzat bünyenin kendisinden, kendi hücrelerinin başkalaşım bozulmasından kaynaklanan bir kansere benziyordu.

İşçi devletindeki bürokratik deformasyon daha Lenin döneminde tespit edilmişti. Lenin, Komintern’in IV. Kongresi’nde Rus Devrimi’nin Beş Yılı’nı değerlendiren konuşmasında, devlet yönetiminde Bolşevik bin belki de on bin kişiye karşılık Çarlık ve burjuva toplumundan devralınmış, bilinçli ya da bilinçsiz biçimde işçi devleti aleyhinde çalışan yüz binlerce kişilik memurlar ordusundan bahsediyordu.²⁶ Bu bürokratlar ordusu Lenin döneminde henüz aşağıdaydı ve devrimin ayak bağıydı. Stalinizm, bir kişinin yanlış politikaları değil bu muhafazakâr bürokratlar ordusunun

26 V.I. Lenin, “Rus Devrimi’nin Beş Yılı ve Dünya Devrimi’nin Geleceği”, *Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal*, Cilt 2, s.375.

aşağıdan işçi devletinin tepesine tırmanmasıydı. Bu muhafazakâr tırmanışa Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ndeki devrimci unsurların tasfiyesi eşlik etti. Sovyetler Birliği'nde proletaryanın bütününün yerine ayrıcalıklı bürokratik katmanın çıkarları hâkim oldu, enternasyonalde ise dünya proletaryasının yerine Sovyet bürokrasisinin ulusal çıkarları. Bolşevik Partisi ve 1943'te kapısına kilit vuruluncaya kadar Komintern biçimsel bir kabuk olarak kalırken adım adım içi boşaldı.

Örgütsel ve programatik yıkım birlikte yürüdü. Demokratik devrimin kesintisiz biçimde sosyalist devrime dönüşmesi ve demokratik görevlerin de proletarya diktatörlüğü altında gerçekleştirilmesine dayanan stratejinin yerini eski Menşevik aşamalı devrim görüşünün yeni bir versiyonu aldı. İkinci Enternasyonal'in azami programı bir kenarda tutması gibi Komintern de proletarya diktatörlüğünü lafzi olarak savunmaya devam etti ama nedense Stalinist Komintern yönetimi için hiçbir ülkenin koşulları proletarya diktatörlüğü için uygun olamıyordu. Dünya devrimi programının yerine tek ülkede sosyalizm gerici ütopyasının getirilmesi programatik yıkımın merkezindeydi. İlk emperyalist savaşın, daha sonra da devrimin sınavından başarıyla geçen Bolşevizmin deneyimi üzerinden yükselen Komintern, Stalinizm'in elinde örgütsel ve programatik olarak temellerinden kopartıldı. Çin (1925-1927) ve İspanya (1936-1939) sınavlarında çaktı, bir dizi yanlış politika sonucunda Almanya'da faşizme teslim oldu. Yozlaşan bir Enternasyonal'in savaş sınavından geçmesi de düşünülemezdi. Emperyalist savaşın ve emperyalist barışın amansız düşmanı Komintern'in yerine SSCB'nin dar çıkarları temelinde emperyalistler arasında zikzaklar çizen (Nazi Almanyası ile pakt imzalamak dâhil) bürokrasinin dış politika aygıtı geldi. Sonuç bildiğimiz gibi tam bir yıkım oldu. Sonunda emperyalist savaş Nazi ordularını Moskova ve Stalingrad'a kadar getirip bürokrasinin kendisinin varlığını da tehdit ettiğinde bürokrasi Ekim Devrimi'nin tüm tarihsel kazanımlarını seferber etmek zorunda kaldı ve Sovyet halkının fedakârlığı ve Kızıl Ordu'nun gücü Nazizmi ezip dünyayı faşizmden kurtardı. Yeni bir dünya devrimci dalgası başlamıştı. Ancak İtalyan ve Yunan komünistlerinden Yugoslav ve Arnavut partizanlarına, Fransız direnişçilerinden Çin komünistlerine kadar bu dalganın içinde devrime yürüyenler SSCB'yi arkalarında değil karşılarında buldular. Aşabilen (Yugoslavya, Arnavutluk, Çin) muzaffer oldu, aşamayan (İspanya, İtalya, Fransa, Yunanistan) Sovyet bürokrasisinin emperyalizmle pazarlıkları arasında yitip gitti.

Dördüncü Enternasyonal, Stalinizmin 1933'te Alman faşizmine teslim olmasının ardından yani Komintern kesin olarak dünya devriminin aşması gereken bir engel olarak belirdikten sonra Trotskiy tarafından mutlak bir gereklilik olarak tanımlanmıştı ve 1938'de kuruldu. Trotskiy, Dördüncü Enternasyonal'in inşası doğrultusunda yaptığı çalışma için "son derecede yetersiz ve parça bölük karakterine rağmen, hayatımın en önemli işi olduğu, 1917'den iç savaş döneminden vb. daha önemli olduğu kanısındayım" diyordu. Çünkü "yeni bir kuşağı İkinci ve Üçün-

cü Enternasyonallerin liderlerini aşarak devrimci metot ile donatma misyonunu üstlenebilecek”²⁷ ondan başka kimse kalmamıştı. Öncelikle Trotskiy’in kendisi Bolşevizmin metoduyla donanmıştı ve görevini ancak bir parti inşa ederek yapabileceğini bilmekteydi. Dördüncü Enternasyonal bir parti olarak kuruldu. Sosyalist Devrimin Dünya Partisi adını aldı. Çünkü proletarya deneyimini ancak parti ve örgütle geleceğe taşır. Yeni kuşakları devrimci metotla eğitip donatmak ancak bir parti ile mümkündür.

Sosyal demokrasi ve daha sonra Stalinizm dünya proletaryasının öncüsünü iki defa tahrir etmiştir. İlkinde Bolşevizm ve Komintern öncüyü yeniden ve çok daha güçlü biçimde kurmuştur. İkincisinde, Dördüncü Enternasyonal, Komintern’in yerine daha güçlü bir enternasyonal inşa edememişse de dünya proletaryasının uluslararası ölçekte bir parti olarak örgütlenme sürecinin kesintiye uğramasını engellemiştir. Dünya proletaryası, yıkımı ve katliamlarıyla Cihan Harbi’ni geride bırakan İkinci Dünya Savaşı’na proletaryanın tümünün çıkarlarını savunan ve ondan ayrı çıkarlara sahip olmayan bir partiyle girebilmiştir. Dördüncü Enternasyonal’in 1940 tarihli *Emperyalist Savaş ve Dünya Proleter Devrimi* başlıklı manifestosu bu anlamda tarihsel bir önem taşımaktadır.²⁸

Bu manifesto Bolşevizm’in birinci emperyalist savaştaki enternasyonalist ve devrimci programını devralmış ve geliştirmiştir. Zira ikinci savaş birincisinin bir tekrarı olmamıştır. Stalinizm emperyalistler arası denge arayışı içinde yaptığı manevralarla dünya komünist hareketinin başını döndürmüş, ardından işçi devletini savunmasız biçimde tepetaklak Nazi savaş makinesinin önüne düşürmüştür. Dördüncü Enternasyonal ise SSCB’nin varlığı koşullarında emperyalist savaşı iç savaşla çevirme çizgisini, yozlaşmış da olsa bir işçi devleti olan SSCB’nin savunulması ile birleştiren bir program ileri sürmüştür. Dördüncü Enternasyonal’in programı savaşın kaderini değiştirecek şekilde hayata geçirilememiştir. Ancak bu, programın doğru ve çığır açıcı olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz.

Parti ile programın birbirinden ayrılamaz bir bütün olduğunu söyledik. Dördüncü Enternasyonal örgütsel yönden Komintern’in gücünün gerisine düşmüş olsa da esas rolünü komünizmin programını bir üst seviyeye yeni bir doruğa taşıyarak oynamıştır. Dördüncü Enternasyonal, 21 koşul dâhil olmak üzere Komintern’in örgütsel ve programatik mirasını tümüyle devralmıştır. Leninist partinin ilkeleri hem enternasyonal hem de seksiyonları için benimsenmiştir. Sadece lafzi düzeyde değil. Trotskiy, 21 Koşul’un mantığında olduğu gibi teker teker tüm seksiyonların Leninist temellerde inşası için günbegün mücadele etmiştir. Bu mücadele Trotskiy’in vasiyetnamesi niteliğindeki *Marksizmi Savunurken* kitabında örgütsel ve progra-

27 L. Troçki, *Sürgün Günlüğü*, çev. Aslı Aydın, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1997, s. 62-63.

28 L. Trotskiy, “Emperyalist Savaş ve Dünya Proleter Devrimi”, *Devrimci Marksizm*, Sayı 25, İstanbul, Kış 2015-2016, s. 81-115.

matik düzeyleriyle tüm netliğiyle görülebilir. Programatik düzeyde dünya devrimi programı, asgari-azami program ayrımının reddi, ulusal ve uluslararası düzeyde proleter hegemonyasının sağlanması, 1938 Geçiş Programı'nda içerilmiştir.

Dördüncü Enternasyonal içerdiği Komintern programını bürokratik yozlaşmanın tahlili temelinde anti-bürokratik politik devrim programı ile aşmıştır. Komintern programı dünya devriminin mevzisi olarak Ekim Devrimi'nin savunulmasına odaklanmıştır. Dördüncü Enternasyonal tereddütsüz şekilde bu görevi devralmıştır ancak bürokratik yozlaşma proletaryanın önüne çözülmesi gereken yeni bir sorun getirmiştir. Bu sorun Ekim Devrimi'nin kazanımlarını koruyarak ve daha da önemlisi bu kazanımların korunması için iktidardaki bürokrasinin proletarya tarafından devrilmesiyle aşılabılır. Proletaryanın içinden çıkan ama çıkarları itibarıyla ona yabancılaşan bürokrasinin ve işçi sınıfının tarihsel bir mevzisi olmakla birlikte dünya devriminin önünde bir engel haline gelen yozlaşmış işçi devletlerinin dünyasında Dördüncü Enternasyonal'in programı olmadan bir komünizm var olamazdı. Bu yüzden Dördüncü Enternasyonal dünya proletaryasının komünist programının yeni bir doruğunu temsil etmekteydi.

Geleceğin devrimci işçi enternasyonal (dünya partisi)

Ölüm döşeğindeki kapitalizm bir yanında emekçi halk kitlelerinin direniş, isyan ve nihayet devrimlerini öte yanda faşizm, tekfircilik gibi biçimler altında kapitalist barbarlığı insanlığın gündemine getirmektedir. Dünya en uçta da bir yeni dünya savaşı tehlikesinin yer aldığı ağır bir ekonomik, politik, ekolojik kriz içindedir. Dördüncü Enternasyonal'in kurulurken ortaya koyduğu tarihsel tespit geçerlidir. İnsanlığın krizi proletaryanın önderlik krizinde düğümlenmiş durumdadır. Halklar proletaryanın öncülüğüne, proletarya öncü partisine ve bir bütün olarak insanlık devrime ihtiyaç duymaktadır. Kapitalizmin Üçüncü Büyük Depresyonu bu ihtiyacı komünizmin teşhir ve analizlerine yer bırakmaksızın doğrudan ve açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Bugün, kitleler emperyalist kapitalist düzende temel yaşamsal ihtiyaçlarını karşılayamadıkları gibi yeni bir dünya savaşı ile çıplak barbarlığın bela ki de toptan bir yok oluşun tehdidi altındadır.

Proletaryanın önderlik krizi ulusal düzeyde Leninist partilerin ve uluslararası düzeyde devrimci bir işçi enternasyonalinin inşası ile aşılabılır. Eğer proletaryanın önderlik krizinin çözümünün adresi olacak ise, geleceğin enternasyonal Komintern ve Dördüncü Enternasyonal'in örgütsel ve programatik mirasını esas almak ve onun üzerinden yükselmek zorundadır. Yani iki ayağını komünizmin iki doruğuna basarak geleceğe uzanmalıdır. Proletarya ya Leninist bir partide örgütlenmek zorundadır ya da yenilgi kaçınılmazdır. Son yarım yüzyıl ise SSCB'nin yıkılışının ardından hızlanan ve yoğunlaşan biçimde Leninist partiye reddiyelerle doludur. Leninist parti despotik, demode, ikameci, iradeci, bürokratik, tek sesli vb. türlü nite-

lemelerle yerilmiş ve onun yerine Leninist olmayan ve çoğu kez parti bile olmayan bin çeşit model denenmiştir. Parti olmayan partiler, ağlar, forumlar, koalisyonlar vb. hepsinin ortak noktası bir sınıf olarak proletaryaya dayanmaması, demokratik merkezizetçi Leninist partiyi reddetmesidir. Programatik açıdan hepsinin vardığı yer mutlaka ya proletarya diktatörlüğünün açıkça reddedilmesi ya da bu reddiyenin “sosyalist demokrasi” gibi küçük burjuva demokrasisinin duyarlılıklarına seslenen bir örtünün ardından yapılmasıdır.

Partiden, programdan, devrimden ve iktidar için mücadeleden uzak durmayı ilke edinen ve bunu bir ahlaki ilke olarak durmadan vaaz veren uluslararası sol liberal akımlar insanlığın içinde olduğu ölümcül krize çözüm olarak ne öneriyor? Çevrenin yıkımına karşı, erkek egemenliğine karşı, homofobiye karşı, milliyetçiliğe ve ırkçılığa karşı, hatta sermayeye, sömürüye, kapitalizme karşı mücadele et ama “kirli” siyasete karışma! Mücadele eden herkesle yan yana gel ama asla ne yapılması gerektiği konusunda tüm hareketi bağlayıcı sonuçlara varma! Kızıl bayrak depoya gökkuşağı havaya! Her şey için mücadele et ama siyasal iktidar için asla! İşte size Varoufakis ve Sanders’in sosyalist bile olmayan “ılımlı” enternasyonalinin programı ya da programsızlığı.

Yeni bir enternasyonale ihtiyaç vardır. Bu ulusal ve uluslararası düzeyde bir parti inşası meselesidir. Bir numaralandırma sorunu değildir. Beş benzemezleri Beşinci Enternasyonal ya da başka bir ad altında toplama ümidiyle yapılan çağrılar proleter enternasyonalizmine değil bir tür siyasi çöp toplama hastalığına işaret etmektedir. Proletaryanın devrimci enternasyonalist geleneği ile bir ilgisi yoktur. Trotskizmi, hatta Dördüncü Enternasyonalci olmayı bir kimlik derekesine indirmek ve bu kimliği enternasyonal çatısı altında toplanmak için yeterli kabul etmek ne Trotskizmle ne Dördüncü Enternasyonal geleneğiyle bağdaşır; olsa olsa onların post modern bir karikatürüdür.

Dördüncü Enternasyonal, programımızı iki kelimeyle özetleyebiliriz diyordu: Proletarya Diktatörlüğü!²⁹ Sürekli devrimi ve Trotskiy’in adını geçerken zikretti diye bizzat milliyetçi bir burjuva diktatörlüğünün başkanı olan Chávez’in Beşinci Enternasyonal çağrısını devrimci Marksizm adına ciddiye almayı akıl alır mı? Komünizmin, Komünistler Ligi’nden bugüne proletaryanın burjuvaziden bağımsızlığı için verdiği 150 yılı aşkın örgütlü ve partili kavgayı bir burjuva devletin gölgesinde enternasyonal kurma girişimi ile bağdaştırmak nasıl mümkün olur?

Yeni enternasyonal tüm bu zararlı eğilimlerle uzlaşarak değil onları politik olarak yenilgiye uğratarak inşa edilecektir. Yenilmesi gereken politik güçlerin arasında kendisini hâlâ Dördüncü Enternasyonal’in örgütsel ve politik devamı olarak lanse eden ama onun programının kalbi olan proletarya diktatörlüğünü çoktan söküp at-

29 L. Trotskiy, A.g.e, s.107.

miş olan Birleşik Sekreterlik de bulunmaktadır, hatta en ön sıradadır.

Bugün yeni bir devrimci işçi enternasyonalı için referans aldığımız Komintern 1943'te Stalin tarafından kapısına kilit vurulduğundan beri mevcut değildir. Dördüncü Enternasyonal ise onlarca fraksiyona bölünmüş durumdadır ve bir örgütsel bütünlük oluşturmaktan ziyade bir gelenek olarak varlığını sürdürmektedir. Denebilir ki bu referanslar eğer doğru ve güçlü referanslar olsaydı o halde bu virane halin yerine başka bir tablo olması gerekmez miydi? Gerçekten olması gereken Dördüncü Enternasyonal'in Komintern'in ardından dünya proletaryasının önderliğini alması ve dünya savaşından yeni muzaffer devrimler çıkartarak dünya devrimine yeni bir atılım sağlamasıydı. Ancak Trotskiy'in bürokrasiyi bahane ederek SSCB'yi savunmayı reddeden "Trotskistler"e karşı çıkarken söylediği gibi "somut olgunun normdan ayrılması, somut olgunun normu geçersizleştirdiği anlamına gelmez, somut olgu ile norm arasındaki çelişki bizi normu reddetmeye değil aksine devrimci yoldan onun için savaşıma zorlar."³⁰

Bugün dünya proletaryasının önderlik krizini çözecek olan dünya partisini belirleyen, yani onu gerçekleştirmek için devrimci yoldan savaşıma temel alacağımız norm, enternasyonalin önüne getirilecek sayılar değil dünya partisinin niteliği ve programında aranmalıdır. SSCB'nin yıkılışının, Sovyet bürokrasisinin Marksist analizini tersten kanıtlaması gibi, Komintern'in yokluğu ve Dördüncü Enternasyonal'in enkazı da ulusal ve uluslararası düzeyde Bolşevik-Leninist parti teorisinin geçerliliğini aynı şekilde kanıtlamaktadır. Üçüncü ve Dördüncü Enternasyonallerin aksine İkinci (Sosyalist?) Enternasyonal hala sıhhatte ve afiyettedir. O halde devrimci mücadeleyi bırakıp Rosa ve Liebknecht'in sosyal demokrat katili Ebert'in adını taşıyan emperyalist vakıfların kapısında fon için mi dilenmeliyiz? Türkiye'deki sosyalist enternasyonal üyesi CHP'ye mi kapaklanmalıyız? Sorsanız Stalin'e ve Komintern'e övgüler düzecek olan ve ardından ezberden İkinci Enternasyonal'in ihanetlerini sıralayacak bir dizi Stalinist örgüt ve şahsiyetler ya da yine sorsanız Stalinizmin Komintern'e ihanetinden dem vuracak olan sahte "Troçkizm" kimliği taşıyan sol liberaller aynen bunları yapıyorlar. Bizden uzak olsunlar!

Komintern'in 21 Koşulu ve Dördüncü Enternasyonal'in programı tarihin sınavından geçmiş bir şekilde hâlâ komünizmin iki yüksek doruğu olarak karşımızda durmaktadır. Sınıf mücadelesinin seyri içinde proleter öncüsü bu doruklardan yamaçlara düşmüşse yapılacak şey yeniden o doruklara tırmanmak için çabalamaktır; sosyal demokrasinin ve sol liberalizmin sınıf işbirliğinin envai çeşidiyle dolu çukurlarında debelenmek değil.

Manifesto'da yazdığı gibi proletarya hareketini kalıba dökmek için hiçbir özel ilke koymuyoruz. Ama önce kendimizden başlayarak komünistleri Lenin'in *Ne*

30 L. Trotskiy, *Marksizmi Savunurken*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Kardelen Yayınları, 1992 s.33.

*Yapmalı?’*da ortaya koyduğu ve 21 Koşul’da en berrak sonucuna ulaşan Leninist parti teorisine göre bir kalıba sokmakta kararlıyız. Bunun anlamı ulusal düzeyde Leninist partileri ve uluslararası düzeyde de aynı ilkeler temelinde Sosyalist Devrimin Dünya Partisi’ni inşa etmektir. Yeni bir dünya savaşının öngününde demokratik merkezîyetçilikten ayrılan bir parti ilk dalgada alabora olacak bir gemi gibidir. Zira sadece dünya pazarı değil dünya siyaseti de hem en yüksek derecede entegre olmuş durumdadır ve aynı yüksek derecede parçalanma ve etrafındaki her şeyi parçalama eğilimi göstermektedir.

Böyle bir süreçte devrimci bir işçi enternasyonalı proletaryanın güçlerini aynı kimlik altında değil aynı devrimci siyaset altında toplamak zorundadır. Örneğin dün SSCB’nin yıkılışını, Yugoslavya’nın parçalanmasını devrim olarak alkışlayan bugün Suriye’nin tekfirci mezhepçi çetelerinin, Ukrayna’nın faşistlerinin arasında devrimcilik arayanlarla aynı “Troçkist” kimliği paylaşmanın en ufak bir kıymeti yoktur, aksine zararı vardır. Proletarya partisi arınarak gelişir. Eğer kimliğine bakmadan çıkarları emperyalizme ya da faşizme karşı birleşik cephede olan milyonların içinden çıkan öncüleri, sınıf düşmanına karşı ortak mücadele içinde sosyalist devrime ve onun dünya partisine kazanmaya yönelmişseniz, bu arınma asla daralamak ve bir sekt düzeyine inmek anlamına gelmeyecektir.

21. yüzyıl, Arap devrimi ile açıldı ve yeni bir dünya devrimci dalgası yarattı. Devrim, Dördüncü Enternasyonal’in hiçbir zaman giremediği ya da köklü bir gelenek oluşturamadığı bir coğrafyada zuhur etti. O gün bugün de Arap dünyası ve Ortadoğu hiç durulmadı. Proletaryanın önderlik krizi devrimlerin yenilmesini ve peşinden barbarlığı getirdi. Tüm bu gelişmeye bir sinema filmini eleştirir gibi bakamayız. Böyle olmasında sorumluluğumuz vardır. Gerekli dersleri çıkarmak zorundayız. Bu coğrafyanın siyasetinde Avrupa’da olduğu gibi “Troçkizm” pasaportu ile her yere kolaylıkla girmek mümkün değil. Ne var ki milliyetçiliğin/mezhepçiliğin kısıracındaki ve emperyalizmin boyunduruğundaki bu topraklar anti-emperyalizmi enternasyonalizmle birleştiren somut bir sınıf siyasetine ölümüne susamış durumda. Bu da bize geleceğin enternasyonaline Batı metropollerinden çıkamayan liberal “Troçkizm” ile değil Ekim Devrimi ile Orta Asya’nın en ücra köşesine ulaşan Bolşevizmin somut ve devrimci siyaseti ile varabileceğimizi göstermektedir.

Ne Trotskizm’den arınmaktan bahsediyoruz ne de Bolşevizmi, kendini vaktiyle bilinçli olarak Bolşevik Leninistler olarak adlandırmış olan Trotskizmin karşısına koyuyoruz. Biz kimlikleri değil programı ve partiyi öne çıkarıyoruz. Geleceğin enternasyonalinin programı eğer iki kelimeyle özetlenecekse bu iki kelime yine proletarya diktatörlüğü olacaktır. Komintern’in 21 koşulu, enternasyonalin bir dünya partisi olarak kendisinin ve üye partilerinin inşasında kullanılacak iskele vazifesi görecektir. Komintern’in tek meşru varisi Dördüncü Enternasyonal’dir. Bugün Dördüncü Enternasyonal’in programatik kazanımları olmadan Rusya ve Çin’de

kapitalist restorasyonun izlediği seyri analiz etmek, bu ülkelerin emperyalist dünya sistemi içindeki konumlarını yerli yerine oturtmak,³¹ Küba ve Kuzey Kore'nin özgül koşullarına göre politik ve sosyal devrimlerin programını oluşturmak ve aynı zamanda bu ülkeleri emperyalizme karşı savunmak olanaksızdır. Tüm bu alanlarda doğru bir teorik ve programatik perspektif yaklaşan emperyalist savaşta doğru bir tutum almanın başka bir ifadeyle bir Enternasyonal için en önemli sınav olan savaş sınavından geçebilmenin de ön koşuludur.

Dolayısıyla görev Dördüncü Enternasyonal'in yeniden kuruluşudur. Proletaryanın önderlik krizini devrimci bir çözüme kavuşturmak ve böylece dünya devrimi açısından Ekim Devrimi ve Komintern'in temsil ettiği düzeye yeniden ulaşmaktır. Dördüncü Enternasyonal'in yeniden kurulması bu anlamda kuruluşunun 100. yılını idrak ettiğimiz Komintern'in yozlaşmadan önceki devrimci temellerinde yeniden kurulması demek olacaktır.

31 Çin ve Rusya'nın neden emperyalist olarak değerlendirilemeyeceğini ve bu temelde yaklaşan savaşa karşı alınması gereken devrimci tutumun temellerini *Devrimci Marksizm* dergisinin 35. Sayısında ele almıştık. Bkz. Levent Dölek, "21. yüzyılda savaşın karakteri: Çin ve Rusya emperyalist savaşın tarafı mı hedefi mi?", *Devrimci Marksizm*, Sayı 35, İstanbul, Yaz, 2018, s. 125-142

Komintern ya da dünya komünist partisi

Sungur Savran

“Dünya devrimi” kavramı, Trotskiy’in özgün bir fikri değildir. Lenin Rusya devrimci Marksizminin ustası olduğu ölçüde onun kavramıdır. Daha önce, Büyük Ekim Devrimi’ni incelerken, önce Lenin’in 1917 Nisan ayında, sonra Trotskiy’in aynı yılın Mayıs ayında sürgünden devrimin ateşi içindeki Rusya’ya ayak bastıklarında, işçilere ilk hitaplarını, elbette birbirlerinden habersiz, “yaşasın sosyalist dünya devrimi!” sloganıyla bitirdiklerini vurgulamıştık.¹ O kadar kendiliğinden, o kadar doğal ortaya çıkmıştır bu fikir birliği. Çünkü “dünya devrimi” Marksizmin merkezi bir kavramıdır. Programının üç ana odağından biridir. Programın temel hedefi, elbette sınıfsız toplumdur. Oraya giden yolda temel uğraklar ise proletarya diktatörlüğü ve dünya devrimidir.

Bürokrasinin işçi devletinin kendi içinden büyüyüp siyasi iktidarı adım adım gasp etmesinden sonra eline geçirdiklerini muhafaza etmek amacıyla muhafazakâr, daha az riskli “tek ülkede sosyalizm” fikrini Marksizmi tanınmaz hale getirecek biçimde Bolşevik Partisi’nin eski programının yerine koymasına kadar, “dünya devrimi” Marksizm için bu kadar doğal bir şeydi. Astronomide yer

¹ “80 Yıla Bedel 8 Ay: Büyük Ekim Devrimi”, *Devrimci Marksizm*, sayı 32-33, Sonbahar-Kış 2017.

çekimi, fizikte partikül, kimyada element, biyolojide gen ne kadar doğal, ne kadar işin özünden kavramlarsa, Marksizmin siyasi teorisi ve programında “dünya devrimi” o kadar doğal, tartışılmayacak, merkezi bir kavramdı. Şimdi de öyledir. Çünkü bunun değişmesini gerektirecek gelişmeler olmamıştır. Tam tersine, emperyalizmin sermayeyi ve onunla birlikte üretici güçleri ve bu arada işçi sınıfını uluslararasılaştırması ile el ele, “dünya devrimi” programatik geçerliliğini yitirmek bir yana, tam tersine daha da geçerli hale gelmiştir. Devrim, elbette tek bir günde değil, zamana yayılmış biçimde, ya dünya devrimi olarak zaferini güvence altına alacaktır, ya da sonunda, belirli ülke ve bölgelerde ne kadar direnirse dirensin, yenilecektir. Zafer kutlamalarının esas zemini Tevfik Fikret’in deyişiyle “rûy-ı zemîn”dir, yeryüzüdür!

Neden böyledir? Yalın bir şekilde söyleyecek olursak, Marksizmin varlık nedeni olan komünizm kapitalizmin tarihi gelişmesinin ürünüdür, kapitalizm ise kendi gelişmesi içinde bir dünya sistemi haline gelir, bütün ulusları ve ülkeleri birbirine bağlar ve muhtaç hale getirir de ondan. Kapitalizm dünya çapında bir sistem haline gelmişken, komünistler onun geçmiş ve daha ilkel biçiminin özelliği olan yalıtılmış bir ulusal ekonomiye geri dönmeye kalkışrsa, olacak olan, kapitalizme geri dönüştür. ² Kapitalizmi nihai yenilgiye uğratabilmek için ondan daha üretken olması gereken bir üretim tarzı, komünizm, daha geri düşerse ayakta duramaz. Bu yüzden, proleter devrimi, somut politik gelişmesi ne denli dolambaçlı ve ne denli uzatılmış olursa olsun, dünya devrimine dönüşecek ve en azından belirli ülkeleri proletaryanın iktidarı altına sokacak yolu bulamazsa, nihai zaferine kavuşmuş olamaz, geri dönüşler her zaman mümkündür. 1960’lı ve 70’li yıllarda “dünyanın üçte birinin sosyalizm altında yaşadığı” fikri, sosyalistlerin övünmek için sık sık tekrarladığı bir fikirdi. O dev yapıların, o işçi devletlerinin yerinde şimdi yeller esiyor. Trotskiy uyarıyordu. Ama o, Marksistler için inanılmaz “tek ülkede sosyalizm” fikrine inanmış “milli komünist” kadrolar orali bile olmuyorlardı. Dünya devrimi olamayan devrim yenilir. Biz Ekim devrimini,

2 Marx, Engels ve Lenin için dünya devrimi kavramının neden merkezi hedef olduğunu, tek tek alıntılarla, *Praksis* dergisinde yayınlanan bir yazımızda anlatmıştık. “Marksizmin Öteki Ölçek Tartışması: ‘Tek Ülkede Sosyalizm’ mi, Dünya Devrimi mi?”. Tipik bir vakayı anekdot olarak tarihe kaydetmeden geçmeyelim. *Praksis* Yayın Kurulu, Marksist teoride güncel olarak “ölçek sorunu” üzerine hazırladıkları sayıya bir de “tek ülkede sosyalizm” ile “dünya devrimi” etrafında dönen bir tartışmayı katmak gerektiği konusunda (bizce bütünüyle doğru olan) bir fikre ulaştığı için bizden ve Stalinist cenahtan birer yazı talep etti. Stalinist cenahtan nedense böyle bir yazı yazılmadı. Biz, solda “dünya devrimi” kavramının ne kadar büyük bir önyargı ile ele alındığını, nasıl “Troçkist” bir kavram olarak görüldüğünü bildiğimizden, yazıda Trotskiy’den hiçbir argüman kullanmadık. Her şey Marx, Engels ve Lenin’in mebzul sayıda alıntı ile desteklenen temel görüşlerinden hareketle anlatılıyordu. Trotskiy’in yapıtları sadece bazı Lenin alıntılarının kaynağı olarak dipnotlarında kullanıldı. Buna rağmen, hakemlerden (yani yazıyı dergi adına akademik açıdan değerlendirenlerden) biri, raporuna, yazının “Troçkist görüşün sağlam bir savunusu” olduğunu yazabilirdi. Tabii, bu önyargılı bakış açısının bizim için beklenmedik bir kazanımı var: Marx, Engels ve Lenin, tarih mahkemesine Trotskiy’in tanıkları olarak gelmişlerdi!

tarihteki yerine, tam da “dünya devriminin, sonunda başarısız olan başlangıcı” olarak yerleştiriyoruz.³

Marksizm için programatik hedef dünya devrimi ise, yani dünya çapında proletarya iktidarı ise, o zaman bu hedefi gerçekleştirecek bir araca ihtiyaç duyulacağı açıktır. Modern dünyada iktidar mücadelesinin aracı, bütün sınıflar için siyasi partidir. O halde Marksizm için de dünya devrimi uğrunda savaşmak amacıyla gerekli olan, bir dünya partisidir. Bir ülkede proleter devrimi yapmak için ülke çapında faal bir devrimci partiye ihtiyaç varsa, dünyada devrim yapmak için de bir dünya partisine ihtiyaç vardır. Elbette, ulusal devletler çapında bölünmüş bir siyasi iktidar yapısının var olduğu karmaşık bir dünyada ülke partileri ile dünya partisi **yapıları ve işleyişleri bakımından** özdeş olmak zorunda değildir. Buna ileride başka yazılarda döneceğiz. Ama dünya partisi, dünya devriminin zaferi için zorunlu bir kaldıraç olarak belirlemektedir.

İşte bundan dolayıdır ki, **bütün büyük Marksistler**, siyasi hayatları boyunca hep Enternasyonallerin kuruluşunda ve inşasında faal olmuşlardır. Ufuklarını asla tekil ülkelerdeki ulusal partilerle sınırlı tutmamışlardır. Esas olarak Marx, ikinci sırada Manchester’den Londra’ya geldikten sonra Engels, Birinci Enternasyonal’in (1864-1876) düpedüz önderleridir. Engels, daha sonra, İkinci Enternasyonal’in (1889-1914)⁴ manevi önderi konumundadır. Lenin ve Trotskiy, Ekim devriminden sonra, savaşla birlikte iflas etmiş olan İkinci Enternasyonal’in yerine, bundan tam yüz yıl önce, **devrimci Rusya bir iç savaşın pençesinde kıvranırken**, geleceği bile belirsizken, Üçüncü (Komünist) Enternasyonal’i, yani Komintern’i (1943-1919) kurmuşlardır.⁵ Trotskiy, Üçüncü Enternasyonal’in 1930’lu yıllarda

3 “80 Yıla Bedel 8 Ay”, a.g.m.

4 Engels’in kuruluşuna katkıda bulunduğu İkinci Enternasyonal’in önderliğinin ezici çoğunluğu, bilindiği gibi, 1914’te Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, proletarya enternasyonalizminin bütün ilkelerini ayaklar altına alarak (birkaç istisna dışında) her ülkede kendi burjuvazisini desteklemiştir. Dolayısıyla, Marksistler açısından bir Enternasyonal karakterini yitirmiştir. Ancak, bu örgüt, savaş bittikten sonra toparlanmış ve yeniden örgütlenerek bugüne kadar varlığını sürdürmüştür. Bugün kapitalist düzenin bir parçası olarak dünya çapında Sosyalist Enternasyonal adı altında varlığını sürdüren, Türkiye’den CHP ve HDP’nin üyesi olduğu bir yapıdır. Enternasyonal kavramının tanımlayıcı öğeleri açısından bir zombi karakteri taşır. Biz bu “Enternasyonal’e üye partilerin çoğunluğunu “sosyal kapitalist” olarak, çok küçük bir azınlığını ise (burada en ilginç güncel örnek Britanya’nın İşçi Partisi’dir), Lenin’i izleyerek, “burjuva işçi partisi”, yani burjuva düzenine bütünüyle tutsak olmuş, onun ötesine geçme çabası içine girmesi ihtimali olmayan ama işçi partisi karakterini bir ölçüde sürdüren partiler olarak niteliyoruz. Bu konuda ayrıntılı, ama biraz eskimiş bir analiz için *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri* başlıklı kitabımızın (4. Basım, İstanbul: Yordam Kitap, 2016) son bölümüne bakılabilir.

5 Tekrarlamaktan yorulmayacağız: Komünist Enternasyonal’in iki önderi olduğu, Trotskiy’in de Lenin’in yanı sıra, hem Ekim devriminin, hem de Komintern’in önderi olduğu, **bizim iddiamız değildir. Komünist Enternasyonal’in kendi belirlemesidir.** Lenin’in ölümüne kadar Komintern’in başkanı, onun çok eski yakın çalışma arkadaşı olan, ama 1917’de (Kamenev ile birlikte), devrim tarihin gündemine oturunca son ana kadar yalpalamalarıyla dikkat çeken Zinovyev idi. Zinovyev o

Marksizmden koparak Sovyet bürokrasisinin dış politikasının oyuncağı haline gelmesinden sonra, Dördüncü Enternasyonal'i (1938) kuracaktır.

Küçük Marksistler ise, Enternasyonal'in olmadığı bir dünyada, yani 1943 sonrasında, bir Enternasyonal kurmaya girişmek için ellerinde her türlü olanak (bir işçi devletinde iktidar, güçlü bir ulusal parti, uluslararası itibar, başka ülkelerin işçi ve komünist hareketleriyle ilişkiler, para vb.) olduğu halde bu konuda parmaklarını bile kıpırdatmayanlardır. Milli komünizmin peygamberleridir. Mao'lardır, Ho Şi Minh'lerdir, Tito'lardır.

Bunun, 20. yüzyılın ikinci yarısında **bir tek istisnası** vardır. Dünyanın en yüksek nüfusa sahip ülkesi Çin'in, komünist hareket içinde çok büyük bir nüfuza sahip önderi ("Büyük Dümenci") Mao milli komünizmin bataklığına saplanmışken, küçük bir ada devriminin, Küba'nın büyük Marksist önderi Che Guevara ve (onun ölümüne kadar) devrimin bir numaralı önderi Fidel Castro, **emperyalist "büyük birader" ABD'nin burnunun dibinde, bir tek şekere bağımlı geri kalmış bir ekonomiye dayanan, onca yoksullukla kıvranan** bir ülkenin önderleri sıfatıyla, devrimi dünya devrimi olarak genişletmek için⁶ savaşı ve devrimi yaymaya ve örgütlemeye çalışmışlardır. Küba devletinin gizli servisinde, başında Che'nin olduğu, başka ülkelerde devrimi tetiklemek ve zafere ulaştırmak için kurulmuş bir daire vardı. Uluslararası planda kurulan Tricontinental, OLAS ve OSPAAAL adlı örgütler ise, elbette bir Enternasyonal olmaktan uzaktır, birçok sorunla malüldür, ama dünya çapında devrimcileri örgütlemek için kurulmuşlardır.⁷ Ama Che'nin Bolivya seferinde öldürülmesinden ve Fidel'in 1968 Çekoslovakya işgalinden sonra Sovyet bürokrasisine stratejik anlamda teslim olmasından sonra bu hareket saman alevi gibi sönmüştür.

Demek ki, Birinci Enternasyonal'in kuruluşundan (1864) bugüne kadar geçen yaklaşık bir buçuk yüzyıl içinde uluslararası proletarya adına bugüne kadar dört Enternasyonal kurulmuştur. Bu yıl 100. yıldönümünü kutlamakta olduğumuz Komintern, bunlar arasında proleter devriminin dünya partisi adını hak etmek bakımından ötekilerden çok farklı bir yerdedir. Birinci ve İkinci Enternasyonnaller de, bu örgütlerin içinde yer alan devrimci Marksistler açısından bakıldığında, proletaryanın dünya devrimini zafere kavuşturabilmesi amacına hizmet etmek

göreve getirilmişti, çünkü Lenin Sovyet hükümetinin başındaydı, bir de Komintern'i yönetemezdi. Trotskiy ise Kızıl Ordu'nun komutanıydı, devrimi kurtaran adamdı. Ama Komintern kendine iki fahri başkan seçecekti. **Bir değil iki.** Lenin ve Trotskiy. Önderlerini onurlandırmak için daha fazla ne yapabiliirdi Komintern?

6 Sadece Latin Amerika devrimi olarak değil. Che, Bolivya'dan önce Kongo'da elde silah çarpışmıştır. Metinde sözü edilen örgütler, biri hariç, dünya çapında iddiası olan örgütlerdir.

7 Tricontinental: Üç Kıta örgütü; OLAS: Latin Amerika Dayanışma Örgütü; OSPAAAL: Asya, Afrika ve Latin Amerika Halkları Dayanışma Örgütü. Bu konuları iki yazımızda ayrıntısıyla incelemiş bulunuyoruz: "Che Guevara'nın Marksizm İçindeki Yeri", *Devrimci Marksizm*, sayı 5, Kış 2007-2008 ve "'Fidel'den 'Castro'ya: Devrimci Aslanın Evcilleştirilmesi", <https://gercekgazetesi.net/teori-tarih/fidelden-castroya-devrimci-aslanin-evcillestirilmesi>.

üzere kurulmuştur. Ama birazdan kısaca üzerinde duracağımız gibi, karakterleri tam anlamıyla proleter devriminin (ya da sosyalist devrimin) dünya partisi olmaya müsait değildi. Trotskiy'in, Üçüncü Enternasyonal'in bürokratik yozlaşmasının ardından kurduğu Dördüncü Enternasyonal ise, Komintern'i yaşatmak üzere ve onun programı ve modeli örnek alınarak kurulduğu için ilk ikisinden farklıydı. Adı Sosyalist Devrimin Dünya Partisi idi. Ama o da İkinci Dünya Savaşı sonunda doğan ve esas özellikleri bakımından en azından bürokratik işçi devletlerinin 1980'li yılların sonunda ve 1990'lı yılların başında çöküşüne kadar devam eden konjonktürde önü nesnel olarak kapalı olduğu için bir kadro Enternasyonal olarak kaldı ve bölündü. Gerçek bir dünya partisi karakteri kazanamadı. Komintern, bu bakımdan diğer üç Enternasyonal'den çok farklıdır. Hem siyasi ve örgütsel karakteri açısından, hem de kitlesel etkisi bakımından **gerçek bir dünya partisidir**. Komünist Enternasyonal'in ilk kongresinde kabul ettiği Manifesto'nun kullandığı terimle "Uluslararası Komünist Partisi"dir.⁸

Bu yazı, bu karakteri ortaya koymaya ve bir dünya partisinin kuruluş sorunlarını tartışmaya hasredilmiştir. Sovyetler Birliği'nde bürokrasinin siyasi iktidarı gasp etmesinden sonra Komintern'in nasıl bir yola girdiğini bu yazıda ele almayacağız. Yani bu yazıdaki inceleme alanımız, Lenin dönemi Komünist Enternasyonal'idir. Tarihin gördüğü en ileri proleter örgütünün celladının elinde nasıl can verdiğini ise, umuyoruz ileride, başka bir yazıda ele alma fırsatını bulacağız.

Birinci ve İkinci Enternasyonallerin mirası

Birinci Enternasyonal ya da resmi adıyla Uluslararası İşçi Birliği (bundan sonra UİB olarak kısaltacağız), genellikle beş benzemizin bir çatı altında toplandığı bir yapı olarak bilinir. Bu elbette doğrudur. UİB'in, teşbih yerinde ise "Nuh'un gemisi"ne benzeyen bileşimini, kısa süre önce bir yazımızda şöyle betimlemiştik:

Birinci Enternasyonal, çok çeşitli siyasi bakış açılarına sahip bir dizi örgütün bir araya gelmesiyle oluşmuş bir bütündü. İçinde ufku sendikacılıkla sınırlı Britanyalı sendikacılar, sadece burjuva devletine değil her türlü devlete ve siyasi faaliyetin kendisine karşı duran anarşistler, ütöpik sosyalistler, devletin kısmi reformuyla yetinerek burjuva toplumunun içinde kurtuluş hayalleri yayan "mutualiste"ler (Proudhon'cular), burjuva demokratik bir yönelişe sahip İtalyan Mazzini taraftarları, Alman Junker devletinin yöneticisi Bismarck ile flört halindeki Lassalleciler ve başka bir sürü değişik siyasi eğilim barındırıyordu. Marx'ın Birinci Enternasyonal'deki büyük başarısı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki işçi hareketine adım

8 "Komünist Enternasyonal'in Manifestosu", *Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal. Belgeler*, cilt I, çev. Orhan Dilber, İstanbul: TohumYayıncılık, 1997, s. 113..

adım Marksist programı ve stratejiyi kabul ettirmiş olmasıdır.⁹

Bu, aynı zamanda, UİB'in tam anlamıyla bir parti haline gelememesinin de başlıca nedenidir. Parti demek program demektir. Bir parti, toplumdaki bölünmeler ve ayrışmalar içinde ancak sistematik bir tutum benimserse, işçi sınıfının ve onunla birlikte hareket etmesi olasılığı olan kitlelerin, yani müttefiklerinin çıkarlarını doğru biçimde savunabilir. Marx ve Engels, UİB'in politik programını adım adım örmeye çabalamışlardır. Ama her büyük adımları, anarşistler, sendikacılar, Lassalleciler ya da mutualiste'lerin engellemeleriyle karşılaşmış, Enternasyonal'in merkezi ile belirli ülkelerdeki seksiyonları arasında tutarsızlıklar doğmuş, üstüne üstlük Bakuninci anarşistlerin örgütü içten içe harap eden komploları bütün bunların üzerine tuz biber ekmiştir.

Birinci Enternasyonal, uluslararası işçi sınıfının henüz bir dünya partisi haline gelmek için siyasi bakımdan yeterince olgunlaşmadığı bir aşamada kurulmuştu. Bağrında Marksistlerin temsil ettiği devrimci proletarya politikasının yanında devrimci burjuvazinin kalıntıları olan Jakobenler, anarşistlerin ve mutualiste'lerin bakış açısına damga vuran küçük burjuva (köylü ve esnaf) çıkarları, sendikacılara yol gösteren ekonomik alana ve parlamenter politikaya hapsolmuş bir işçi sınıfı yaklaşımı vb. UİB'in politik evrenini proleter devriminden uzaklaştıran maddi olgulardı.

İkinci Enternasyonal ise **Avrupa açısından** işçi sınıfının yaşlılık hastalıklarının etkisini taşıyordu. Emperyalizmin gelişmesiyle birlikte, önce Engels'in, sonra da Lenin'in teşhis ettiği gibi, Avrupa ülkelerinde bir işçi aristokrasisi ve bu sınıf katmanının sendikal ve siyasi alanda müttefiki olan bir bürokrasi adım adım yükseliyordu. İşçi sınıfının ergenlik çağında henüz proleter siyasetine yeterince kazanılamamış unsurlarca kısıtlanan proleter devrimci politika, bu olgunluk çağında bu kez proletaryanın kendi bağrından çıkmış olan güçlerin hareketin içinde hâkim konuma yükselmesinin yarattığı engellerle karşılaşılıyordu.

İkinci Enternasyonal, Avrupa kapitalistleştikçe ve buna paralel olarak işçi sınıfı geliştikçe küçük burjuva devrimciliğinin etkisi azaldığı için Birinci Enternasyonal'e göre küçük burjuvazinin etkisinden çok daha fazla kurtulmuş olduğu için başlangıçta Marksist bir Enternasyonal olarak kuruldu. 1864'ten itibaren Marx'ın verdiği teorik ve politik savaşın meyveleri böylece toplanmış oluyordu. Ama proletarya uluslararası harekete tam hâkim olduğu anda, kendi içinden işçi aristokrasisi ve işçi bürokrasisinin ideolojisi olarak revizyonizmi ve oportünizmi çıkartıyordu.

Bunun etkileri çok ağır olacaktı: Adının konulmadığı yerlerde bile parlamentarizme saplanma, yani devrimden uzaklaşma, sendika bürokrasisinin muhafazakârlığının hareketin bütününe damga vurması, daha savaştan çok

9 Sungur Savran, "Bir Devrimci Olarak Marx", *Devrimci Marksizm*, sayı 35, Yaz 2018, s. 54.

önce emperyalizm karşısında sömürgeciliğin kabullenilmesi temelinde teslimiyetçi bir politika, bütün bunların sonucunda her sekiyonda gelişen (ilk bakışta Enternasyonal üyesi partilerde inanılmaz gibi görülebilecek) gizli milliyetçi eğilimler (bunlar savaş patlak verir vermez açığa çıkacaktır), partilerin önderliklerinde aynen sendika bürokrasisi gibi küçük burjuvaziye, hatta burjuvaziye özenen bir yaşam tarzı ve benzeri illetler. Bunlar İkinci Enternasyonal'ın büyük ölçüde kongrelerde alınan ve kâğıt üzerinde unutulmaya terk edilen kararlardan ibaret kalmasına, o kararların pratikte pek az anlam ifade etmesine, dolayısıyla örgütün federatif bir yapı halinde varlığını sürdürmesine yol açmıştır. Batı Marksizminde en az vurgulanan sonuçlardan bir tanesi de şudur: İkinci Enternasyonal, sömürgecilğe karşı olumlayıcı tutumu nedeniyle engin sömürge dünyasında örgütlenememiştir. Örgütlenmesi, büyük ölçüde, Avrupa ve Kuzey Amerika ile (bir de onun sınır bölgeleriyle) kısıtlı kalmıştır. Hiç kimse, sömürgelerin, kapitalist gelişmenin sınırlılığı dolayısıyla bir proleter harekete hazır olmadığını söylemesin. Komintern kurulur kurulmaz durumun nasıl değiştiğini birazdan göreceğiz.

Buraya kadar söylenenlerin yanlış bir izlenim doğurmaması için şunu vurgulayalım: Gerek UİB, gerekse İkinci Enternasyonal, devrimci proletaryanın uluslararası hareketinin temellerinin atılması bakımından tarihte çok önemli roller üstlenmiştir. İlki hem işçi sınıfının uluslararası bir partisinin büyük işçi kitlelerini somut olarak örgütleyen bir örneği olarak dünya partisinin oluşumu yolunda canlı bir örnek olmuş, hem de modern proletaryanın devrimci bilimi olarak Marksizmin işçi sınıfı saflarında yayılması bakımından çok uygun bir ortam oluşturmuştur. UİB'in içindeki bu sistematik çalışma olmasaydı, Marksizm uluslararası alanda işçi sınıfı saflarında hâkim siyasi akım haline gelemezdi. İkinci Enternasyonal ise, 1875'ten itibaren çeşitli Avrupa ülkelerinde Marx'ın ve Engels'in de katkılarıyla kurulan ulusal partilerin enternasyonalist bir çerçevede birleştirilmesi ve Marksizmin resmen uluslararası işçi hareketinin siyasi teorisi ve programı haline gelmesi açısından çok olumlu bir rol oynamıştır. Her iki örgütün de varlığı, daha sonra Komintern ile yapılacak olan atılımın önkoşullarını oluşturmuştur.

Komintern'in özgüllüğü

Komintern'i daha önceki iki deneyimden ayıran nedir ki onun bir dünya partisi karakterini fiili olarak kazandığını söylüyoruz? Her şeyden önce, şunu saptamamız gerekiyor: Marksizmin, Marx'ın kendisi tarafından ayırıcı yanı olarak sunulan proletarya diktatörlüğü hedefi, daha önceki Enternasyonallerde açık ve herkesin kabul ettiği bir hedef değildi. Komintern ise Ekim devriminin rüzgârıyla kurulduğu için, proletaryanın burjuvazinin iktidarına son verip kendisinin iktidara geçebileceği pratik olarak kanıtlandığı için, proletarya diktatörlüğünü açıkça ve ikirciksiz biçimde bayrağına yazmıştır. Bu anlamıyla tartışmasız bir programa sahiptir Komintern. Ta 1928'e, yani bürokratik yozlaşmanın başladığı bir

aşamaya kadar resmi bir programı olmaması durumu değiştirmez. Program, ilk etapta proletarya diktatörlüğünün kurulmasıdır. Bu da onun proleter devriminin dünya partisi haline gelmesini olanaklı kılan önkoşuldur.

İkinci olarak, Komintern açıkça dünya devrimini savunmaktadır; bütün faaliyetini devrimin dünya çapına yayılması hedefini gerçekleştirmeye adanmıştır. Burada zıtların diyalektiği çok önemli bir rol oynar. Tam da Komintern, uluslararası işçi sınıfı hareketinin savaş karşısında milliyetçiliğe ya da sosyal şovenizme kapılmış kanadından gürültülü bir kopuşla ayrılarak kurulduğu için, bu karşıtlık Komintern'i milliyetçiliğe karşı aşılamış olmaktadır bir bakıma. Böylece, her bir ülke çapında proletaryanın iktidarı alması ve devrim sürecinin dünya ölçeğinde kavranması sonucunda, Komintern programatik açıdan tam anlamıyla dünya çapında iktidara talip, bütün sovyet cumhuriyetlerini birleştirecek bir parti karakterini kazanmaktadır.

Üçüncüsü, Komintern özellikle İkinci Enternasyonal'den bütünüyle farklı biçimde, onun sağ kanadına tam karşıt biçimde, emperyalizme meydan okur. Hem programatik siyasi belgeleri açıkça sömürge sisteminin sona erdirilmesi yolunda devrimci atılımları gündemine alır; hem de Bakû ve Asya halkları kongreleriyle ezilmiş dünyanın işçi, köylü ve emekçilerini emperyalizme karşı en ufak bir diplomatik dil gözetmeksizin kışkırtır.

Dördüncüsü, bunun sayesinde, Komintern emperyalizmin tahakkümü altındaki sömürge ve yarı-sömürge dünyaya hızla girmiştir. Yukarıda, sosyal demokrasi döneminde, biraz da emperyalist ülkelerin işçi aristokrasisini temsil eden kanatların sömürgeciliği örtülü biçimde onaylayan politikaları dolayısıyla, İkinci Enternasyonal'in emperyalizmin tahakkümündeki dünyada örgütlenemediğinin altını çizmiştik. Oysa Komünist Enternasyonal o ülkelerde (Çin'de, Hindistan'da, Endonezya'da, İran'da, Kuzey Afrika'da, birçok Latin Amerika ülkesinde vb.) hızla örgütlenmeyi başarmıştır. Türkiye Komünist Fırkası da dâhil olmak üzere, bu dünyanın birçok ülkesine bakın, komünist partilerinin kuruluş tarihi 1920'dir. Böylece, Komünist Enternasyonal, Avrupa ve Kuzey Amerika'ya sıkışmış olan İkinci Enternasyonal'den farklı olarak gerçekten, kelimenin en somut anlamıyla bir **dünya partisi** olmaya yönelmiştir.

Beşincisi, Komünist Enternasyonal, Ekim devrimine kadar Rusya topraklarına özgü bir olgu olan Bolşevik parti kavrayışını bir dünya olgusu haline getirmiştir. 1920 yılında toplanan İkinci Kongre'de kabul edilen, Komünist Enternasyonal'e kabulün 21 koşulu, bu anlamda Bolşevizmin evrenselleşmesi yönünde çok ciddi ve eğitici bir rol oynamıştır. Marksizmi, Lenin'in katkılarıyla zenginleşmiş biçimiyle ele aldığınızda, parti örgütlenmesi alanında Bolşevizmin uluslararasılaşması ya da evrenselleşmesi, aynı zamanda proleter devriminin partisinin kendisinin dünya çapına doğru yayılması anlamına gelir.

Ama Bolşevik tarzda parti örgütlenmesinin dünya çapına yayılmasının bir başka kanalı daha vardır. Komintern, yalnızca kendine üye olan ulusal partile-

rin daha disiplinli, daha militan, daha proleter olmasını sağlamakla kalmamıştır: Kendisi, demokratik merkezîyetçi bir parti gibi işlemiş, bütün ana meselelerde Enternasyonal'in bir ortaklaşmaya ulaşması yönünde çaba göstermiş, ama farklılıklar tartışıldıktan sonra da eylem birliğini katı şekilde talep etmiştir. Yılda bir toplanan kongrelerde alınan kararların üzerine bir de günbegün karşılaşılan sorunlara elbette bir partinin cevabı olacaktır. Komintern bu cevapları kongreleri arasında daimi faaliyet halinde olan Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu (bundan sonra KEYK) aracılığıyla vermeye çalışmıştır.¹⁰ KEYK Komintern'in tarihinde büyük ağırlık taşır. Her zaman doğru kararlar verdiği söylenemez. Hatta bazen çok ciddi hatalar da yapmıştır. Ama önemli olan varlığı ve çalışma tarzıdır. KEYK'in daimi bir faaliyet içinde olması ve dünya çapında sınıf mücadelesi-nin önemli uğraklarında ve dönüm noktalarında bağlayıcı politik kararlar alması, Enternasyonal'in nasıl bir dünya partisi gibi çalıştığının açık delilidir. **KEYK, ulusal çapta örgütlenmiş bir Bolşevik partisinin Merkez Komitesi'nin uluslararası alandaki benzeri olmuştur.** Yani, uluslararası örgütün ulusal örgütten zorunlu bir dizi farklılığı veri iken ve dolayısıyla çalışma tarzında farklılıklar bâki iken, Komintern'in kendisi de bir Bolşevik parti olarak görülmelidir.¹¹

Bu, daha önceki iki Enternasyonal'de olanaklı değildi. UİB'in politik bileşimi buna müsait değildi. Marx, bu tür bir işleyişe ulaşmak amacıyla elinden geleni yapmıştır. UİB'in genel politik yönelişini belirleyen kongrelerinin dışın-da da örgütün yönetici organı Genel Konsey en azından önemli politik gelişmeler karşısında Enternasyonal'in yönelişini belirlemeye çalışmıştır. Mesela Paris Komünü üzerine bugün bizim bir kitap olarak bildiğimiz *Fransa'da İç Savaş*, aslında Enternasyonal Yürütmesi'nin (Marx tarafından kaleme alınmış) bir kararıdır. Ama bunların pratikte uygulanması, UİB'in “beş benzemez” karakteri dolayısıyla birçok engelle karşılaşıyordu. Sadece Genel Konsey kararları değil, kongre kararları bile hasır altı ediliyor, tercüme yoluyla çarpıtılıyor, bir dizi sek-siyon tarafından sabote ediliyordu.

Buna karşılık, İkinci Enternasyonal'de böyle bir irade dahi yoktu. Örgütün kongreleri bile ciddi tartışmaları kısacık süreler içinde yapıyordu. Lenin döneminde Komintern kongreleri haftalarca sürmüştür. Oysa İkinci Enternasyonal, diyelim sömürgeler üzerine karar alacağı zaman buna sadece iki saatlik bir süre ayırıyordu. Ama kongrelerin ötesinde, örgütün bütünü üzerinde otoritesi olan

10 Enternasyonal'in resmi dili Almanca idi. Yürütme, geçici olarak da olsa, Moskova'ya yerleşmiş olduğu için Rusça daha da ön plana çıkıyordu. Her iki dilde de Yürütme'nin kısaltması EKKI olarak geçiyordu. Biz bunu Türkçeleştirerek KEYK (Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu) olarak kısaltacağız.

11 “Uluslararası Bolşevizm” olarak anabileceğimiz bu tür bir örgütsel yapının **somut olarak hangi mekanizmalar** temelinde işlemesi gerektiği, ilkenin kendisinden apayrı bir tartışmadır. Bu konuya ileride başka bir yazımızda değineceğiz. Ama daha bu noktada okuru uyaralım: Komintern merkezîyetçiliğinin somut işleyişi, bizce ideal olmaktan uzaktır.

bir yürütme organı yoktu. 20. yüzyılın başına gelindiğinde, örgütün sekreteri Belçikalı Emil Vandervelde idi. Ama çok önemli bir otoritesi olduğundan değil, aynen daha sonra Avrupa Birliği'nin tarihsel gelişmesinde görüldüğü gibi, kıta Avrupası'nın iki devi olan Almanya ve Fransa'dan birine öncülük verilmesinden kaçınma kaygısı içinde, her ikisinin de komşusu, çokuluslu¹² Belçika'ya "tarafsız" yöneticilik verildiğinden dolayı, yani diplomatik denebilecek nedenlerle. Almanya'da Kautsky ve Bebel, Fransa'da Jaurès, Britanya'da ise Labour kendi bildiklerini büyük ölçüde okumaktadırlar. Öyleyse, ÜİB'de federatif yapı, Marx'ın iradesine rağmen, örgütün bileşiminden gelen **nesnel** bir sınır ise, İkinci Enternasyonal'de **öznel** iradi seçimler federatif işleyişte esas rolü oynamıştır.

Kısacası, gerek politik programı, gerek örgütlenme tarzı temelinde, Komintern, kendisinden önceki iki Enternasyonal'den farklı olarak, gerçek bir dünya partisi karakteri taşıyordu. Ama buna bir şey daha eklemek gerekir. O da programının uzlaşmaz radikalizmi ve örgütlenme tarzının katılığına rağmen, Komintern'in gerçek bir **kitle örgütü** karakteri taşımasıdır. Komintern partileri arasında, Sovyet Partisi dışında da, çok güçlü partiler vardır. Almanya, Fransa, İtalya (birazdan göreceğimiz gibi orada çok ciddi bir fırsat kaçırılmıştır), Çekoslovakya, Bulgaristan vb. kısa bir süre için Norveç, kuruluş anından bir süre sonra Asya partilerinin bazıları (Çin, Hindistan, Endonezya, Vietnam, Japonya) ve Latin Amerika'daki partilerin bazıları (Brezilya, Meksika vb.) her ölçüye göre kendi ülkelerinin politikasına ulusal çapta müdahale edebilecek kitle partileri karakteri taşıyordu.¹³ Yani maya tutmuştur. Bunda Ekim devriminin büyük zaferinin yarattığı heyecan ve prestij dalgasının rolünün belirleyici olduğundan kuşku duyulamaz. Ama bu genel bir yasadır aslında. Devrimci partiler olağan ve sıkıcı dönemlerde değil, devrimin ayağa kalktığı, kendilerine ihtiyaç duyulduğu dönemlerde güçlüdür. Önemli olan, bu gencecik partilerin bu heyecanı kanallı etme becerisini gösterebilmiş olmasıdır. Sonucu çıkaralım: **Komintern, sadece hedeflediği varlık biçimi açısından değil, fiilen bir dünya komünist partisi haline gelmeyi başarabilmiştir.**

Komintern'i bir dünya partisi karakteri bakımından kendisinden önceki iki Enternasyonal'den ayıran, onların program ve örgütsel yapılanma bakımından bir parti olmaktan uzak olmaları ise, kendisinden sonra kurulmuş olan¹⁴ Dördüncü

12 Belçika, Fransızca konuşan bir etnik topluluk ile komşusu Hollanda halkının dili olan Felemenkçe (ya da Hollandaca) ile akraba bir dil olan Flaman dilini konuşan bir etnik topluluğun (bir büyük şirketin çıkarları dolayısıyla!) birleşmesinden oluşmuş, epeyce suni bir ülkedir. Bu iki hâkim grubun dışında küçük bir Almanca konuşan topluluğa daha ev sahipliği yapar.

13 Türkiye Komünist Fırkası bile, bir kitle partisi haline gelemese de, daha kurulur kurulmaz büyük bir saldırıya uğramasına ve daha sonra da Kemalist hareket tarafından bastırılmasına rağmen, etkisini bir miktar duyurabilmiş bir partidir.

14 Bilindiği gibi, bu ifade, gelişmelere dar bir örgütsel açıdan baktığımızda doğru değildir. Komintern'in kapısına 1943'te kilit vurulmuştur; oysa Dördüncü Enternasyonal 1938'de ilk kongresini ("konferans"

Enternasyonal'den ayıran bu sonuncusunun kitlesel bir etkiye kavuşamamış olmasıdır. Ekim devriminin burjuvazi karşısındaki zaferinin ürünü olan Komintern'den farklı olarak, Ekim devriminin kendi içinden büyüyerek dünya devriminin karşısına geçen bürokrasi tarafından kısmen yenilgiye uğratılmasının sonucu olarak ve bu yenilgiye bir çözüm olarak kurulan Dördüncü Enternasyonal kitleselleşememiş, yukarıda da belirttiğimiz gibi bir kadro Enternasyonal karakteri ile sınırlı kalmış, sonra da bölünerek potansiyelini daha da fazla yitirmiştir.

Öyleyse, bu yazının ana teması açısından durum berraktır: **Kendisi dışındaki bütün Enternasyonal deneyimlerinden farklı olarak, Lenin dönemi Komintern'i bir dünya komünist partisi ya da proleter devriminin dünya partisi karakterine uygun tek uluslararası işçi sınıfı örgütüdür.**

Marksistler için geçmişin tartışılması, hiçbir zaman bugünün ve yarının planlarından bağımsız değildir. Komintern hakkında ulaştığımız bu sonuç, bize bugünkü görevlerimiz konusunda çok ciddi ipuçları veriyor. Madem Marksizmin programı dünya devrimidir ve madem her proleter devrimi o devrimi zafere ulaştıracak bir devrimci proletarya partisini gerektirir, dünya devrimi de bir dünya partisini gerektirir. Komintern geçmişte bu gerekliliği en somut, en elle tutulur biçimde cisimleştiren uluslararası örgüt olduğuna göre, Komintern deneyimine bütün hepsinden daha fazla önem vermeli, ona yol gösteren ilkelere ve uygulamalarına (elbette bürokratik yozlaşmaya uğramasından önceki dönemin, yani esas olarak Lenin döneminin uygulamalarına) büyük bir laboratuvar gibi bakmalıyız. Komintern devrimci Marksistler için bir Kuzey yıldızı, bir pusula olmalı. Elbette, eleştirel bir değerlendirme ile, elbette Marksizmin somut durumun somut analizi ilkesini terk etmeden, elbette kendi kafamızla düşünme zorunluluğunu elden bırakmadan.

Burada ne söylendiği bazıları için yeterince açık olmadıysa, altını çizelim: “Troçkist” gelenekten gelen birçok akımdan farklı olarak, biz sadece Dördüncü Enternasyonal'in tarihi, yapısı, başarıları ve başarısızlıkları ile ilgilenmeyiz. Böyle yapmamalıyız. Dördüncü Enternasyonal ve daha sonra ondan türeyen akımlar elbette önemlidir. Ama şunu hiç unutmadan: Dördüncü Enternasyonal, Sovyet bürokrasisinin Komintern'i içinden yıkmaya girişmesine karşı, onu yaşatmak için kurulmuştur. Onan ayrı bir varlık nedeni yoktur. Bütün “Troçkist” akımlar Komintern'in “ilk dört kongresi”ni sahiplenir ve ona bağlılıklarını ilan ederler. Ama çoğu bunu söyler söylemez, ona sırtını döner, kendisinin nasıl daha “Dörtçü” olduğunu kanıtlamaya girişir. Bizim için **Dördüncü Enternasyonal türevidir, Komintern asıldır.** Onun için sadece Dördüncü Enternasyonal'i incelemekle kalmayız, Komintern'i de Marksist bilimimizin büyük laboratuvarı olarak kabul ederiz.

adı altında) zaten yapmıştı. Ama bu dediğimiz gibi teknik bir anlamda örgütsel bir bakış açısidir. Komintern, Lenin ve Bolşeviklerin kurduğu Komintern olmaktan 1930'lu yılların başında çıkmıştı.

Uluslararası Bolşevizmin oluşumunun diyalektiği

Bolşevizm Rusya’da ültimatomla kurulmadı. Lenin ve arkadaşları Bolşevizmi en kötü koşullarda, Çarlığın dehşetli baskıları altında, 1907-1912 gericilik döneminin ideolojik dağılma süreçlerine karşı mücadele ederek, iğneyle kuyu kazarak kurdular. Rusya’da Bolşevizmin kuruluşu kendine özgü bir dinamik taşıyordu. Bunun uluslararası plana transplantasyonu da elbette kolay olmayacaktı. Komintern’in önderliği, muzaffer Ekim devriminin kendisine verdiği prestijden de yararlanarak Bolşevik program, strateji ve taktik ve örgüt anlayışını dünya ölçeğine doğru yaymaya çalışırken işi hiç de kolay değildi. Özellikle İkinci Enternasyonal tarzı sosyal demokrasinin ve federalizmin kök saldığı ülkelerde insan malzemesi, politik kavrayış ve örgütsel anlayış devrimci biçimde değiştirilmeliydi. Bu, kolay bir süreç değildi. Maddecî tarih anlayışının büyük ustaları Lenin ve Trotskiy, Bolşevizmin büyük prestijine rağmen bu konuda hiçbir hayale kapılamazdı. Malzeme neyse oydu. İlkeler konulacak ama o ilkeleri uygulayacak partiler de var olan malzemeden yönlendirilecekti.

Üstelik tek sorun İkinci Enternasyonal’in önderliğinin sağ politikaları veya en iyisinden önderliğin bir kısmının ortayolcu¹⁵ yönelişi karşısında devrimci bir politikayı ve disiplinli bir proleter partisi anlayışını hâkim kılmakla sınırlı değildi. Tarih çelişkilerle gelişir. Sosyal demokrasinin bataklık ortamından ikrah ile kopan birçok Avrupalı devrimci, daha Komintern kurulmadan önce dahi bir uçtan ötekine doğru savrulmuştu. Proletaryanın Rusya’da iktidara geçmesi, sovyet biçiminin proletarya diktatörlüğünün gerçek sınıf güçlerine dayalı biçimde gerçekleşmesini mümkün kılması, Ekim devriminin ardından bütün Avrupa’da devrimci atılımların patlak vermesi (Almanya, Avusturya-Macaristan, Finlandiya, İtalya, İskoçya vb.) İkinci Enternasyonal’de has devrimci duygu ve düşüncelerle

15 Ya da daha sık kullanılan terimle “merkezci”. Bu iki terim ilk kez devrimci Marksizm ile reformizm arasında kalan akımlar için kullanılmıştır, ama Marksizm ile başka akımlar arasında yalpalayan hareketler için de kullanıldığı olur. “Merkezci” terimi yanlıştır. Yanlıştır çünkü kötü bir tercüme dayandır. Terimin kökeni olan Batı dillerinde “centre” sadece “merkez” demek değildir. Aynı zamanda “orta” demektir. En popüler alanlardan birinden, futboldan örnek verecek olursak, “orta saha”nın İngilizcesi “centre field”dir. Bunun böyle olduğu bizdeki “santrfor” kelimesinden bile bellidir. “Santrfor”, forvet hattının uçlarında değil ortasında görev yapan oyuncudur. İngilizce’de “centre forward” olarak anılır, “orta forvet”. Ne derece “merkezci” rol oynayıp oynamadığı santrforundan santraforuna değişir! Kendi konumuza dönersek, bizdeki mekanik çeviri alışkanlığı, Batı dillerindeki bir terimin ilk akla gelen anlamına yaslanmak olduğu için, devrimci Marksizm ile reformizm arasında, yani ortada kalan akımların Batı dillerindeki adı olan “centrist”, Türkçe’ye “merkezci” olarak çevrilmiştir. Bu kadar düş gücü yoksunluğu ancak kötü çevirmenlerde görülür. Bu mekanik çeviri 1960’lı ve 1970’li yıllarda yapıldığında, Türkçe’de bunu karşılamak için zaten mükemmel bir terim vardı: “Ortayolcu” kendi anlamını kendi morfolojisiyle anlatan bir saydamlığa sahipti. Biz 1980’li yıllardan itibaren bu terimi kullanmaya başladık. Ama kendi yoldaşlarımızı bile hâlâ ikna edememiş gibi görünüyoruz. Ama inat edeceğiz. Çünkü “merkezci” kaçınılmaz olarak “merkezciyetçi”yi hatırlatıyor, “ademi merkezciyetçi”nin karşısı olarak. Dolayısıyla sadece yanlış değil yanlış anlamaya da müsait.

örgütlenmiş unsurların bir anlamda başını döndürmüştü. Dolayısıyla, Komintern önderliği içinde tartışılmaz biçimde ağırlık taşıyan Bolşevikler, sadece Bernstein revizyonizmi ve oportünizmi tipi sağcılıkla ya da Kautsky'nin veya "Avusturya Marksizmi" olarak bilinen akımın ortayolculuğu ile değil, bir tür ultra sol ya da aşırı sol olarak anılması gereken akımlar, parti önderleri ya da aydınlar ile de mücadele etmek zorunda kalıyorlardı. Lenin'in en önemli yapıtlarından biri olan, 1920'de, Komintern'in kuruluş döneminde yayınlanmış "*Sol*" *Komünizm: Bir Çocukluk Hastalığı*, bu mücadelenin en bilinen yüzüdür. Ama bundan ibaret değildir: Komintern içinde Bolşevik önderliğin en ciddi mücadelesi, örgütsel gevşeklğe karşı değil "aşırı sol" politikalara karşı verilmiştir!

Yani Bolşevizmin uluslararasılaşması, çok karmaşık, çok sancılı, çok çelişke kili boyutları olan bir süreçtir. Bolşevik önderliğin, özellikle de bu konularda hep ortak tutum alan Lenin ve Trotskiy'in izlediği esnek taktik yaklaşım, sürecin bu diyalektik karakterine yanıt olarak geliştirilmiş diyalektik bir yöntem olarak günümüzün bütün Marksistlerine ders niteliği taşıyan bir olgunluğun ifadesidir. Hiç kimse, Komintern 21 Koşulu ileri sürdü, buna uyanı kendinden ilan etti, geri kalanını bir düşman olarak gördü, ideolojik ve programatik olarak ezmeye çalıştı diye düşünmemelidir. 21 Koşul, Bolşevik Partisi'nin kendisi dışında hiçbir partinin önemli bir direnç göstermeden, istekli olduğunda da eski alışkanlıklarını derhal terk etme kapasitesini göstererek, birdenbire kendini uydurabileceği bir model değildi. Yılların, on yılların oluşum süreci, bu 21 Koşul ile altüst ediliyordu. Bu koşullara uymayan partileri ve kadroları baştan dışlamak mümkün değildi. Bu yüzden Bolşevik önderlik ana hattını belirledikten sonra en ileri unsur ve partileri kazanmak için müthiş esnek taktikler uygulamıştır. İşte "uluslararası Bolşevizmin oluşumunun diyalektiği" dediğimiz budur.

Tabii bu bakımdan Asya ve Latin Amerika gibi daha bakir topraklarda Bolşevizmin yayılması biraz daha kolay olmuştur. Buralarda on yıllarca geriye giden bir sosyal demokrat gelenek olmadığı için, bu partiler bir bakıma hayata gözlerini Bolşevik kavrayışı öğrenerek açmışlardır. Ama oralarda bile birçok sorun mevcuttu. Bunlardan biri, bu ülkelerin önünde ulusal kurtuluşun ve burjuva devriminin en yakıcı sorunlar olarak kendilerini ortaya koymalarıydı. Dolayısıyla, proletarya diktatörlüğü programı burada ancak belirli tadilatlarla geçerli olacaktı. İki devrimin iç içe geçmesinin ne kadar karmaşık politik ve örgütsel sorunlar doğurduğunu Rus deneyiminden biliyoruz. Bu tür sorunların ancak **sürekli devrim** perspektifiyle aşılabileceği Rus devriminin tarihsel önemde bir dersi idi. Ama sürekli devrim perspektifi, daha Lenin ölmeden, 1923'te Bolşevik önderlik içinde Trotskiy'e karşı ilkesiz biçimde başlayan önderlik yarışı temelli saldırıda büyük bir taarruza uğradığı için hizip kavgasının erkenden kurbanı oluyordu. Bunun sömürge ve yarı-sömürge ülkelerdeki korkunç sonuçları (bütün bir tarihi dersin böylece unutulması ve her şeyin sil baştan ele alınmasının sonuçlarıdır bunlar) özellikle Çin devriminin 1925-1927 aralığında ardı ardına yaşadığı felaketlerde

büyük rol oynayacaktır.¹⁶

Sömürge ve yarı-sömürge ülkelerdeki zorluklara ikinci örnek, birçok ülkede Marksizmin Komintern öncesinde en ufak bir etkiye sahip olmamasından kaynaklanmıştır. Elbette çok küçük sayıda militanın oluşturduğu bir çekirdekte başlayan tedrici bir büyüme, başka hiçbir olanak yoksa denenecektir. Ama o zaman da 21 Koşuldan ve Bolşevik örgütlenme ilkelerinden söz etmek çok anlamlı değildir. Birkaç aydından başka örgütlenecek kimse yoksa 21 Koşul ne işe yarar? İşte bu açıdan ilk örgütlenmelerde yaratıcılık bazen anlamlı sonuçlar vermiştir. Mesela Endonezya komünizminin kökeni Sarakat-ül İslam adını taşıyan anti-empyralist bir İslamcı örgütün içinde mayalanmıştır. Bu aşamada henüz Bolşevik programatik ve örgütsel ilkeler ancak kısmi bir rol oynayabilir, çünkü ortada bir parti, hatta onun bir ön biçimlenmesi olan liga (birlik) türü örgütlenme bile yoktur.

Ama esas sorun elbette sosyal demokrasinin etkisinin yoğun olduğu, kapitalizmin ileri düzeye ulaştığı, proletaryanın örgütlenmesinin on yıllara yayıldığı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinde olmuştur. Burada Bolşevik önderliğin var olan partilere, hiziplere, önderlere yaklaşımındaki esneklik bugünün çalışma tarzına büyük ıskı tutar.

Komintern'e giden yol

21 Koşul'un önemi, bazen buna ilişkin kararın Komintern'in kuruluşundan sonra, İkinci Kongre'de gündeme geldiğinin unutulmasına yol açar. Komintern 1919'da düzenlediği Birinci Kongre'de kurulmuş ve bir dizi partiyi üye olarak kabul etmiştir. Peki, neden Bolşevikler Birinci Kongre'de 21 Koşul tipi bir kararı gündeme getirmemiştir? Bolşevik örgütlenme tarzı ve stratejiyi yeni Enternasyonal'in örgütlenmesinde önemli görmedikleri için mi? Akıllarına sonradan mı gelmiştir bunun önemi? Lenin'in Marksizmini bir nebze tanıyan herkes bunun mümkün olmadığını bilir. Demokratik merkezîyetçi, disiplinli, legalite ile illegaliteyi (her ülkede somut koşulların belirlediği ölçüde) birleştirmeye dayalı bir mücadele partisinin Rusya'da olduğu gibi dünya devrimi için de gerekli olduğu anlayışı Lenin'in Marksizminin kaçınılmaz sonucudur. Mesele başkadır, ilk kongre ile ikincisi arasında koşulların değişmiş olmasıdır.

Komintern'in Birinci Kongresi 1919 yılının Mart ayında, yani Ekim devriminden sadece bir yıl dört ay sonra toplanmıştır. Bundan da önemlisi, Alman devriminden sadece dört ay sonra, Berlin ayaklanmasından ise sadece iki ay son-

16 20. yüzyılın tarihi bu konuda o kadar tutarlıdır ki, ta 40 yıl sonra Endonezya da Çin'e benzer bir felaketi aynı nedenle yaşayacak, sürekli devrim perspektifinin yok olması, zamanla kural haline gelen Stalinist Menşevik aşamalı devrim anlayışının dünya komünist hareketinde genelleşmesi, bu ülkede 1965 yılında bir milyon komünistin katledilmesine yol açan bir karşı devrimin başarılı olmasına yol açacaktır.

ra. Alman devriminin Batı Avrupa’da en az Ekim devrimi kadar büyük bir yankı yarattığını tahmin etmek zor değildir. Çünkü Almanya savaş öncesinde tarihin gördüğü en güçlü işçi sınıfı hareketine sahip ülkeydi. Deyim yerindeyse, herkes Almanya’ya bakıyordu. Buna, sadece 1914 sonrası Lenin’ini düşünenlerin anlayamayacağı şekilde Lenin de dâhildir. **Savaş öncesinde** Lenin de Almanya’ya bakmaktadır sosyalizmin meseleleri söz konusu olduğunda. Parti teorisinden tarım analizine, her alanda Kautsky’yi ve diğer Alman önderlerini kendine bir pusula olarak almaktadır. Lenin, ancak 1914’ten sonra, Alman partisi proletarya enternasyonalizmine ihanet ettikten, yani iş başa düştükten sonra uluslararası proletaryanın önderliğine soyunmuştur.

Dev önemdeki bu iki tarihsel olayın (Ekim ve Kasım devrimleri) etkisi altında Avrupa işçi hareketinde derin bir değişimin başlaması elbette beklenirdi. Ama henüz çok kısa bir süre geçmişti aradan, hele Alman devrimi söz konusu olduğunda. Dolayısıyla, Avrupa işçi sınıfı hareketi henüz büyük ölçekli ve köklü bir yeniden yapılanma ve yeniden kümelenme yaşamamıştı. “Büyük ölçekli” diyoruz, çünkü belirli bir örgütsel ayrışma yaşanıyordu. Önce “ön Enternasyonal” veya “Enternasyonal öncesi” denebilecek bir faaliyet, devrimin hemen ardından başka ülkelerin Ekim devrimine gönül veren sosyal demokrat kadroları ve savaş esirleri üzerinden bir dizi örgütlenmeye olanak yaratıyordu.¹⁷ Sonra 1918 yılı içinde doğan bir dalga içinde bir dizi ülkenin komünist partisi kuruluyordu.¹⁸ Ama bunların çoğunluğu bizim “ön Enternasyonal” olarak adlandırdığımız faaliyetin ürünüydü. Aralarında Rusya Müslümanlarının ve Rusya dışından Müslümanların da yer aldığı Müslüman Komünist Partisi de vardı.¹⁹ Bu dalganın doruğu, ama bütünüyle ülkenin kendi toprağında gelişen örneği, 1918 Kasım ayında patlak veren Alman devriminin hemen ertesinde Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht’in önderliğindeki Spartakusbund’un (Spartaküs Birliği) 31 Aralık 1918-1 Ocak 1919 günlerinde Almanya Komünist Partisi’ni (KPD) kurmalarıdır. Ama Fransa, İtalya, İspanya gibi daha sonra komünist hareketin çok güçlü partilere sahip olacağı ülkelerde örgütsel ayrışma henüz başlamamıştı. Almanya’da bile komünizmin saflarına daha sonra kazanılacak kadroların ve işçilerin çoğunluğu hâlâ sosyal demokrasi saflarındaydı. Kuşkusuz, hareketin içinde ve hatta işçi sınıfı tabanında Ekim devrimine ve önderliğine büyük sempati vardı. “Onlar yaptıysa biz de yaparız/yapalım” duygusu yaygındı. Lenin ile Trotskiy’in adları her yerde sempatiyle anılıyordu. Ama partilerin iç yapısında bu henüz bir yeniden saflaşmaya tam olarak yol açmamıştı. Örnek olarak söylenecek olursa, Almanya’da, Fransa’da, İsviçre’de, İtalya’da Ekim devrimine destek temelinde örgütsel ayrışma 1920’nin

17 Pierre Broué, *Histoire de l’Internationale Communiste 1919-1943*, Paris: Fayard, 1997, s. 53-58.

18 A.g.y., s. 65-69 ve 78.

19 Bu öyküyü daha önce anlattığımız için burada ayrıntıya girmiyoruz. Bkz. “Müslüman Halkların Ekim’i”, *Devrimci Marksizm*, sayı 34, İlkbahar 2018, s. 163-165.

sonbaharında ve 1920-21 kışında yaşanacaktır.

Zaten Bolşevik önderliğin 1919 Mart ayı için Moskova’da bir kongre çağrısı yapmasının nedeni de Avrupa’da Ekim devrimi ve Bolşevizm yanlısı bir önderliğin çeşitli ülkelerde billurlaşmış olması değil, İkinci Enternasyonal’in hortlaması ihtimaliydi. Savaş bitince (mütareke Alman devriminin etkisiyle 10 Kasım 1918’de imzalanmıştı), İkinci Enternasyonal’in sosyal şovenleri rahatlamıştı. Milliyetçi görevleri bitiyordu, şimdi kuzu postuna bürünüp enternasyonalist maskelerini takabilir, böylece burjuva barışına destek de olabilirlerdi. Sanki dört yıldır halkların birbirini boğazlamasına alkış tutmamış, işçileri emekçileri emperyalist paylaşım mücadelesinde “kendi” burjuvazileri daha büyük pay alsın diye “düşman” ülkelerin işçi emekçilerini öldürmek üzere cepheye çağırma çığırtkanlığını kendileri yapmamışlar gibi, büyük bir pişkinlikle İkinci Enternasyonal’i ayağa kaldırmaya girişmişlerdi. Bu amaçla İsviçre’nin Bern kentinde bir toplantı çağrısı yayınlamışlardı. Taktik zamanlama konusundaki ince sezgisiyle Lenin derhal bir karşı odak oluşturmanın gerekli olduğuna karar verecekti. Sosyal şovenlerin tek alternatif olduğu bir dünyada enternasyonalizme dönük bütün ihtiyaç ve dürtülerin oraya akma ihtimali karşısında, yeni bir Enternasyonal için girişimin elle tutulur bir gerçek olarak gösterilmesi gerekiyordu. 1919 Mart ayında toplanan Birinci Kongre bu yüzden ulaşabildiği sosyal şoven nitelikte olmayan bütün öre gütlere açık bir karakter taşıyordu.

Birinci Kongre döneminde Komintern’in çok zayıf olduğunun altının çizilmesi gerekiyor. Kongre’ye katılan 51 delegeden 40’a yakını Bolşevik gelenekten geliyordu; bir bölümü Çarlık Rusyası’nın, Ekim devrimi sonrasında kendi kaderini tayin etmesi hakkı tanınan bölgelerinden (Baltık ülkeleri, Finlandiya, Polonya) veya henüz devrime kazanılamamış bölgelerinden (örneğin Ukrayna) gelmiş delegelerdi. Bunlar dışında, “ön Enternasyonal” faaliyetleriyle oluşan kadroların ürünü olan Komünist Partileri (Yugoslavya, Bulgaristan ile Romanya’dan oluşan Balkanlar vb.), aslında çok yakın döneme kadar tek ülke olan Avusturya, Macaristan ve Çekoslovakya KP’leri asil delegeler olarak kongrede yer alıyordu. Lenin’in bir kitle Enternasyonal kurula bileceğine dair en büyük umudu olan Almanya Komünist Partisi’nin tek delegesi, Rosa Luxemburg’un hayattayken belirlediği, yeni Enternasyonal’in ancak bir kitle Enternasyonal olarak kurulabileceğine ilişkin ilkenin etkisi altında kuruluş kararına çekimser oy verecekti! Bunlara sadece Zimmerwald hareketinde yer alan, İsveç, Norveç, İsviçre partileri eşlik ediyordu. Durum buydu!

Sosyal demokratlar, anarko-sendikalistler, ortayolcular ve diğerleri

Bu aşamada Lenin ve Bolşeviklerin muhatap kabul ettikleri, Komintern’e kazanmak için çaba gösterdikleri partiler açısından yelpaze şaşırtıcı derecede geniş

tir. Ana öbekler şöyle sıralanabilir:

(1) Bütünlüklü ortayolcu sosyal demokrat partiler. Ortalama sosyal demokrat partinin solunda yer alan ama savaştan sonra da kendilerini hâlâ sosyal demokrat addeden, savaş sırasında kendi burjuvazilerini desteklememiş, tersine sosyal yurtseverliğe karşı tavır almış, ama şimdi komünizme tam olarak angaje olmamış bazı partiler: İsveç'in Sol Sosyal Demokratları, Norveç'in DNA'sı (Norveç İşçi Partisi).

(2) İçlerinde bir sol kanat içeren geleneksel sosyal demokrat partiler. Bunların yukarıdakilerden farkı, çeşitli eğilim ve hiziplere ayrılmış olmalarıdır. Bunlar arasında bulunan Fransız partisi 1920 Aralık Tours Kongresi'nde bölünecek ve yeni kurulan Fransız Komünist Partisi Komintern'e katılacaktır. Aynı şey İsviçre Sosyalist Partisi'nin Fritz Platten önderliğindeki sol kanadı için de geçerlidir.²⁰ Bu alanda en çarpıcı vaka İtalyan Sosyalist Partisi'dir (PSI). Bu partinin çoğunluğu işçi, yüz binlerce üyesi vardır. Lideri Giacinto Serrati çok popüler bir önderdir. Güçlü bir sol kanadı (ya da daha doğrusu kanatları) vardır. Amadeo Bordiga, Antonio Gramsci, Palmiro Togliatti, her biri son derece önemli Marksistlerdir. Partinin tek sorunu, Ekim devrimine ve Bolşeviklere karşı olan, başında Filippo Turati adlı bir lider olan, epeyce küçük bir sağ hizbin partideki mevcudiyetidir. Lenin ve Bolşevikler partinin mümkün olduğu kadar büyük bir kesimini kazanmaya çalışıyordu. Lenin'in Serrati ile ilişkisi çok iyiydi. Aslında Serrati Komintern'e bütünüyle angaje olacak bir eğilimde idi. Tek sorun, Serrati'nin Turati ve arkadaşlarından kopma konusundaki isteksizliği idi. Komintern adına partinin 1921 Ocak Livorno Kongresi'ne yollanan temsilciler "sol" komünist bir tutum alınca Serrati de yitirildi. Yeni İtalya Komünist Partisi, PSI'nin sadece sol kanadından kopanlarca küçük bir parti olarak kuruldu.

(3) Ortayolcular arasında elbette en önemlisi Almanya'da USPD olarak adlandırılmış olan parti idi. Bu parti savaş içinde SPD önderliğinin Kayzer'in milliyetçi savaş kışkırtıcılığını olduğu gibi benimsemesine tepki olarak bir ortayol arayışı içinde doğmuştu. Bu da, aynen İtalyan PSI gibi, yüz binlerce işçiyi örgütlemiş olan güçlü bir örgüttü. Başlangıçta, Komintern Almanya'dan yalnızca nispeten küçük kalmış olan KPD'yi Birinci Kongre'ye davet etmişti. USPD şimdilik gündemde yoktu. Ona biz de birazdan döneceğiz.

(4) ABD'de esas olarak IWW (International Workers of the World) adlı devrimci sendikal yapı, Avrupa'da ise en önemlisi İspanya'da CNT tarafından temsil edilen anarko-sendikalist akım. Bu açılım ilk bakışta akılları durduracak niteliktedir. Sonuç olarak sosyal demokratlar hep birlikte İkinci Enternasyonal üyeliğinden geliyordu. Lenin'in kendi partisinin adı da devrimden önce Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi (RSDİP) idi. Buna karşılık anarko-sendikalistler ve anarşistler hem politikaya ve partiye karşı oldukları, hem de UİB'de Marksistler ile

²⁰ Platten, ilk kongrede Komintern Yürütmesi'ne seçilecektir.

Bakuninciler arasında yaşanan sert mücadele dolayısıyla İkinci Enternasyonal'e katılmamışlardı. Lenin için partinin, hem de disiplinli ve merkeziyetçi bir partinin önemi ortada iken, anarko-sendikalistlerin parti karşıtlığı da dillere destan iken, bu yakınlaşma kimseye kolay anlaşılır gibi gelmeyecektir. Ama gerçeklik işte budur. Sonunda bu akımın Komintern'e kazanılamamış olması, baştaki çat banın önemini ortadan kaldırmaz. Üstelik bu yakın temas içindedir ki, ileride İspanya devriminin önemli akımlarından POUM'un lideri olacak Andreus Nin'in yanı sıra Victor Serge gibi önemli aydınlar da kazanılabilmektedir. Burada esas nokta, Lenin'in işçi sınıfının uluslararası örgütünü yeniden kurarken gösterdiği esnekliktir.

21 Koşul ve sonrası

Birinci Kongre'ye giderken durum buydu. Ama 1920 yılının yaz aylarında düzenlenen İkinci Kongre bambaşka bir ortamda gerçekleşmiştir. 1919-1920 yılları Avrupa devriminin büyük bir atılım yaptığı yıllardı. Macaristan'da ve Bavyera'da kısıcak da olsa yeni sovyet cumhuriyetleri kuruldu. Britanya başbakanı Lloyd George ve Fransa başbakanı Georges Clémenceau dahi devrimin bütün kıta üzerindeki gücünü teslim ediyordu.²¹ En önemlisi, 1918 Kasım'ında başlayan Alman devrimi büyük sarsıntılarla devam ediyor ve Avrupa'nın geri kalanında işçi sınıfı Avrupa'nın en güçlü işçi hareketine sahip bu ülkede olan bitenin derslerini çıkarmaya başlıyordu. Bu toplu durumdan dolayı Avrupa kıtasında ardı ardına birçok komünist partisi kurulacak ve bunlar Komintern'e yönelecektir. Birinci Kongre ile farklılık açıktır: Yukarıda ilk kongreye yalnızca 51 delegenin katıldığını, bunların çoğunun da Rusya delegeleri ile birlikte Rusya'dan bağımsızlaşmış ya da devrime henüz kazanılmamış ülkelerden gelen Bolşevikler olduğunu yukarıda belirtmiştik. Eski Rus Çarlığı coğrafyası **dışından** kongreye katılan örgütlerin sayısı iki elin parmaklarını geçmez. Bunu İkinci Kongre'nin sayılarıyla karşılaştırmak durumu ortaya koyacaktır: Bu kongreye 37 ülkeden 67 örgüt, 217 delege ile katılmıştır! Komintern hızla bir dünya partisinin maddi koşullarına sahip olmaya doğru ilerlemektedir.

21 Koşul, bu bağlamda Komintern'in "Nuh'un gemisi" haline gelmesini engellemek için gelenleri Bolşevik parti ve strateji doğrultusuna sokmayı hedefleyen bir koşullar dizisidir.²² İlk taslağı Lenin tarafından kaleme alınmış, daha sonra komünist misyonlarda belirli değişiklikler geçirmiştir. Her zamanki gibi Bolşevikler bunu gayet bilinçli şekilde döneme uygun ve somut bir taktik olarak benimsemişlerdir. 21 Koşul kararının kendi metninin dibacesi (girişi) bunu açık açık söylemektedir.

²¹ Broué, a.g.y., s. 97-98.

²² Bu yazıda 21 Koşul'u ayrıntılı biçimde analiz etmeyeceğiz. Daha fazla bilgi için Levent Dölek'in bu sayıdaki yazısına bakılabilir.

Komünist Enternasyonal'ın Birinci Kuruluş Kongresi, partilerin Üçüncü Enternasyonal'e kabul edilmesi konusunda kesin koşullar belirlemedi. Birinci Kongre toplandığı zaman ülkelerin çoğunda sadece komünist grup ve eğilimler vardı.

Komünist Enternasyonal'ın İkinci Kongresi bambaşka koşullarda toplanıyor. O günden beri çoğu ülkede grup ve eğilimler yerine komünist partiler ve örgütler bulunmaktadır. Daha kısa zaman önce İkinci Enternasyonal içinde yer alan ve şimdi Komünist Enternasyonal'e katılmak isteyen ama gerçekte komünist olmamış partiler ve gruplar da Komünist Enternasyonal'e yöneliyorlar. İkinci Enternasyonal iflah olmaz biçimde bozguna uğramıştır. İkinci Enternasyonal'in çıkış yolunun kalmadığını gören iki arada bir deredeki partiler ve “merkez”ci gruplar, gitgide güçlenen Komünist Enternasyonal'e yaslanmaya çalışıyorlar. Fakat bunu yaparken kendilerine daha önceki oportünist veya “merkezci” politikalarını sürdürme imkanı verecek bir “özerkliği” de korumayı umuyorlar. Bir bakıma Komünist Enternasyonal moda olmuştur.²³

Burada geçerken 21 Koşul'un programatik olmaktan çok partinin örgütsel karakterine ve izleyeceği stratejik hatta ilişkin bir koşullar dizisi olduğunu vurgulamak özellikle yararlıdır. 21 Koşul Bolşevizmin uluslararasılaşması bakımından hayati bir rol oynamıştır, ama ona yapabileceğinden daha fazla iş yüklemek doğru değildir.

Şimdi sormamız gereken soru şu: 21 Koşul Lenin ve Bolşeviklerin kendi dışlarındaki siyasi akımlara karşı tutumlarını değiştirmiş midir? Bu soru çok önemlidir. Çünkü Birinci Kongre toplandığında Komintern'in cazibesi sınırlıydı. Bu yüzden denebilir ki, Bolşevikler aşırı zayıf kalmamak için çarnaçar hangi akıma ulaşabildilerse onu davet etmişlerdir. Ama Avrupa devriminin kabarışının etkisi altında komünizmin prestiji yükselince 21 Koşul'la katılımı sınırlamak istemişlerdir. Öyleyse, diye sonuçlanabilir bu akıl yürütme, ilk dönemin “Mevlana politikası” artık geçerliliğini yitirmiştir. Bolşevikler Komintern'e artık sadece kendilerine benzer olanları almak istemektedir. Lenin kendisi İkinci Kongre'yi “ortayolculukla savaş kongresi” olarak nitelmiştir. Öyleyse en azından ortayolculuk ile ilişki artık kesilecektir.

İlk bakışta düz mantıkla bakıldığında doğru görünebilecek olan bu değerlendirme kesinlikle doğru değildir. Bunu söylememizin iki temel nedeni vardır. İkincisine birazdan döneceğiz. İlkini açıklamaya şuradan başlayalım. Yukarıdaki farazi akıl yürütmeyi özetlerken dedik ki, “Bolşevikler Komintern'e artık sadece kendilerine benzer olanları almak istemektedir.” Ama şurada ya da burada istisnalar dışında, Avrupa sosyal demokrasisi içinde “Bolşeviklere benzer” akımlar yoktur ki! 21 Koşul, **Bolşeviklere benzemeyen akımları dışa-**

²³ *Komintern Belgeleri*, I, a.g.y., s. 130.

rıda bırakmak için değil, Bolşeviklere benzemediği halde Komintern'e gelen akımları Bolşevikleştirmek için kabul edilmiştir. Yani mantığında bir değişim süreci vardır. Öyleyse, diyalektik vardır. Çelişki vardır. Bu durumla başa çıkmayı amaçlayan her taktik yaklaşım, kendisi çelişkilerden örülmüş bir yapıya sahip olmalıdır. Nasıl?

Lenin'in İkinci Kongre'yi "ortayolculukla savaş kongresi" olarak nitelediğini yukarıda belirttik. Bu nitelemeyi çıkacak sonuç, ilk bakışta, İkinci Kongre'den sonra Komintern'in kendi dışındaki ortayolculara sırtını dönmesi olmalıdır. Artık komünistler kendi bildikleri yolda şaşmaz bir kararlılıkla yürüyecektir. Fakat o da ne? Yaz aylarında toplanan İkinci Kongre'nin hemen ardından Komintern Almanya'da USPD'yi kazanmak için kıyasıya bir mücadeleye girer. Ekim ayında bu savaş kazanılacaktır. Şunu vurgulu biçimde söylemek gerekir: USPD tarihinde **ortayolculuk olarak anılan akımın en mükemmel örneği** olmuştur. Sosyal şövenlerden kopmuş, ama devrimci Marksizmle (yani 1919 başından itibaren KPD ve Komintern ile) birleşmeyi amaçlamayan, varlığı örgütsel olarak da bilirlenmiş bir ortayolculuk, hem de kitlesel ölçekte bir ortayolculuk. Komintern "ortayolculukla savaş" kongresinden çıkışta bu partiyi kazanmaya girişiyor! Üstüne üstlük bu parti, Kautsky'nin partisi! Savaş öncesinde Marksizmin önde gelen teorisyeni olan bu şahsiyet, Ekim devriminin karşısında yer almış, Lenin onu yerden yere vurduğu *Proleter Devrimi ve Dönek Kautsky* risalesini o tarihten tam iki yıl önce Ekim-Kasım 1918'de yazmıştır. Trotskiy ise Kautsky'ye karşı zehir zemberek bir polemik yapan *Terörizm ve Komünizm* başlıklı risalesini 1920'de, Kızıl Ordu komutanı olarak zırhlı trende cepheleleri dolaşırken yazmıştır. Komintern, iki onursal başkanının "hain" ilan ettiği adamın partisini kazanmak üzere kolları sıvamış olmaktadır!

Bu öykü, tarihi bir ders karakteri taşıyor. Komintern'in bu açılımı USPD tabanında olumlu yankılar yaratınca, parti 1920 Ekim ayında Halle kentinde bir kongre düzenlemiştir. Bu kongre, Marksizmin o dönemde uluslararası alanda tanınmış iki ismi arasında bir düello gibi geçmiştir. Kızıl köşede Komintern başkanı Zinovyev vardır. Bu etkili hatip delegelere aralıksız dört saatlik bir konuşma ile hitap etmiştir. Pembe köşede ise Alman SPD'sinin Avusturya kökenli ünlü teorisyeni Rudolf Hilferding. Kongre sonunda USPD, delegelerin çoğunluğunun oyuyla Komintern'e katılmayı kabul etmiştir. Tabii, partisinin sağ kanadını temsil eden Kautsky, Hilferding ve arkadaşlarıyla birlikte partiden kopmuştur. İşte bu esnek taktik sayesinde yüz binlerce işçinin üye olduğu USPD'nin çoğunluğu 1919 başında Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht tarafından kurulmuş olan KPD ile birleşmiş ve Almanya Birleşik Komünist Partisi adını almıştır (VKPD). Böylelikle komünizm Almanya'da bir kitle hareketi haline geliyor, Komintern de Avrupa'nın en önemli ülkesinde güçlü bir seksiyona sahip oluyordu.

Burada bir an durup Lenin'in öngörü kapasitesinin bu alanda da nasıl hedefi tam 12'den vurduğunu görmek önemlidir. Halle Kongresi'nden altı ay önce, *Bir*

Çocukluk Hastalığı'nda Lenin "dönek Kautsky"nin partisi hakkında şunları yazıyor:

Alman Bağımsız Sosyal Demokrat Partisi açıktır ki homojen bir parti değildir. Eski oportünist liderlerin (Kautsky, Hilferding ve analıhıyır ki hatırı sayılır ölçüde Crispian, Ledebour ve ötekiler) yanı sıra, (...) bu partide, hızla büyümekte olan bir sol ve proleter kanat ortaya çıkmıştır. Sanıyorum 750 bine yakın üyesi olan bu partinin yüz binlerce üyesi, Scheidemann'ı terk edip hızla komünizmin tarafına geçmekte olan proleterlerdir. Bu proleter kanat zaten (...) Komünist Enternasyonal'e koşulsuz biçimde katılmayı önermiş bulunuyor. Partinin bu kanadı ile bir "uzlaşma"dan korkmak gülünç olur. Tam tersine, Komünistler için onlarla uygun bir uzlaşma biçimi aramak **ve bulmak** bir görevdir.²⁴

Keskin sirke küpüne zarar

Bu epizot komünizmin tarihinin en büyük ironilerinden biridir. Ama 1920 yılı içinde belki de aynı derecede ironik bir başka olay yaşanmıştır. Temmuz ve Ağustos aylarını "ortayolculukla savaş"a vakfeden Lenin, daha önce Nisan-Mayıs aylarını ise en önemli kitaplarından birini yazmakla geçirmişti: "*Sol*" *Komünizm: Bir Çocukluk Hastalığı*. İkinci Kongre delegeleri kalacakları otele geldiklerinde odada kendilerini, kongre hazırlık dokümanlarının yanı sıra, Trotskiy'in *Terörizm ve Komünizm* çalışmasıyla (ne kadar anlamlı!) birlikte bu kitap bekliyordu!²⁵

Lenin'in 1920 yılında komünist hareketin "aşırı sol" akımlarına karşı başlattığı mücadele, 1921 ve 1922 yıllarında sürecektir.²⁶ "Sol" komünizm denince birden fazla eğilim bir araya toplanmış oluyor. Ama sanırız bütün bu tartışmada, Lenin'in kitabında da ortaya konulduğu gibi en önemli şey şudur: Devrimin koşullarının henüz olgunlaşmadığı bir durumda devrimi zorlamak, iktidarı almaya çalışmak, hatta koşulları suni olarak yaratmaya çalışmak. Devrimin koşulları arasında ise en önemlisi, Lenin'in 1917'de ayaklanma tartışmasında açıkça ifade ettiği gibi, sınıfsal dengelerdir, en başta işçi sınıfının sınıf bilinçli katmanlarının çoğunluğunun devrimin saflarına meyletmesidir.²⁷

24 V. I. Lenin, "'Left-Wing' Communism—An Infantile Disorder, *Collected Works*, Moskova: Progress Publishers, 1977, cilt 31, s. 73-74.

25 İhtiyaç yok ama bu durumun, Ekim devriminin ve Komintern'in önde gelen iki önderinin kim olduğuna dair yeni bir sembolik delil oluşturduğuna yine de dikkat çekelim.

26 Bu mücadeleyi mükemmel biçimde anlatan iki kaynak var: Miloš Hájek, *Storia dell'Internazionale comunista. La politica del fronte unico*, Roma: Editori Riuniti, 1975; Pierre Broué, *L'Internationale communiste 1919-1943*, a.g.y.. Hajek 1970'li yıllarda yozlaşmış bir işçi devleti ("Prag baharı" sonrası Çekoslovakya) koşulları altında yazmaktadır. Broué ise Trotskisttir. Ama ortaya çıkan tablo ve değerlendirmeler aynı yöne işaret ediyor: "Sol" komünizm çıkmaz bir yoldur ve devrimci dönemde Komintern'in başına gelmiş en büyük talihsizliktir.

27 Komintern'in Üçüncü Kongresi'nde İtalya delegesi ile Lenin arasında yaşanan polemik, bu tartışmanın tipik bir örneğidir. Terracini'nin devrim için komünist partisinin işçi sınıfının çoğun-

Bu tartışma kendi içinde çok önemlidir. Bu mücadeleyi ve bunun Komintern'in tarihinde nereye yerleştiğini politik açıdan başka bir yazıda derinleştirmeyi amaçlıyoruz. Ama okuyucu, "bunun Komintern'in etkisinin yayılması ve örgütlenmesi konusuyla ilişkisi nedir?" diye sorabilir. Lenin'in, Trotskiy'in ve onları destekleyen komünistlerin "sol" komünizme karşı verdiği mücadelenin türevi, komünist hareketin işçi sınıfı saflarında gittikçe daha kitlesel bir güç haline gelmesi, başka bir şekilde söylenirse, sosyal demokrat olsun, burjuva partilerine meyletsin, partisiz olsun, büyük işçi kitlelerine ulaşması için aralıksız bir çalışmanın önemidir. Dolayısıyla, ortayolculuğa karşı savaş, "sol"a doğru bir yöneliş değildir. Hep daha sola yönelmek, "aşırı sol" bir pozisyon, Marksizmin işçi sınıfıyla birlikte, onun bir adım önünde yürüme stratejisiyle çelişebilir. Lenin ve Trotskiy için işçi sınıfını kazanmak hayati önemdedir. İşçi sınıfına ulaşmanın yöntemi ortayolcu parti ve akımları Bolşevizme kazanmaktan geçiyorsa, bunun yapılması gerekli hale gelir. Ortayolcu akımları kazanmak ve özellikle işçi bileşenini Bolşevikleştirmek: İşte Halle Kongresi epizotunun esas açıklaması burada yatar.

Yani ortayolculuğa karşı savaş, ortayolcularla savaşa dönüştürülmemelidir. Ortayolcuların, özellikle işçilerin ortayolculuktan Bolşevizme dönüşmesine vesile olmalıdır.

Sonuç

Komintern'in ilk dört kongresinin damga vurduğu devrimci dönemi, bizim bu yazıda ele alamadığımız daha nice taktik, politik ve örgütsel dersle doludur. Bunlardan özellikle geçiş talepleri, Birleşik İşçi Cephesi ve işçi ya da işçi-emekçi hükümeti şiarı, komünistlerin daha sonraki taktikleri bakımından Komintern öncesi döneme göre büyük bir ilerlemeyi temsil eder. Sömürgelere ve ulusal soruna, anti-emperyalist mücadeleye, kadınlar arasında komünist çalışmaya, sendikalara, komünist partilerin yapısına vb. bir dizi soruna ilişkin kararlar, Marksist hareketin daha önce sadece tekil ülkeler için geliştirdiği konuları derinlemesine ele almış, daha sonraki gelişmelere zemin hazırlamıştır.

Biz burada Komünist Enternasyonal'in biriktirdiği politik müktesebattan ziyade, Komintern'in Enternasyonallerin tarihinde nerede durduğu sorusu üzerinde odaklandık. Bu tartışmadan çıkarttığımız sonucu yine berrak biçimde ifade edelim: Marksizmin programının ayrılmaz bir boyutunu oluşturan dünya devriminin gerekli kıldığı dünya partisine tarihte en çok, en elle tutulur tarzda yaklaşan örgüt, Komintern'dir. Bu örgüt, Leninist partiyi doğduğu topraklardan yeryüzüne yayarak bir uluslararası Bolşevizm oluşturmuştur. 21 Koşul, bu yeni uluslararası

luğunu kazanmasının hiç de gerekli olmadığı iddiasına karşı Lenin bunun gerekli olduğunu ileri sürdükten sonra, her ne kadar ortayolculuğa karşı savaş gerekli ise de bunu bir "hobi" haline getirmemek gerektiğini vurgular: "Karşımızda" der, "ortayolculara karşı savaştan daha ciddi sorunlar var." Hájek, a.g.y., s. 20-21.

hareketin örgütsel ve stratejik yapısının çimentosu olmuştur.

Ne var ki, uluslararası Bolşevizmin kuruluşunu dümdüz bir doğru ekseninde seyahat eden bir süreç olarak düşünmek çok büyük bir yanlış olur. Bolşevikler, en başta Lenin, başka örneklerde de görüldüğü gibi, ilkede son derecede katı, ama taktiklerde son derecede esnek bir yaklaşımı Komintern'in kuruluşunda pusula olarak almışlardır.²⁸

Bugün, Stalinizmin işçi sınıfının devrimci öncüsünü siyasi olarak parçalamasından ve örgütsel olarak tasfiyesinden ve 1989-91 sonrasında sol liberalizmin işçi sınıfını, solu ve kitleleri Marksizmden dahi koparmasından sonra, komünist dünya partisini yeniden kurmak son derecede zorlu, ama aynı zamanda son derecede önemli bir görev. Kapitalizmin derin ekonomik krizi ve ona bağlı olarak gelişen barbarlık eğilimleri bu görevi yakıcı hale getiriyor. Ama bu görev için kollarını sıvayan devrimci Marksistler, karşılarında, bir komünist Enternasyonal'i gerçekten kurmaya istekli ve tarihi birikim açısından donanımlı pek az siyasi örgüt bulabiliyorlar. Bu çelişkili tablo karşısında, Komintern'in kuruluş taktikleri ve ilke ile taktik arasındaki diyalektik ilişki, komünistlere yol göstermek bakımından büyük ve zengin bir tarihi ders niteliği taşıyor.

28 Bu yaklaşımın Lenin'in politikasının başka boyutlarındaki dışavurumunun izini hep sürüyoruz. Bir örnek olarak, Lenin'in savaş politikasının bu iki veçhesine ilişkin bkz. Sungur Savran, "Savaşa Karşı Savaş: Cihan Harbinde Lenin , Liebknecht, Luxemburg", *Devrimci Marksizm*, sayı 25, Kış 2015-2016, özellikle s. 71-76.

Kitap Tanıtımı

Metaların Kerameti

Metaların Kerameti,
Melda Yaman - Özgür Öztürk,
İletişim Yayınları

“İçinde yaşadığımız kapitalist toplum, birçok yaşamsal nesnenin ve sürecin metalaştığı, her yanımızı alınıp satılan metaların kuşattığı özgül bir tarihsel dönem oluşturuyor. Önümüzdeki, arkamızdaki, sağımızdaki, solumuzdaki her şey meta – yiyecekler, içecekler, giysiler, evler, arabalar, toprak, su... Hatta neredeyse hava bile meta. (...) İnsanın ihtiyaçlarının sınırının olmadığı iddiasıyla, bu binlerce çeşit ürün bir “cennet” vaat ediyor. (...) Her şey için bu metalara muhtacız. Bilim epeydir meta üretiminin devindirici gücü olmuş durumda. Keza sanatın da meta dünyasının dışında kaldığını söylemek hayli güç. (...) Bir yandansa bize vaat edilen ‘cennet’ bir cehennem aynı zamanda. Doğru, metalara muhtacız ama metalara sahip olmaksızın kendi canımızı, kanımızı, üretken gücümüzü meta haline getirmekten geçiyor ne yazık ki.”

İktisadiyatın kilit ve “sihirli” kavramı metanın, tarihsel ve çok boyutlu bir analizini yapıyor bu kitap. İlk insan toplumlarında metanın yerine dair tarihin ve antropolojinin bulgularından, klasik felsefede –Aristoteles’te– metanın “kerametine”... Modern ekonomi-politikte metanın kazandığı anlamdan, Marx’ın yönteminde ve Kapital’de metanın önemine; metaların fetiş karakterine ve sıradan bir meta olmanın “ötesine” geçen bir meta olarak paraya... Kadınların hane içindeki karşılıksız emeğinin metalaşma sürecinden istisna edilmesinin ataerki-kapitalizm ittifakındaki işlevine. Melda Yaman ve Özgür Öztürk, Ankara Dayanışma Akademisi’nde verdikleri derslerin ürünü olan bu kitapta, meta kavramı üzerinden bütün bir insanlık tarihi ve iktisat bilimi okuması yapıyorlar bir bakıma. Meta kavramı üzerinden, insan oluşumuzun olanak ve kısıtlarını sorguluyorlar.

Tarihin en büyük kadın devrimcisi: Rosa Luxemburg

Armağan Tulunay

*“Burada Rosa Luxemburg gömülü
Polonya’dan bir Yahudi kadın
Alman işçilerinin öncü savaşçısı
Alman sömürücülerinin emriyle öldürüldü
Ezilenler, gömün ayrılıklarınızı!”*
Bertolt Brecht

1918 Kasım Alman devriminin ardından, 5 Ocak’ta Berlin’de örgütlenen ayaklanma, sosyal demokrat Friedrich Ebert ve Savunma Bakanı Gustav Noske tarafından seferber edilen, savaş gazilerinin örgütlediği Freikorps isimli gerici çeteler tarafından bastırılmıştı. Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht, Spartakistlerin, örgütün yeni ismiyle Almanya Komünist Partisi’nin üzerindeki tüm baskıya rağmen Berlin’i terk etmeyi reddederek polis ve Freikorps çeteleriyle köşe kapmaca oynuyor, işçi mahallelerinde parti sempatizanlarının evlerinde gizleniyordu. Mannheimer Sokağı’ndaki 43 numaralı ev son durakları oldu. 14 Ocak’ı 15 Ocak’a bağlayan gece, bu gerici güçler tarafından yakalanarak Yüzbaşı Waldemar Pabst’ın komutasındaki Piyade Muhafız Kıtası tarafından işgal edilen Eden Oteli’ne getirildiler.

Orada göstermelik bir kimlik kontrolü ve sorgunun ardından Yüzbaşı Pabst, sosyal demokrat Savunma Bakanı Noske ile görüştü ve Luxemburg ve Liebknecht'in Moabit Cezaevi'ne götürülmesi emrini verdi. Oysa her ikisini de öldürmek için Noske'den izin almıştı. Karl Liebknecht, ağır işkencelerden geçirildikten sonra başından vurularak öldürüldü, cesedi onu öldürenler tarafından kimsesizler morguna bırakıldı. Rosa Luxemburg ise, sözde cezaevine götürülmek üzere otelden çıkartıldığı sırada bir askerin dipçik darbesiyle yere düştü, dövüldü, ölü bedeni Berlin'in Landwehr kanalına atıldı. Cesedi aylar sonra, 31 Mayıs'ta bulunduğu tanınmaz haldeydi. Noske, ondan bile korkarak gizlice ortadan kaldırmak istediye de, haber hızla yayıldı. Rosa'yı, arkadaşı Mathilde Jacob, elbisesinden ve eldivenlerinden kalan parçalarla üzerindeki bir madalyondan teşhis etti. 25 Ocak'ta, Karl Liebknecht ve gıyabında Rosa Luxemburg için görkemli bir cenaze töreni düzenlenmişti. 13 Haziran'da bir kez daha sokaklar, devrimci askerler, işçilerle doldu ve Rosa, yoldaşı Liebknecht'in mezarının yanı başına gömüldü.

Mathilde Jacob, Rosa'nın mezarı kızıl bayraklarla ve Enternasyonal eşliğinde kapatılmadan önceki bir anı şöyle aktarıyor: "Gençlik temsilcisi, konuşmasına Heinrich Heine'nin sözlerini kattı: 'Ben kılıcım, ben alevim. Karanlıkta size ben ışık verdim ve savaş başladığında öne atıldım, en ön saflarda çarpıştım. Arkadaşlarımın cesetleri etrafımda yatıyor [...].' Ancak bizim ne sevinmeye, ne de yas tutmaya vakitimiz var. Trompetler yeniden çalıyor, yeni bir savaş başlıyor."¹

Rosa Luxemburg, işçi sınıfının ilk iktidarı 1871 Paris Komünü ile yaşıt. Devrim ile doğdu, devrim için yaşadı, devrim için öldü. Ekim devriminin iki büyük önderinden biri olan Trotskiy'in Luxemburg ve Liebknecht'in ardından dediği gibi "Karşı devrim, hiç kuşku yok ki daha şanlı kurbanlar seçemezdi. Ne şaşmaz bir darbe! Ne kadar şaşırtıcılıktan uzak! Devrim ve karşı-devrim birbirini iyi tanıyordu."² 15 Ocak 1919'un, Berlin'deki o karanlık gecenin üzerinden 100 yıl geçti. Rosa, ölmeden önce yazdığı son yazıyı, "Vardım, varım, var olacağım!" sözleriyle bitiriyordu. Kendisinden değil devrimden bahsediyordu. 5 Ocak Berlin ayaklanması'nın yenilgisinin üzerine "Berlin'de düzen egemen!" diye sevinenlere karşı, proleter devrimin sesini yükseltiyor, "Sizi budala zaptiyeler! Sizin 'düzen' dediğiniz kum üzerine kuruludur. Devrim 'zincir şakırtıları içinde yeniden ayağa kalkacak'; boru sesleri ile sizi dehşete düşürerek duyuracaktır: Vardım, varım, var olacağım!" diyordu.³ Kapitalizmin kendi kriziyle birlikte insanlığı bir yok oluşa sürüklediği,

1 Annelies Laschitzka, *Rosa Luxemburg. Her Şeye Rağmen, Tutkuyla Yaşamak*, çev. Levent Bakaç, İstanbul: Yordam Kitap, 2008, s. 475.

2 Leon Trotsky, "Karl Liebknecht and Rosa Luxemburg", <https://www.marxists.org/archive/trotsky/profiles/rosa.htm>.

3 Rosa Luxemburg, "Berlin'de Düzen Egemen", *Rosa Luxemburg Kitabı. Seçme Yazılar*, haz. Peter Hudis/Kevin .B. Anderson, çev. Tunç Tayanç, Ankara: Dipnot Yayınları, 2013, s. 560.

“Ya sosyalizm ya barbarlık!” şiarının o günkü kadar güncel olduğu bugün de, dünyanın dört bir yanında halk isyanlarıyla, kitle hareketleriyle devrim, “vardım, varım, var olacağım!” diyor; önderliğini arıyor; ayağa kalkacağı günü bekliyor. Rosa Luxemburg’un mirası da 100 yıl sonra geçerliliğini koruyor, bugünün mücadelelerinin içinde var olmaya devam ediyor.

Çocukluktan mücadele ile başlayan bir yaşam

Rosa Luxemburg, 5 Mart 1871’de Polonya’nın Rus yönetimi altındaki Zamosc şehrinde, Yahudi bir ailenin son çocuğu olarak doğdu. Üç yaşındayken ailesi Varşova’ya taşındı. Hayatla ilk mücadelesini de o yıllarda, daha çocuk yaşta vermek zorunda kaldı. Beş yaşındayken kalça kemiğindeki bir problem nedeniyle bacağı alçıya alındı ve Rosa, bir yıl boyunca yatağa bağlı olarak yaşadı. Bacağı alçıdan çıktığında ise daha önce var olmayan bir sorunla karşı karşıyaydı: alçıdaki bacağı diğerine göre kısa kalmıştı ve bu, Rosa’yı hayatının geri kalanında aksayarak yürümek zorunda bırakacaktı.

1880 yılında Rosa, Varşova’da Rus Kız Ortaokulu’nda okuyabilmek için sınavlara girdi. Bir Yahudi olarak Rus okuluna kabul edilmek kolay değildi. Okulda Yahudi öğrenciler için kota vardı ama Rosa, kota ile girmeyi daha o yaşta bile bir aşagılanma olarak yaşıyordu. Maruz kaldığı tek ayrımcılık bu da değildi. Onun ana dili Lehçe idi, okulun dili Rusça. Onun vatani Polonya, bağımsız bir ülke değildi. Bütün bunlara bir de yürürken aksaması ekleniyordu. Ve 10 yaşına daha yeni basmış bu kız çocuğu hepsine meydan okuyor, hepsinin üzerine gidiyordu. Ayağının aksadığını kimsenin fark etmeyeceği şekilde yürümeye çalışıyor; yavaş yürüdüğünden geç kalmamak için erkenden okul yoluna düşüyor; Rusçayı hızla öğrenip ilerletmek için muazzam bir çaba sarf ediyordu. Hayatının geri kalanına yön verecek devrimci tohumlar belki de o dönemde, bu eşitsizliklerin de etkisiyle atılmıştı. O yıllarda yazdığı ve Lehçe olmasına rağmen okulda elden ele dolaşan bir şiirinde şöyle diyordu:

Ceza talep ediyorum.
Bugün tok olanlara, sefa sürenlere,
Milyonların ekmeğini hangi acılarla kazandığını
Bilmeyenlere, hissetmeyenlere.
Neşeli bir yüz,
Neşeli bir gülüş görürsem
Acı çekiyorum
Zira yoksulluğa ve bilgisizliğe
Mahkûm olanlar
Gülmeyi ve neşeyi bilmezler.
Bütün dertleri,
Bütün gizli ve acı göz yaşlarını
Tokların vicdanına yüklemek istiyorum,

Ve yaptıkları her şeyin intikamını almak.⁴

Bir okul arkadaşına hediye ettiği resmin arkasına, “Benim idealim, herkesi sevebileceğim bir toplumsal düzen. Bu ideale ulaşmak için ve bu idealin peşinden koşarken belki bir gün nefret etmeyi de öğrenmem gerekebilir” diye yazmıştı. Öğrendi de, sonraki yıllarda proletaryanın düşmanlarına duyduğu nefret, burjuvaziye karşı taşıdığı sınıf kinini, Rosalia Luksenburg’u Rosa Luxemburg yaptı.

Varşova’da küçük bir aydın çevresi ile bir işçi komitesinin kurduğu Proletarya isimli örgütle temasa geçti. Henüz 17 yaşındayken, örgütün politikasına dair yapılan, Rusya’daki Narodnikler benzeri bir örgüt mü, yoksa Alman sosyal demokratları gibi bir proleter yönelişi benimsemek mi tartışmasında, proleter devrimci bir örgütü savunan tarafta yer aldı. Proletarya örgütü kısa sürede ciddi bir etki yarattı, üzerindeki devlet baskısı da arttı. Üyelerinin çoğu tutuklandı. Rosa Luxemburg bir süre gizlendikten sonra 1889’da illegal yollarla, saman yığınlarının arasında sınırı geçerek ülke dışına çıktı, Zürih’e gitti.

İsviçre o dönemde kadınların üniversite eğitimi alabildikleri tek yerdi. Rosa, 1889’da doğa bilimleri ve matematik alanında başladığı üniversite eğitiminde zaman içinde alan değiştirdi ve 1897 yılında ekonomi ve hukuk bölümlerinden mezun oldu. Ancak o yıllarda asıl eğitimi Zürih Üniversitesi’nin içinde değil, dışında aldı. İsviçre o dönemde Rus ve Polonyalı devrimciler için bir sürgün yeri, sığınabilecekleri güvenli bir liman niteliğindeydi. Rus Marksizminin babası olarak anılan Plehanov, Vera Zasuliç, Akselrod gibi isimlerle orada tanıştı. Sürekli okuyor; Polonyalı ve Rus siyasi mültecilerle, sürgündekilerle tartışmalara katılıyordu.

Uzun yıllar hem yoldaşı hem de sevgilisi olan Leo Jogiches de hayatına o dönemde girdi. Üç farklı ülkenin işgali altındaki Polonya’nın bağımsızlığı için mücadeleyi bir ölçüde küçümseyip göz ardı ediyor; milliyetçilik olarak niteleyip Rus ve Polonyalı işçilerin ortak mücadelesini savunuyor; bu doğrultuda Polonya Sosyalist Partisi’ni (PPS) eleştiriyordu. Bu eleştiriden hareketle Jogiches ile birlikte Polonya Krallığı Sosyal Demokrasisi’nin (SDKP) kurucuları arasında yer aldı. Kısa sürede partinin yayın organı *İşçilerin Davası*’nın baş editörü ve başyazarı oldu.

1893’te, kuruluşundan çok kısa bir süre sonra partiyi II. Enternasyonal Kongresi’nde temsil etti. Kitle önündeki ilk sınavını, uluslararası bir kongrede, aralarında Engels, Plehanov gibi isimlerin olduğu, neredeyse bütünüyle erkeklerden oluşan bir topluluğun önünde veriyor ve SDKP’nin II. Enternasyonal’e üyeliğinin kabul edilmesi için bir konuşma yapıyordu. O konuşmaya tanık olanlardan biri o sahneyi şöyle anlatıyordu: “Ufak tefek, vücuduyla orantısız koca kafalı bir kadındı. Tipik bir Yahudi suratında ince bir burun... Belirgin bir biçimde topallayarak yü-

4 Laschitz, s. 22.

rüyor, ağır ağır duraksayarak. İlk bakışta hoş bir izlenim bırakmıyor ama kısa süre sonra, çok zeki, canlılık ve enerji saçan bir kadın olduğunu görüyorsunuz.” Salonda bulunan Belçikalı bir sosyalist, Emile Vandervelde’nin aktardıkları ise şöyle: “Yirmi üçündeki Rosa, Alman ve Sosyalist çevrelerde hiç tanınmıyordu... Rakipleri için çetin cevizdi. Delege kalabalığını yara yara ilerleyerek sesini daha iyi duyurmak için bir sandalyenin üstüne çıkışını hâlâ unutamıyorum. Ufak tefek, zayıf ve özürlü olduğunu gizlemek için özenle dikilen yazlık elbisesi içinde gayet güzel görünen kadın, tezlerini gözlerinde bir ışık parıltısı ile ve öyle ateşli sözlerle savunuyordu ki büyülenen ve kendini kaptıran delegelerin çoğu, onun temsilciliğini kabul etme lehinde oy kullanmıştı.”⁵ Bu oylama, lehte sonuçlansa da daha sonra yapılan başka bir komite oylaması neticesinde, SDKP’nin II. Enternasyonal’e üyeliği ancak 1896 yılında yapılan Londra Konferansı’nda gerçekleşti. Enternasyonal’e kabul edilmesinin hemen ardından Çarlık polisi SDKP’nin üzerindeki baskıyı arttırdı; militanlarının çoğunu tutukladı. Örgütün, yayın organı *İşçilerin Davası*’nı bile çıkaracak gücü kalmadı ve dağıldı. Rosa, Polonya’da bir örgütü yeniden ayağa kaldırmak için sıfırdan başlayabilirdi. Bunun yerine, o dönemde tüm dünya sosyalist hareketi üzerinde büyük bir etkiye ve prestije sahip olan, bir bakıma uluslararası hareketin kalbinde yer alan Alman Sosyal Demokrat Partisi (SPD) içinde çalışmak, tartışmalar merkezinden müdahale etmek için Almanya’ya gitmeyi tercih etti.

Siyasi nedenlerle Almanya’dan sınırışı edilmesini engellemek için Zürih’te tanıştığı Alman göçmeni bir ailenin oğlu olan Gustav Lübeck ile 19 Nisan 1898’de formalite niteliğinde bir evlilik yaptı ve 12 Mayıs 1898’de Berlin’e gitmek üzere Zürih’ten ayrıldı. Bu, Rosa Luxemburg’un, pek kimsenin tanımadığı Polonyalı komünist bir kadından dönemin en güçlü sosyal demokrat partisi olan SPD’nin ve hatta İkinci Enternasyonal’in içindeki tartışmalara damga vuran bir teorisyene, kahraman bir devrimciye dönüşmesi ile sonuçlanan bir yolculuk oldu. Biz de yazının geri kalan kısmında, bu zamana kadar olduğu gibi Rosa’nın hayatını kronolojik bir düzende aktarmak yerine, Rosa’yı Marksizmin tarihindeki yeri ve sahip olduğu özelliklerinin bazıları ile anlatmaya çalışacağız.

“Eğer herhangi bir konuşmamın ilgi çekmeyeceğini düşünüyorsan, yanlıyorsun”

Enternasyonal’in Zürih Kongresi’nde yaptığı konuşma o an beklenmedik bir etki yaratmıştı belki ama, Rosa Luxemburg Berlin’e geldiğinde pek tanınmıyor, tanıyanlar nezdinde de ajitasyon yeteneği ile öne çıkmıyordu. Üstelik artık Enternasyonal’in en güçlü partisinin ağır topları ile aynı ortamdaydı. Yahudi’ydi. Polonyalıydı. 27 yaşında gencecik bir insandı. Ve hepsinden önemlisi kadındı.

⁵ Elzbieta Ettinger, *Rosa Luxemburg Bir Yaşam*, İstanbul: Belge Yayınları, 2008, s. 70.

Ama Rosa, bunların onu geri planda bırakmasına izin vermedi. Berlin’e geldiği yıl Almanya’da seçim yılıydı ve bu süreçte aldığı görevlerle pratikte sınandı ve partiye kendisini ispatladı.

Seçim faaliyetlerinde başarılı olmak için partinin politikalarını çok iyi bilmesi gerekiyordu. Mayıs ortasında Berlin’e gelen Rosa, iki hafta kadar kısa bir süre içinde partinin eline geçirdiği bütün yayınlarını okudu, politikalarını en ince ayrıntılarına kadar öğrenmeye çalıştı. Haziran başında, 18. yüzyılda Prusya tarafından ilhak edilmiş olan eski Polonya toprağı olan Yukarı Silezya’ya, Polonyalı işçiler arasında ajitasyon yapmak için gönderildi. Bu faaliyet Rosa için tam bir zaferdi. Daha önce kadın bir konuşmacı görmemiş olan maden işçileri, Almanya’nın ilhak ettiği bu Polonya topraklarında yasaklı anadillerinden gurur duymalarını sağlayarak Lehçe konuşan bu ufak tefek kadından büyülenmişti. İşçiler arasında “Polonya’dan gelen kadın”ın konuşması ağızdan ağıza yayılıyor; toplantı salonları onu dinlemek isteyen işçilerle doluyor; her konuşması coşkulu alkışlarla bitiyordu.⁶

Rosa, Silezya gezisinin duraklarından birinde Jogiches’e yazdığı bir kartta konuşmasının başarısını “Dün Goldberg’te her şey mükemmeldi. Toplantı salonu tıklım tıklımdı, binanın dışı da doluydu, pencerelerden içeriye bakabilmek için birbirlerinin sırtlarına binmişlerdi. Yoldaşlar şimdiye dek böyle bir kalabalık görmediklerini söylediler” diye anlatıyordu.⁷ Ve mektuplarında, bu konuşmalarını Dresden’de, Leipzig’de ya da Berlin’de yapabilse ne büyük bir etki yaratacağını düşünerek hayıflanılıyordu. O gün için hazırlanıyor, Almancaya iyice hâkim olmak için titiz bir şekilde çalışıyordu. Bir keresinde Jogiches’e Almancayı kısa sürede Bismarck gibi konuşmaya başladığını, “Bebel’den hiç de kötü olmayan” bir konferans verebileceğini ve “altı aya kalmaz, partinin en iyi konuşmacılarından biri olup çıkacağına inandığını” yazmıştı.⁸

Yukarı Silezya gezisinden önce Jogiches’in kaygıları karşısında “Eğer herhangi bir konuşmamın ilgi çekmeyeceğini düşünüyorsan yanılıyorsun” diyordu. Jogiches’e söylediğinde haklıydı. Rosa Luxemburg giderek daha da iyi bir hatip haline geldi ve bu yeteneği ile sadece işçilerin sevgisini değil, devrimin saflarını terk etmekte olan sosyal demokratların ve elbette burjuvazinin de nefretini de kazandı. Trotskiy şöyle anlatıyor:

Jena’daki bir kongredeydi sanırım; o yüksek sesinin nasıl da bir tel gibi gerildiğini ve Bavyera’dan, Baden’dan ve diğer yerlerden gelen oportünistlerin protestolarını nasıl kestiğini hatırlarım. Ondan nasıl da nefret ediyorlardı! Onları

⁶ Ettinger, s. 108.

⁷ Rosa Luxemburg, *Sevgiliye Mektuplar: Yoldaşım ve Sevgilim*, çev. Nuran Yavuz, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006, s. 43.

⁸ Ettinger, s. 108.

nasıl da aşağılamıştı! Küçük ve zayıf haliyle kongre kürsüsüne proleter devrimin cisimleşmiş hali olarak çıkmıştı. Mantiğının kuvveti ve iğneleyici alaycılığının gücüyle en bariz muhaliflerini sustururdu. Rosa, proletarya düşmanlarından nasıl nefret edeceğini biliyordu ve tam olarak bu nedenden dolayı onlarda da kendisine karşı nefret uyandırabiliyordu. Onlar tarafından daha ilk zamanlarda fişlenmişti.⁹

Büyük bir teorisyen, güçlü bir kalem

Rosa Luxemburg, yalnızca iyi bir konuşmacı değil aynı zamanda siyasi kavrayışı yüksek bir teorisyen, kalemi güçlü bir yazardı. Zürih'te 1897'de tamamladığı doktora tezi, ilk kapsamlı çalışması olarak görülebilir. Polonya'nın sınai gelişimini ele aldığı çalışma, 1898'de Leipzig'de kitap haline getirilerek yayınlandığında büyük yankı uyandırdı, hakkında bir çok yazı yayınlandı. Bunlardan birisinde, Zürih'te yayınlanan *Halkın Hukuku (Volksrecht)* isimli bir dergide Zürihli bir arkadaşı Robert Seidel şöyle yazıyordu: “Yoldaşımızın kitabı yalnızca 95 sayfadan oluşan ince bir kitap, ama pek çok kalın kitaptan daha fazla malzeme ve içerik sunuyor. Lehçe, Rusça ve başka lisanlarda geniş bir literatür bu kitapta işlenmiş. İşlenmiş diyoruz, bunun anlamı, sıkça yapıldığı gibi aynısı yazılmış ve tekrarlanmış değil, düşünce katılarak değerlendirilmiş olması. Kitap kendisini yeni yetiştiren birisinin ilk eseri değil, gelişmesini tamamlamış birinin olgun meyvesi. Hiç şüphe yok ki Rosa Luxemburg, Polonya ve Rusya üzerine yapılan sosyal bilimsel çalışmaların en önemli isimlerinden birisi ve heyecanlandırmaya devam edecek.”¹⁰

Yoldaşlarının devrimci bir çalışma olarak andıkları, çağdaşlarını etkileyen bu eserinde herkesin gördüğü ışık, onu Alman Sosyal Demokrasisi içindeki çağdaşlarından ileride bir teorisyen yapacak olan ışıktı. Parlak bir zekâya sahipti. Ama onunla yetinmiyor, zekâsını eşi görülmemiş bir çalışma enerjisi ve disipliniyle, her türlü ayrıntıyı dikkatle ele alan bir titizlik ve özenle birleştiriyordu. Fikirleri, kimlerin savunduğuna bakmadan sorguluyor, üzerine gidiyor, mevcut bilgileri ile yetinmeyip kendi argümanlarını güçlendirmek için sürekli okuyordu. Kalemi de ustaca kullanıyor, fikirlerini çarpıcı benzetmelerle, etkili bir şekilde ve cesurca ifade ediyordu.

Ekonomi zaten üniversite eğitimini de aldığı alandı. Sermaye birikiminin tarihsel koşulları, sermayenin yeniden üretimi ve bu alandaki çelişkiler, sınıflı toplum öncesi ilkel komünizmin çözülüşü, bu çözülüşün farklı coğrafya ve toplumlarda analizi gibi alanlarda teorik tezler geliştirdi. Sadece ekonomi üzerine değil, ulusal sorun, savaş sorunu, kitle mücadelesi, kitlenin kendiliğinden hareketi ve parti-örgüt

9 Leon Trotsky, “Karl Liebknecht and Rosa Luxemburg”, 1919, <https://www.marxists.org/archive/trotsky/profiles/rosa.htm>.

10 Laschitz, s. 73.

meseleleri üzerine de teorik çalışmalar yaptı. Bernstein revizyonizmi ile giriştiği mücadele ve Liebknecht ile birlikte emperyalist savaş karşısında savunduğu politikayla öne çıksa da, teorik alandaki katkıları bunlarla sınırlı değildi. Çok daha geniş bir alanı kapsıyordu.

Trotskiy onun ardından “Teorik düşünme ve genelleme yeteneğiyle Rosa, sadece karşıtlarından değil, aynı zamanda yoldaşlarından da ilerideydi. Çok zeki bir kadındı. Onun sıkı, kesin, parlak ve amansız üslûbu, daima düşüncesinin hakiki bir aynası olarak kalacak” diyordu.¹¹

Revizyonizme karşı Marksizmin savunucusu

Eduard Bernstein, Sosyalizm Karşıtı Yasa döneminde, siyasi faaliyetleri sonucu Almanya’dan sürgün edilen, Londra’da yaşayan, bir dönem makbul sayılan bir teorisyendi. Yurtdışında mülteci konumundaki sosyalistlerin çıkardığı gazeteleri yönetiyordu. Bernstein’ın, Almanya Sosyal Demokrat İşçi Partisi’nin (SAPD) merkezi yayın organında yer alan küçük bir “Manifesto” ile ilk kez 1879’da çok sınırlı bir şekilde ifade ettiği, düzene doğru açılma yönündeki fikirleri Marx ve Engels’in sert tepkisiyle karşılaşmıştı.¹² Bernstein, büyük ihtimalle Engels’in sağlığında daha ileriye gitmeye cesaret edemedi ve 1895’te Engels öldükten sonra 1896’dan başlayarak Alman partisinin teorik organı olan *Yeni Zaman (Neue Zeit)* isimli yayında “Sosyalizmin sorunları” başlıklı bir yazı dizisi yayınladı.

Bernstein, görüşlerini, değişen somut koşulları dikkate alarak Marksizmde yapılması gereken bazı yenilikler olarak sunsa da, işin aslı, Marksizmin devrimci özüne yönelik bir saldırıydı. Rosa Luxemburg, Alman sosyal demokrasisi içinde Bernstein revizyonizmini ilk eleştiren değildi ama Marksizme yönelik revizyonist taarruza karşı açıktan, bütünlüklü ilk ideolojik ve teorik mücadeleyi veren kişiydi. Rosa Luxemburg, teorik düzeyde neredeyse Lenin ve Trotskiy’in bile bir adım önündeydi. “Marksizmin papası” olarak anılan Kautsky’nin de, Bernstein’ın fikirlerini desteklemediği, arasına mesafe koyduğu halde, Bernsteinçılık’a varacak bir yolda yürüdüğünü her ikisinden de erken teşhis etmişti.

Bernstein’ın görüşlerini kısaca özetlemek gerekirse: Bernstein’a göre kapitalizmin gelişmesi onun çöküşünü olanaksızlaştırmaktadır. Çünkü kapitalizm bir uyum yeteneği geliştirmiştir. Kredi sisteminin, ulaşım ve iletişim araçlarının, kartel ve tröstlerin gelişmesi, kapitalizmin bunalımlarını ortadan kaldıran, ekonominin uyumlu gidişatını sağlayan araçlardır. Bunun yanı sıra, üretim alanının çeşitlenmesi ile birlikte giderek proletaryanın daha geniş kesimleri orta sınıfa yükselmekte, bu

11 Leon Trotsky, “Karl Liebknecht and Rosa Luxemburg”, 1919, <https://www.marxists.org/archive/trotsky/profiles/rosa.htm>.

12 Sungur Savran, “120 yıl sonra Friedrich Engels”, *Devrimci Marksizm*, sayı 25, Kış 2015-2016, s. 203-205.

da orta sınıfın sağlamlaşmasına sebep olmaktadır. Son olarak, sendikaların gelişmesi ve mücadelesi sonucu, işçi sınıfının koşulları da düzelmektedir. Dolayısıyla kapitalizmin çelişkileri öngörüldüğü şekilde keskinleşmemektedir ve keskinleşmeyecektir de. Bernstein'in bu tespitlerden vardığı sonuç, kapitalizmi devrimci bir tarzda yıkmak yerine onu reformlarla ehlileştirmektir. Bernstein, Marksizmden kopuşunu, bir kopuş değil, sosyalizme ulaşmanın yolu olarak göstermeye çalışmıştır. Bunu da Marksist yöntemi çarpıtarak yapmış; ama tezlerini kapitalizmin ulaşmış olduğu somut aşamanın soğukkanlı bir tahlili, Marksizm içinde Marksizmin yenilenmesi olarak sunmuştur.

Rosa Luxemburg, Bernstein'in bir dizi halinde yayınlanan makaleleri ve *Sosyalizmin Önkoşulları* başlıklı kitabı üzerinde titiz bir şekilde çalışarak, revizyonizme karşı işçi sınıfının devrimci programını savunan bir bayrak açtı. Sonradan bir broşür haline getirilen *Toplumsal Reform mu, Devrim mi?* başlıklı makalesi, yedi bölüm halinde Eylül 1898'de yayınlandı. Rosa Luxemburg, orada Bernstein'in nasıl bir bataklıkta olduğunu bütün incelikleri ile ispatladı. Kendi çalışmasına verdiği *Toplumsal Reform mu, Devrim mi?* isminin bir karşılaştırma içerdiğinin farkında olarak devrimi savunurken reformlara karşı çıkmanın söz konusu olmayacağını, ikisinin arasında ayrılmaz bir bağ olduğunu, reformların mücadelenin aracı, devrimin de nihai amaç olduğunu söylüyordu. Bernstein'in "Nihai hedef her ne olursa olsun benim için hiçbir şeydir; hareket ise her şeydir" sözleriyle açıkça ifade ettiği üzere, sadece bu ikisinin arasındaki bağı kopartmakla kalmayıp, nihai amaç olan devrimden vazgeçtiğini ve bir araç olan reformları amaç haline getirdiğini ortaya koyuyordu. Bernstein'in tezlerinin karşısında, sosyalizmin bilimsel temellerini, kapitalist ekonominin artan anarşisinin yarattığı kriz ve çöküş dinamiklerini, üretim sürecinin toplumsallaşmasının kapitalist gelişmenin bir ürünü olmakla birlikte aynı zamanda geleceğin kolektif düzeninin tohumlarını da atmakta olduğunu, proletaryanın örgütlenmesinin ve sınıf bilincinin gelişiminin de, Bernstein'in tezlerinin aksine, kapitalizmin çelişkileri varlığını koruduğu ve hatta derinleşeceği için bir ideale değil somut bir temele dayandığını gösterdi.

Kapitalizmin çelişkilerinin öngörüldüğü gibi keskinleşmediğini söylemek başkadır, bundan sonra keskinleşmeyeceğini ve kapitalizmin, çelişkilerini çözecek, kendisini bunalımdan kurtaracak mekanizmaları geliştirme yeteneğine sahip olduğunu söylemek başka. İlki, kapitalizmin tarihsel gelişme sürecinin hızı ile ilgili bir tespittir; ikincisi ise bu gelişme sürecinin hızına değil, yönüne işaret eder. Kapitalizmin uyum araçlarını geliştirdiğini söyleyerek Bernstein, sosyalizmin bilimsel temellerini yok etmekte, onu nesnel bir zorunluluk olmaktan çıkarmaktadır. Bu şekilde vardığı yer de, çelişkilerin artması ve devrimci dönüşümle ortadan kaldırılması yerine, zaten kapitalizmin uyum araçları ve işçi sınıfı mücadelesi sonucu etkisi zayıflayan çelişkilerin daha da hafifletilmesine odaklanmaktır. Bernstein ile

birlikte revizyonizmin savunucularından biri olan Alman sosyal demokrat Konrad Schmidt'in "insanın yedikçe iştahı açılır" ifadesiyle özetlediği, işçilerin, reformların tadını aldıkça daha da fazlasını isteyecekleri, dolayısıyla küçük küçük kazanımları amaç edinmenin bile sosyalizm hedefinden işçileri koparmayacağı iddiasının, nasıl da tersi yönde işleyeceğini Rosa Luxemburg şu sözlerle açıklıyor:

Kapitalist toplumsal reformların yetersiz kalmasının gösterdiği üzere, işçilerin reformlarla yetinmeyecekleri çok doğrudur. Bundan çıkarılacak sonuç, ancak gittikçe artarak devam eden ve günümüzdeki toplumsal düzenden sosyalizme geçişe yönelen kesintisiz toplumsal reform halkaları oluşturulması durumunda gerçek olabilir. Ancak bu bir düştür: nesnelerin doğasından ötürü zincir çabuk kopacaktır ve bu noktadan sonra hareketin gidebileceği çok sayıda ve değişik yollar olacaktır.

O zaman, bunun en olası ve çabuk sonucu, pratik sonuçları, toplumsal reformları olası kılmak için bütün araçların kullanılmasına doğru taktik bir kayma olmasıdır. Kısa sürede pratikte sağlanan başarılar başlıca amaç olur, siyasal iktidarı ele geçirmeyi önerdiği sürece anlamlı olan açık, uzlaşmaz, siyasal duruş, giderek daha çok bir engele dönüşür. Sonraki adım bir at pazarlığı olan "ödü siyaseti"nin ve ağırbaşlı diplomatik uzlaşma tavrının parti tarafından kabul edilmesi olacaktır.¹³

Bu sözlerle Rosa Luxemburg, toplumsal reformların ve devrimlerin birbirini destekleyen bağıni olduğu kadar birbirini dışlayan niteliğini de ifade etmiş oluyor. "Toplumsal Reform mu, Devrim mi?" başlıklı makalesinde, bu analiz ve reformculuğun varacağı noktayı çok berrak bir şekilde şöyle açıklamıştır:

Reform çabalarını zamana yayılmış bir devrim, devrimi ise kısa süreye sığdırılmış bir dizi reform olarak düşünmek hem mutlak surette yanlıştır, hem de tarihsel dayanaktan tamamıyla yoksundur. Bir toplumsal dönüşüm ile yasal reform süre bakımından değil, öz bakımından farklıdır. Siyasal iktidarın kullanımı ile yapılan tarihsel dönüşümlerin tüm sırrı, basit nicel değişimlerin yeni bir niteliğe dönüşmesinde, daha somut söylemek gerekirse, tarihsel bir dönemden, toplumsal bir düzenden bir başkasına geçilmesinde yatar.

Bu nedenle, siyasal iktidarın ele geçirilmesine ve toplumsal devrime karşı çıkan ya da onlar yerine yasal reform yolunu seçenler, aynı hedefe ulaşmak için daha sakin, güvenilir ve yavaş bir yolu seçmiş olmaz; bir başka hedefi, yeni bir toplumsal düzen kurmak yerine eski düzende yüzeysel değişiklikler yapılmasını seçmiş olur. Böylece revizyonizmin siyasal görüşleri, ekonomik kuramların vardığı yere varır: Sosyalist düzenin gerçekleştirilmesi değil, kapitalizmin iyileştirilmesi; ücret düzeninin kaldırılması değil, sömürünün azaltılması; kısacası kapitalizmin

13 Rosa Luxemburg, "Revizyonizmin Pratik Sonuçları ve Genel Niteliği", Hudis ve Anderson, a.g.y., s. 210-211.

kendisinin değil, kötülüklerinin ortadan kaldırılması...¹⁴

Bernstein, devrimin karşısında reformu bir amaç haline getirirken, Marksizmi devrimci özünden koparmaya girişirken, hocası Engels'in fikirlerini de çarpıtarak kendisine kalkan yapmaya çalışmış, ancak Rosa, Bernstein'in bu çabasını da boşa çıkarmıştır. Bernstein, kendine dayanak yapabileceği fikirleri, Marx'ın *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* adlı yapıtı için Engels'in yazdığı Önsöz'de bulduğunu düşünüp onlara sarılmış. Ne diyor Engels Önsöz'de?

... sokak savaşlarının klasik döneminde bile barikatın etkisi maddi olmaktan çok maneviydi. Barikat, askerlerin direncini sarsmanın bir aracıydı. Bu başarıları kadar ayakta kaldığında, zafere ulaşıyordu; kalamadığında, sonuç yenilgi oluyordu. Geleceğin olası savaşlarının başarı şansları değerlendirilirken de, göz önünde tutulması gereken temel nokta budur.¹⁵

... Eski taktiğin gözden geçirilmek zorunda olduğu, Latin (Avrupa) ülkelerinde de giderek daha fazla anlaşılıyor. Seçme ve seçilme hakkının kullanılması ve bize açık olan tüm pozisyonların ele geçirilmesi konusundaki Alman deneyimi her yerde örnek alındı.¹⁶

... Dünya tarihinin ironisi her şeyi baş aşağı ediyor. Biz “devrimciler”, biz “yıkıcılar”, yasal yolları kullanarak, yasa dışı yollarla ve yıkıcılıkla gelişebileceğimizden çok daha hızlı geliyoruz. Kendilerine verdikleri adla düzen partileri, kendi yarattıkları yasal koşullar altında eziliyor.¹⁷

Engels'in Önsöz'de savunduğu, yasal alanın sağladığı olanaklar ve koşullar elverdiğinde bu olanakların sonuna kadar kullanılması gerektiği şeklindeki temel yaklaşımdan farklı bir şey değildir. Bernstein, Engels'in söylediğini bağlamından kopartıp her daim kullanılacak, geçerli bir yöntem olarak almış, Engels'i de kendi revizyonist çarpıtmalarına alet etmeye çalışmıştır. Rosa Luxemburg, Engels'in barikatlar ile yasal alandaki mücadele ve seçimler arasında bir karşılaştırma yaparken kafasında olan şeyin, “siyasal iktidarın nihai olarak ele geçiriliş sorunu değil, günümüzdeki güncel mücadele; devlet gücünün ele geçiriliş anında proletaryanın kapitalist devlete karşı tavrı değil, kapitalist devletin sınırları çerçevesindeki tavrı” olduğunu ortaya koyar.¹⁸

Engels'in, parlamentoda elde edilen mevzilerin sağladığı olanakları ifade ettiği yerde Bernstein, tıpkı araç-nihai amaç ilişkisini ters yüz edişinde olduğu gibi, nihai amaca ulaşmak için bir araç olarak kullanılması gereken parlamentoyu bir amaç haline getirmeye kalkmış, bununla da yetinmeyerek Engels'in fikirlerini de

14 Rosa Luxemburg, “Siyasal İktidarın Ele Geçirilmesi”, Hudis ve Anderson, a.g.y., s. 234-235.

15 Karl Marx, *Fransız Üçlemesi*, çev. Erkin Özalp, İstanbul: Yordam Kitap, 2016, s. 29.

16 A.g.y., s. 31.

17 A.g.y., s. 33.

18 Rosa Luxemburg, “Siyasal İktidarın Ele Geçirilmesi”, Hudis ve Anderson, a.g.y., s. 235.

bu yönde çarpıtmıştır. Engels, yasal alandaki mücadelenin getirilerini vurgulamaktadır ancak Bernstein'in hayal ettiği gibi reformlarla adım adım sosyalizme doğru ilerlenemeyeceğini, burjuva demokrasisinin sınırları olduğunu açık bir şekilde ifade etmektedir: “Ve eğer biz, onları hoşnut etmek için sokak savaşına sürüklenmeyi kabullenecek kadar çılgınca davranmazsak, sonunda, onlar için bu denli öldürücü olan yasallığı kendi elleriyle ortadan kaldırmaktan başka çareleri kalmayacaktır.”¹⁹ Engels'in sokak savaşını çılgınca bir davranış olarak görmesi de Bernstein'in fikirlerini desteklemez. Engels, büyük kentlerin 1848'den sonra inşa edilen yeni semtlerinin, uzun, düz ve geniş caddelerinin sokak savaşı için ne kadar elverişsiz olduğunu söyledikten sonra şöyle der:

Bu söylenenler, sokak savaşının gelecekte herhangi bir rol oynamayacağı anlamına mı geliyor? Kesinlikle hayır. Sadece, 1848'den bu yana koşulların sivil savaşçılar için çok daha elverişsiz, askerler için çok daha elverişli hâle geldiği anlamına geliyor. Dolayısıyla gelecekteki bir sokak savaşı, ancak durumun bu elverişsizliğinin başka unsurlar tarafından dengelenmesi hâlinde zafere ulaşabilir. Bu nedenle büyük devrimin başlangıcında, bu devrimin ileri aşamalarıyla karşılaştırıldığında daha az görülecek ve daha büyük güçlerle yürütülmesi gerekecek. Ama bu güçler, büyük olasılıkla, tüm Büyük Fransız Devrimi boyunca ve 4 Eylül ile 31 Ekim'de Paris'te olduğu gibi, açık saldırıyı pasif barikat taktiğine tercih edecek.²⁰

Ne var ki Engels'in bu sözlerini *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri'nin* ilk basımında Önsöz'de bulmak mümkün değil. Çünkü o dönemde bu ve buna benzer bir çok ifadeyi Engels, Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin yönetiminin baskısı sonucu çıkarmak zorunda kalmıştır. SPD yönetimi, Almanya'da sosyalistlere karşı yeni bir yasa çıkarılması tehlikesini de bahane ederek Engels'ten aşırı devrimci buldukları üslubunu yumuşatmasını istemiş, Engels de bu talebe karşı çıkarak parti yönetiminin tümüyle yasal sınırlar içinde kalma çabasını eleştirmiştir. Ancak sonunda, parti yönetiminin tavrını hesaba kadar bazı yerlerin üzerini çizmiş, ilk baskılar bu şekilde yayınlanmıştır. Yani Bernstein'in kendi revizyonizmine gerekçe bulmaya çalıştığı metin, SPD yönetimi tarafından devrimci yönleri sansürlenmiş bir metindir. Engels daha sonra bu metnin eksiksiz yayınlanması için uğraşmışsa da Önsöz eksiksiz olarak ilk kez Sovyetler Birliği'nde yayınlanmıştır.²¹

19 Marx, a.g.y., s. 33.

20 A.g.y., s. 30.

21 A.g.y., s. 15. Engels'in fikirlerine yönelik bu çarpıtma sadece metni sansürleme ile sınırlı kalmamış, Engels'i, işçi sınıfının iktidarı her ne pahasına olursa olsun barışçıl yollarla gerçekleşmesini savunan biri olarak gösterme girişimleri devam etmiştir. SPD'nin merkezi yayın organı *Vorwärts*'in bir başyazısında, tamamen bu amaca yönelik bir şekilde Engels'in Önsöz'ünden bazı bölümler bilinçli olarak cımbızlanarak yer verilmiştir. Engels, bu durum karşısında metnin

Bernstein'in reformculuğu Marksizmin programına günün koşullarının gerektirdiği bir yenilik getirme çabası değil, Marksizmi devrimci özünden, işçi sınıfının iktidarını kurma programından koparma girişimiydi. Rosa Luxemburg, kendi çağdaşları arasında revizyonizme karşı Marksizmin ve proleter devrimin savunucusu olarak tarihe geçti. "Toplumsal Reform mu, Devrim mi?" makalesi, Bernstein'in tezlerini çürüttü. Alman hareketi içinde revizyonizm tartışması olarak geçen bu tartışmanın sonucunda, Rosa, parti tarafından *Saksonya İşçi Gazetesi*'nin (*Sächsische Arbeiterzeitung*) baş editörü seçildi. O güne kadar böyle bir göreve getirilen ilk kadın oldu.²²

Rosa Luxemburg, Bernstein revizyonizmine karşı mücadeleyi kazanmıştı kazanmasına ama aslında Bernstein'ın da dediği gibi, Bernstein, parti içinde söylenmeyi söylemişti, fikirlerinde yalnız değildi. SPD'nin, Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht'in katledildiği, Alman devriminin boğulduğu sırada hükümetin başında olmasının taşları o tarihten itibaren adım adım döşeniyordu.

Lenin'le tartışan, Lenin'den kopartılamayacak bir devrimci

Rosa Luxemburg, Lenin'le de bazı başlıklar üzerinden tartışma yürütmüştür. Bu tartışmalar, ayrıntıya girmeden dört ana başlık altında özetlenebilir. Birincisi, ulusal sorun ve ulusların kendi kaderini tayin hakkı (UKKTH) ile ilgilidir. Rosa, kendisi Rus hâkimiyeti altındaki Polonya'dan, yani ezilen ulustan bir devrimci olduğu halde ironik bir biçimde hem ulusal sorunun önemini bir bakıma küçümser hem de Polonya ile Rusya'nın bütünleşme düzeyini dikkate alarak Polonya'nın kendi kaderini tayin hakkının ekonomik olarak mümkün olmadığını ileri sürer. Rosa'nın önemini yadsıdığına aksine, bütün bir yüzyıl ulusal sorunlar ve mücadele deneyimleri ile geçmiştir. Polonya ise 1914'ten sonra bağımsız bir ülke olarak ekonomik bakımdan ayakta durabileceğini kanıtlamıştır.

İkincisi, parti ve örgüt üzerine yürüttükleri tartışmadır. Lenin, disiplinli, devrimci bir programa bağlı, demokratik merkezîyetçi bir partiyi savunurken Rosa, Lenin'in örgüt anlayışını eleştirir. 1903'te Rusya'da Bolşevik-Menşevik bölünme-

eksiksiz bir şekilde yayınlanmasının bir zorunluluk haline geldiği söyleyerek ısrar etmiş, metin SPD'nin teorik yayınında yayınlanmış ancak bu versiyonda da Engels bazı bölümleri çıkarmak ve değiştirmek zorunda kalmıştır.

22 Rosa Luxemburg'un teori alanında çok başka çalışmaları ve katkıları vardır. Biz burada esas konumuz olan, bir devrimci olarak Rosa Luxemburg temasının dışına çıkmamak için bunlara girmiyoruz. Bir örnek olarak emperyalizm teorisi gösterilebilir. Luxemburg'un Lenin'inkinden çok farklı özelliklere sahip olan emperyalizm teorisi ve bunun politik sonuçları için bkz. Özgür Öztürk, "Rosa Luxemburg, *Sermaye Birikimi* ve Emperyalizm", *Devrimci Marksizm*, sayı 20, İlkbahar 2014 ve Sungur Savran, *Kod Adı Küreselleşme 21. yüzyılda emperyalizm*, 2. basım, İstanbul: Yordam Kitap, s.76-79 ve 316-330.

sinin ardından bu bölünmenin analizini yaptığı, “Rus Sosyal Demokrasisi’nin Örgütsel Sorunları” başlığıyla *İskra*’da yayınlanan makalesinde, bu analizle birlikte Lenin’in *Ne Yapmalı*’da ifadesini bulan örgüt anlayışına yönelik eleştirilerini kaleme almıştır.

Üçüncüsü, Rosa Luxemburg ve Lenin arasında savaş konusundaki farklardır. Rosa da, Lenin de, Liebknecht de, sosyal demokrasinin temsilcilerinin kendi burjuvazilerinin arkasına dizildiği bir dönemde, savaşa karşı proleter enternasyonalizminin sesi olma onurunu taşıyordu. Emperyalist savaşı iç savaşa, devrime dönüştürmek için mücadele ediyorlardı. Dolayısıyla emperyalist savaşın yarattığı asıl saflaşmada durdukları yer aynıdır ancak buna rağmen aralarında farklar vardır. Lenin için, savaş koşullarının gereği – parti tartışması ile de iç içe kavranabilecek şekilde– illegalitenin sağlanması, işçi sınıfının devrimci partisinin ve önderliğinin korunmasıdır. Rosa Luxemburg, Lenin’le aynı pozisyonda olmamasının bedelini, savaş döneminin önemli bir kısmını hapishanede tutuklu geçirerek ödemiştir. Lenin de Rosa da, II. Enternasyonal’in savaş dönemindeki ihaneti karşısında, yeni bir Enternasyonal’in inşa fikrini benimsemiştir ama Rosa’nın, hâlâ Kautsky ile özdeşleşen orta yolcularla birlikte hareket etme olanaklarını gördüğü yerde Lenin, orta yolculuk ile arasına kalın bir çizgi çekerek yeni bir enternasyonalin inşasını önüne koymuştur. Hepsinden önemlisi de *Devrimci Marksizm*’in savaş politikasını ve Marksistlerin savaş politikası üzerine tartışmalardaki yerini ayrıntılı bir dosya halinde değerlendirdiği 25. Sayısında, Sungur Savran’ın dikkati çektiği üzere Rosa Luxemburg, Liebknecht’ten farklı olarak Lenin’in devrimci bozgunculuk politikasına karşıdır.²³ Dördüncüsü, Ekim devrimi üzerine yürüttükleri tartışmaydı. Bu tartışmanın içeriğini de Ekim devriminin pratiğinin, UKKTH, kurucu meclis ve demokrasi/diktatörlük uygulamaları bağlamında değerlendirmesi oluşturunuyordu.

Bize göre Rosa Luxemburg, Lenin’le yaptığı tartışmaların tümünde haksızdır ama burada asıl vurgulamak istediğimiz nokta Lenin’in haklılığı değil, ikisinin tüm tartışmalarına rağmen hep aynı safta yer almaları ve yaşamlarının sonuna kadar birbirlerini büyük devrimciler olarak görmeleridir. Bu noktayı görmezden gelip sadece yürüttükleri tartışmalara odaklanmak, Rosa’yı, Lenin’e karşı oynamak ve kendi liberal fikirlerini meşrulaştırmak için kullanmaya çalışan sol liberallerin işi olmuştur.

Clara Zetkin, *Lenin’den Anılarım*’da II. Enternasyonal’in 1907 Stuttgart Kongresi’nin hazırlık toplantısında, Rosa Luxemburg’un kendisine söylediği şu sözlerini aktarıyor: “Şuradaki adama iyi bak! Bu, Lenin. Kararlı ve inatçı kafasını görüyor musun? Hafif Asyatik yüz çizgileriyle tipik bir Rus köylü kafası. Bu kafayla dağları devirmek niyetinde. Belki bunu yaparken kafası kırılabilir, ama

23 Sungur Savran, “Savaşa karşı savaş: Cihan Harbi’nde Lenin, Liebknecht, Luxemburg”, *Devrimci Marksizm*, sayı 25, Kış 2015-2016, s. 64-66.

kesinlikle teslim olmayacak.”²⁴ Aynı kongrede, Alman SPD’nin sağ kanadının, Rosa’nın kongre delegeliğini engelleme çabasına karşı Lenin, Rosa’yı Rus sosyal demokrasisi adına delege yapmıştı. Rosa’ya, aynı saflarda işçi hareketi içindeki geri eğilimlere karşı birlikte mücadele edeceği yoldaşına sahip çıkıyordu. Ve Rosa’nın katledilmesinden sonra Rosa’yı bir kartala benzettiği o ünlü sözleri söylüyordu:

Eski Rus masalında olduğu gibi, ‘kartal bazen tavuktan daha alçakta uçar, ama tavuk asla kartalın çıktığı yüksekliğe erişemez.’ [...] Rosa Luxemburg bizim için bir kartaldı ve öyle kalacaktır. Ve anısı bütün dünya komünistleri için daima değerli olmakla kalmayacak, aynı zamanda biyografisi ve bütün eserlerinin yayınlanması dünyada pek çok komünist kuşağın eğitilmesinde son derece yararlı kılavuzlar olarak hizmet edecektir.²⁵

Bu sözleri söylediği yerde Lenin, Rosa’nın hatalarını sayıyor ve bu hatalarına rağmen onun bir kartal olduğunu söylüyor. Rosa, Lenin’le girdiği polemiklerdeki hatalı pozisyonunu yaşamı ile ödedi. Revizyonizme bayrak açtı, Lenin’den bile önce orta yolculuğun sinyallerini aldı ama bundan gerekli siyasi-örgütsel dersleri çıkarmadı. Alman SPD’den çok geç bir aşamaya kadar kopmadı. Bolşevik partisinin önemini, Lenin’in örgüt teorisinin doğruluğunu kavrayamadı ve sosyal demokrasinin ihaneti karşısında Alman işçi sınıfına önderlik edecek partiyi devrim başladıktan sonra inşaaya girişmek zorunda kaldı. Ve nihayet, bu gecikmiş görevi yerine getirmeye çalışırken, devrimin ortasında, karşı-devrimin güçlerine karşı devrimin önderliğini koruyacak mekanizmalardan yoksunken, Kasım devriminin ardından işçi sınıfına ihanet ederek hükümete giren SPD’den Friedrich Ebert ve Savunma Bakanı Gustav Noske’nin Berlin ayaklanmasını bastırmak üzere başlatıkları operasyon sonucu, Liebknecht ile birlikte yaşamını yitirdi. Rosa, Ekim devriminin ardından, proletarya diktatörlüğüne ilişkin kendi deyimiyle Leninist-Trotskist diktatörlük kuramını, yeterince demokratik olmamakla eleştiriyordu. Bir sınıfın diktatörlüğü anlamında, devrimin hemen ardından kısıtlanmamış bir demokrasinin koşullarının yaratılması gerektiğini söylüyordu. Bu eleştiriyi yönelttikten yalnızca dört ay sonra, Rusya’da Lenin ve Trotskiy önderliğinin siyasi özgürlük alanı tanımadığı güçlerin Almanya’daki izdüşümleri Ebert ve Noske, Rosa ve Liebknecht’i öldürttü.

Lenin’le tartışmalarındaki tüm bu hatalarına ve onların bedelini en ağır şekilde

24 Clara Zetkin, *Reminiscences of Lenin*, 1924, <https://www.marxists.org/archive/zetkin/1924/reminiscences-of-lenin.htm>

25 V.I. Lenin, “On Ascending A High Mountain; The Harm Of Despondency; The Utility Of Trade; Attitude Towards The Mensheviks, Etc.”, Şubat 1922, <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1922/feb/x01.htm> (Lenin burada Rus La Fontaine’i olarak bilinen, yüzlerce masalın yazarı İvan Andreyevich Krilov’un “Kartal ve Tavuklar” isimli masalına gönderme yapar).

ödemesine rağmen Lenin'in gözünde Rosa bir kartaldı ve hep öyle kaldı. Çünkü ikisi, Liebknecht ile birlikte üçü, devrim ile karşı-devrim karşı karşıya geldiğinde hep aynı saftaydı. Bu yüzdendir ki Rosa Luxemburg ve Liebknecht'in 15 Ocak 1919'da katledilmesinden tam beş yıl sonra 21 Ocak 1924'te, Lenin yaşamını yitirdiğinde Alman işçi sınıfı, Liebknecht ve Luxemburg ile birlikte Lenin'i de bağrına bastı, Ocak ayında üç büyük devrimciyi 3L olarak büyük gösterilerle anmaya başladı. Trotskiy, 1935'te "Dördüncü Enternasyonal uğruna yürütmekte olduğumuz çalışmayı 'üç L'nin önderliğinde görebiliriz: yani sadece Lenin'in değil, Luxemburg'un ve Liebknecht'in de" diyordu.²⁶ Onların ortak yanı, soyadlarının ilk harfleri ya da aynı ayda ölmüş olmaları değil, yaşadıkları dönemde işçi sınıfı enternasyonalizminin, devrimci Marksizmin en cesur, en kararlı temsilcileri olmalarıydı. Onların ortak yanı, 1917 Ekim devriminin ve 1918 Kasım devriminin önderleri olmalarıydı.

Tarihin gördüğü en büyük kadın devrimci!

Karl Liebknecht'in "Esas düşman kendi ülkemizde!" şiarı ile birlikte Rosa Luxemburg'un sosyal demokrasi her ülkede kendi emperyalist burjuvazisini destekleyince "O zaman, *Komünist Manifesto*'nun sonunu şöyle değiştirmek gerekir: Bütün ülkelerin işçileri, barış döneminde birleşin! Savaş döneminde birbirinizi boğazlayın!" sözleri hafızalarımıza kazınmıştır. Peki, mecliste savaş bütçesinin oylaması söz konusu olduğunda neden Liebknecht tek başına kalır? İkisi hep birlikte yürüdükleri hâlde, neden savaşa karşı tutum daha ziyade Liebknecht ile anılır? O dönemde Almanya'da, yalnızca Almanya'da da değil bütün dünyada, kadınlar henüz meclise giremiyordu; gerçek anlamda erkeklerle eşit seçme ve seçilme hakkına sahip değildi de ondan. Rosa Luxemburg, işte öyle bir dönemde, uluslararası sosyalist hareketin önderlerinden birisidir. Enternasyonal'in kongreleri arasında yönetici organı olarak çalışan Uluslararası Sosyalist Büro'nun, Stuttgart'ta 1907'de yapılan Uluslararası Sosyalistler Kongresi sırasında çekilen bir fotoğrafında Rosa Luxemburg, onlarca erkeğin arasındaki tek kadındır. O, kadın kurtuluş mücadelesine uzak dursa da, kadınların en önünde yürüyendir. O, tarihin en büyük kadın devrimcisidir.

26 Leon Trotsky, Luxemburg and the Fourth International, 1935, <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1935/06/lux.htm>

3L

Sungur Savran

Armağan Tulunay yoldaşımız, bu sayıda Rosa Luxemburg hakkındaki yazısında, bu büyük devrimcinin Lenin’le çeşitli alanlarda yürütmüş olduğu tartışmaları özetledikten sonra şöyle yazıyor:

Lenin’le tartışmalarındaki tüm bu hatalarına ve onların bedelini en ağır şekilde ödemesine rağmen Lenin’in gözünde Rosa bir kartaldı ve hep öyle kaldı. Çünkü ikisi, Liebknecht ile birlikte üçü, devrim ile karşı-devrim karşı karşıya geldiğinde hep aynı saftaydı. Bu yüzdendir ki Rosa Luxemburg ve Liebknecht’in 15 Ocak 1919’da katledilmesinden tam beş yıl sonra 21 Ocak 1924’te, Lenin yaşamını yitirdiğinde Alman işçi sınıfı, Liebknecht ve Luxemburg ile birlikte Lenin’i de bağrına bastı, Ocak ayında üç büyük devrimciyi 3L olarak büyük gösterilerle anmaya başladı. Trotskiy, 1935’te “Dördüncü Enternasyonal uğruna yürütmekte olduğumuz çalışmayı “üç L”nin önderliğinde görebiliriz: yani sadece Lenin’in değil, Luxemburg’un ve Liebknecht’in de” diyordu. Onların ortak yanı, soyadlarının ilk harfleri ya da aynı ayda ölmüş olmaları değil, yaşadıkları dönemde işçi sınıfı enternasyonalizminin, devrimci Marksizmin en cesur, en kararlı temsilcileri olmalarıydı. Onların ortak yanı, 1917 Ekim devriminin ve 1918 Kasım devriminin önderleri olmalarıydı.

Burada yazılanlara biz bütün yüreğimizle katılıyoruz. Ama başkaları açısından durum bu kadar berrak değil. Hatta tam tersi geçerli. Bugün Alman Kasım

devriminin önderi Rosa Luxemburg, Rus Ekim devriminin büyük önderleri Lenin ve Trotskiy'e karşı bir alternatif olarak ileri sürülüyor. Rosa'nın Lenin'den birçok alanda farklı düşündüğünü ve buna uygun olarak da farklı somut politikalar uyguladığını biliyoruz. Armağan yoldaşımız da bir dizi farklılıktan söz ediyor. Bunların birçoğu 20. yüzyılın ikinci yarısında zaman zaman Lenin'in aleyhine kullanılmıştır. İster parti konusundaki farklılıkları olsun, ister ulusal sorun, ister savaş. Ama bugün bütün bunları aşan bir odaklanma var: Soldaki Lenin eleştiricileri, Rosa'nın Rus devriminin uygulamaları konusunda Bolşeviklere yönelttiği eleştirileri sosyalizm için başka bir yolun zemini olarak kullanmak, Leninizmi terk etmenin gerekçelerini Rosa'da bulmak, bir başka "demokratik Marksizm" yaratmak istiyorlar.

Biz yazımızın başlığını bu yüzden 3L olarak koyduk. Çünkü bizce dünya işçi sınıfının beş yıl içinde yitirmiş olduğu bu üç önder aslında tarihin mahkemesinde aynı davanın savunucuları olarak yer almaktadır. Luxemburg-Liebknecht ikilisi, Lenin'in karşısına bir başka alternatif çıkarmak için kullanılamaz. Tam tersine, kapitalizmin yıkılması ve sınıfsız topluma doğru ilerleme açısından aynı tarihsel konumun, devrimci Marksizmin temsilcileridir.

Alman Kasım devrimi: Ekim'in ikizi

Rosa Luxemburg ile Karl Liebknecht'in Almanya ve dünya tarihindeki yerini anlayabilmek için Almanya'nın 1918'de yaşadığı Kasım devrimini azıcık da olsa tanımak gerekir. Kasım devrimi, Ekim devriminin hemen ardından, neredeyse günü gününe bir yıl sonra patlak vermiştir ve bir bakıma Ekim devriminin ikizidir. İki ülkenin tarihi, sınıf yapısı ve siyasi sistemi arasındaki onca farka rağmen, tarihte birbirine bu kadar benzeyen iki devrim zor bulunur.

Rusya'da savaşın üçüncü yılı sürerken işçi sınıfı ve askerler Mart (Rusya'nın eski takvimiyle Şubat) ayında büyük bir ayaklanmaya girişmişlerdi. Şubat devrimi olarak bilinen bu ayaklanma, beş gün içinde ülkenin müstebiti Çar II. Nikola'nın tahttan çekilmesi ile sonuçlandı. Ama devrim Rusya'ya barışı, ancak ikinci (bu sefer silahlı) bir ayaklanma ile Ekim devriminde getirecekti. Ancak köylülüğün desteğinde bir işçi sınıfı iktidarı, yani Sovyet iktidarındır ki Rusya'nın savaştan resmen ve bütünüyle çekilmesini sağlayacaktı.

Ekim devrimi böylece Birinci Dünya Savaşı'na, üçüncü yılı yeni dolmuşken, büyük bir darbe vuruyordu. Ama dünyayı paylaşma hırsı, emperyalist ülkelerin burjuvazisinin gözünü öylesine bürümüştü ki Ekim devriminin kulakları sağır eden uyarısını duymayacaktı bu gerici güç. Savaş bir yıl daha sürecekti.

Ta ki Kasım 1918'de bu sefer Almanya'da işçiler ve askerler (orada da üniforma altında köylüler), aynen Rusya'daki kardeşleri gibi ayağa kalkana kadar. 3 Kasım'da Kiel liman kentinde denizciler bir askeri isyan başlatıyor, bu, hızla Almanya'nın başka kentlerinde işçilerin ve başka askeri birliklerin ayaklanmalara

girişmesine yol açıyordu. Altı gün sonra, 9 Kasım'da, başkent Berlin'de İmparatorluk Sarayı devrimci işçilerin eline geçecek, cumhuriyet ilan edilecekti. Aynı gün İttifak devletlerinin (Almanya'nın yanı sıra Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorlukları ve Bulgaristan) heybetli önderi, Enver Paşa'nın hâmisii II. Vilhelm tahttan çekiliyor, 10 Kasım'da ise başbakan Prens von Baden istifa ediyor, yerine sağ sosyal demokratların liderlerinden Friedrich Ebert geliyordu.¹ Almanya, kendi Şubat devrimini zafere ulaştırmıştı.

Rusya'da Ekim devrimiyle sonuçlanan Şubat devrimi ile Almanya'nın Kasım devrimi arasındaki benzerlikler çarpıcıdır. Her iki ülkede de devrimci ayaklanmadan sadece beş-altı gün sonra ülkenin hükümdarı devrilmiştir. Her iki ülkede de devrimin içinde işçi ve asker sovyetleri (konseyleri, şûraları) kurulmuştur. (Almanya buna kendi dilinde bir ad takmıştır: "Rat"lar.) Her iki ülkede de barış devrimin ana motoru olacaktır. Her iki ülkede de askerler, özellikle daha vasıflı işçilerin görev aldığı donanmada denizciler çok büyük rol oynayacaktır (Rusya'da Baltık donanması ve Kronştadt denizcileri, Almanya'da Kiel bahriyelileri). Nihayet her iki ülkede de burjuvazi devrim karşısında iktidarını korumak için sosyalist işçi hareketinin sağ kanadına sığınmak zorunda kalmış, devrimin önündeki esas siyasi engel bu kadrolar olmuştur (Rusya'da Menşevikler, Almanya'da sağ sosyal demokratlar). Bütün bunların ötesinde çok sembolik bir benzerlik de vardır. Ekim, devrimin eski Rus takvimiyle tarihidir. Bugün kullanılan takvimle iktidarın ele geçirildiği gün 7 Kasım'dır. Yani bir bakıma Ekim devrimi de, aynen Alman devrimi gibi "Kasım devrimi"dir. Dünya bir yıl arayla neredeyse tıpatıp birbirine benzer iki devrimle sarsılmıştır.

Alman devrimi kendi Ekim ayaklanmasını Kasım devriminin patlak vermesinden sadece iki ay sonra, 5 Ocak 1919'da yaşamıştır. O gün başkent Berlin'de bir silahlı ayaklanma gerçekleşmiş, silahlanmış olan Berlin işçileri bir dizi hükümet binasını ele geçirmiştir. Spartakus ya da yeni adıyla KPD bu ayaklanmanın içinde, hatta başında yer almıştır. Ama durumu, bir ölçüde Temmuz günlerinde Lenin ve Bolşeviklerin durumuna benziyordu. Çünkü Berlin büyük ölçüde yalnızdı, Almanya'nın geri kalanı henüz işçi sınıfının iktidarı kendi ellerine alması için yeterince hazırlanmış değildi. Bir bakıma Temmuz günleri ile Ekim günleri iç içe geçmiş gibiydi. Ayaklanma başlangıçta başarı kazanır gibi görünüyordu. Ama her ikisi de sosyal demokrat olan Ebert ve Savunma Bakanı Gustav Noske, savaş gazilerinin örgütlediği milliyetçi ve gerici Freikorps adlı silahlı gücü seferber ederek Berlin'in üzerine göndermiş, 30 bin kişilik bu güç Berlin ayaklanmasını bastırmıştır. 15 Ocak

¹ Ebert'in başbakanlığı devralırken söylediği söz meşum bir şöhrete sahiptir: "Devrimden affolunmaz bir günah gibi nefret ediyorum." (Bkz. Paul Frölich, *Rosa Luxemburg: Her Life and Work*, New York: Monthly Review Press, 1972, s. 259.) Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht'i işte bu adamın hükümeti öldürtecektir!

1919 günü Freikorps denen çeteler Rosa'yı ve Liebknecht'i ele geçirmiş ve katletmiştir. Rosa başına aldığı dipçik darbeleriyle hayatını yitirmiş, ölü bedeni Berlin'in en büyük kanalına fırlatılıp atılmıştır. Liebknecht başından vurularak öldürüldükten sonra cesedi bir morga bırakılmıştır. Liebknecht'in cesedi günler sonra, Rosa'nınki ise aylar sonra bulunacaktır. Haziran ayında büyük bir cenaze töreni ile gömüleceklerdir.

Alman devrimi 1921 ve 1923'te iki kez daha Ekim'ini deneme şansı elde edecek, ama hiçbirinde başarılı olamayacaktır. Böylece tarihin en büyük devrimlerinden biri, ardında ancak kısmi ve geçici sonuçlar bırakmakla birlikte sosyal demokratların ihanetine kurban düşecektir.

Karl Liebknecht: Lenin'le kesişen yol

Liebknecht Rosa Luxemburg'dan farklı olarak teorisyen değildi. Rosa daha yüzyılın dönümünde, Bernstein 1899'da revizyonizmin abece'sini ortaya koyan kitabını yazdıktan sonra ona verdiği cevapla sadece Almanya'da değil, bütün Avrupa'da önemli bir teorisyen olarak önce çıkıyordu. 1905 devriminin teorileştirilmesinde önemli bir merhale olan "kitle grevi" tartışması veya emperyalizmin teorileştirilmesi konusunda 1913'te yayınladığı *Sermaye Birikimi* başlıklı kitabında yaptığı atılım, başka teorik katkılarının yanı sıra, hemen akla gelen örneklerdir. Liebknecht ise bütün sosyalist önderler gibi elbette yazıyordu ama teorik çalışmalar değil, eyleminin uzantısı olan makaleler. O, kelimenin gerçek anlamıyla bir eylemciydi.

Auguste Bebel ile birlikte Almanya'da Marksizmin iki kurucusundan biri olan, Marx'ı yakından tanıyan, SPD'nin önderlerinden biri olagelen Wilhelm Liebknecht'in oğluydu. Oğul Liebknecht, Cihan Harbi öncesinde parti içinde çok güçlü bir isim değildi. Hep Rosa ile birlikte partinin devrimci kanadında yer almıştı, milletvekili seçilmişti, ama henüz Rosa kadar önemli biri değildi. Karl Liebknecht, savaşa birlikte ve savaşa karşı aldığı tavırla **devleşecekti**.

Bilindiği gibi, Avrupa'nın en güçlü proletarya partisi olan SPD'nin meclis grubu, 4 Ağustos 1914 günü Alman parlamentosunda savaş kredileri oylanırken grup kararıyla olumlu oy kullanmıştır. Bu, 40 yıla yakın tarihinde birçok şerefli sayfa bulunan bir partiyi kendi emperyalizminin savaş destekçisi haline getiriyordu. Liebknecht burada bir hata yapmış, grup disiplini gerekçesiyle diğer milletvekilleriyle birlikte olumlu oy kullanmıştır. Oysa bir disiplin söz konusu olacaksa, bunun İkinci Enternasyonal'in kongre kararlarında yer alan tutumlara uyma yönünde olması gerekirdi. Ama aradan sadece dört ay geçtikten sonra, muazzam bir cesaret gösterecek, Cihan Harbi'nin yarattığı şoven atmosfere rağmen, 2 Aralık günü yeni savaş tahsisatı oylamasında tek başına hayır oyu kullanacaktır.

Bunun Liebknecht'in başına bela getirmesi kaçınılmazdı. 1915 Şubat'ından itibaren Liebknecht silah verilmeden askere alınmış, yani daha önce de yaptığımız bir

benzetme ile Alman “amele taburları”na yazılmıştır. Buna rağmen, 1 Mayıs 1916 günü, başkent Berlin’de on binlerce işçinin katıldığı bir mitingi, kürsüden asker üniformasıyla “Kahrolsun savaş! Kahrolsun hükümet!” diye haykırarak açar! Tabii derhal tutuklanıp hapse atılacak ve savaş sonuna kadar hapiste kalacaktır. Ama bütün Avrupa’da işçi emekçi halkın gönlünde bir efsane haline gelecektir bu çıkışlarıyla.²

Liebknecht savaş döneminde bütün Marksistler arasında Lenin’e en yakın olanıydı. Bunu söylemek az şey değildir. Lenin savaş döneminde neredeyse yalnız bir adamdır. Trotskiy, Luxemburg, Bolşevik Partisi’nin liderleri, hatta Zimmerwald solu bile Lenin’den farklıdır. Oysa Liebknecht, bu yalnız adamla (onun etkisi altında değil, kendi bağımsız seçişiyle) hemen hemen aynı pozisyona sahiptir. Bir kere, temel politikaları apaynıdır: “emperyalist savaşı iç savaşa çevirmek”. Liebknecht’in Cihan Harbi’ne ilişkin tarihe geçmiş sloganı “esas düşman kendi ülkemizde” şiarının anlamı başka hiçbir şey değildir. Daha da açık olan Liebknecht’in Zimmerwald Konferansı’na katkısıdır: Oraya katılamamış, ama bir mektupla bu çabayı desteklemiştir. Mektubun ana sloganı, “İç barış değil, iç savaş”tır. Yani her ikisi de, emperyalist savaşa karşı “iç savaş” demektedir. Marksistler için “iç savaş” devrimin kapısıdır. Öyleyse, her iki önderin savaşa karşı savaşı devrimdir.

Buraya kadar ortaya çıkan, tam bir âhenktir, ama bu politika, yani “emperyalist savaşı iç savaşa çevirmek” Lenin’e özgü bir politika değildir. Lenin, buna tutarlı olarak “devrimci bozgunculuğu”, yani her ülkenin devrimcisi için kendi devletin yenilgisinin ehveni şer olduğu bir yaklaşımı eklemiştir. İşte bu konuda Lenin yapayalnızdır. Ve bütünüyle haklı çıkacaktır.³ Bu konuda ona en çok yaklaşan Liebknecht’tir. Liebknecht’in “esas düşman kendi ülkemizdedir” şiarında bir nokta çok belirgindir: “Esas” düşman. Eğer en büyük, en karşı olunacak düşman kendi burjuvazimiz ise, buradan mantıksal olarak çıkacak sonuç, onun yenilgiye uğramasıdır, uğratılmasıdır. Yani Liebknecht örtülü bir “devrimci bozgunculuk” savunucusudur. Neden örtülü? Çünkü düşüncelerini sistematize etmeye alışmış bir teorisyen değildir. Ama daha önemlisi, Alman hareketinin sol kanadını oluşturan Spartakus Birliği’ni, gelecekteki Almanya Komünist Partisi’nin bu çekirdeğini, kendisi “devrimci bozgunculuğa” karşı olan Rosa Luxemburg’la birlikte yönetmektedir. Bu da düşüncesini mantıksal sonucuna götürmesine uygun olmayan bir ortam yaratmıştır.

Bu cesur ve cürekâr devrimci, 9 Kasım’da Alman devrimi patlak verdiğinde İmparatorluk Sarayı’na yürüyen ve onu ele geçiren on binlerce işçi, emekçi ve gencin en ön saflarında idi. Orada yaptığı konuşmada şöyle demiştir:

2 Bunun delilleri ve burada anlatılan öykünün daha ayrıntılı bir anlatımı için bkz. Sungur Savran, “Savaşa Karşı Savaş: Cihan Harbinde Lenin, Liebknecht, Luxemburg”, *Devrimci Marksizm*, sayı 25, Kış 2015-2016, s. 46-47.

3 Bkz. a.g.m., s. 68-71.

Kapitalizmin, Avrupa'yı mezarlığa dönüştüren hâkimiyeti artık yıkılmış bulunuyor. Rus kardeşlerimize çağrı yapıyoruz. Giderlerken bize demişlerdi ki, 'Bizim yaptığımızı siz de bir ay içinde yapmazsanız, sizden koparız.' Dört gün bile yetti. Geçmiş tarihe karıştı ama bizim görevimiz sona ermedi. Bütün gücümüzü toplayıp bir işçi köylü hükümeti kurmalı, yeni bir proleter devleti inşa etmeliyiz, Almanya'da ve bütün dünyada kardeşlerimiz için barış, neşe ve özgürlük getirecek bir devlet. Dünyadaki kardeşlerimize elimizi uzatıyor ve onları dünya devrimini tamamlamaya davet ediyoruz. Aranızda özgür Almanya sosyalist cumhuriyetinin ve Alman devriminin gerçekleşmesini isteyenler elini kaldırsın. Dünyadaki kardeşlerimize elimizi uzatıyor ve onları dünya devrimini tamamlamaya davet ediyoruz. Aranızda özgür Almanya sosyalist cumhuriyetinin ve Alman devriminin gerçekleşmesini isteyenler elini kaldırsın.⁴

Tarihin en güzel oylamalarından biriydi bu. On binler ellerini Alman devrimi ve Almanya sosyalist cumhuriyeti için kaldırıyor.

Bu o kadar önemli bir olaydı ki, düzenin savunucusu SPD'nin o anda toplantı halinde olan meclis grubuna haber ulaştığında partinin liderlerinden Scheidemann derhal bir karar vererek, Ebert'e bile danışmadan Meclis'in önünde, oracıkta bir Demokratik Cumhuriyet ilan edecekti! Sosyalist Cumhuriyet'e karşı Demokratik Cumhuriyet!⁵

Yukarıdaki alıntıda, Liebknecht'in devrimci Marksizminin bütün ana hatlarını görmek mümkün. Devrim, proleter devleti, dünya devrimi, "dünyadaki kardeşlerimiz", yani bütün ülkelerin işçilerinin birliği. Biz son bir şeye dikkat çekelim, çünkü bu, yazımızın bir sonraki bölümü için anlamlı bir ipucu içeriyor. Liebknecht, Alman işçisini devrime çağırırken, en ufak bir kaygı duymadan "Rus kardeşlerimize" de çağrı yapıyor. İç savaş koşullarında yaşayan Rusya'nın Bolşevik rejiminin uygulamaları, sadece burjuva çevrelerinde değil sağcı sosyal demokratlar arasında bile sürekli istismar edilmektedir. Ama Liebknecht Bolşeviklerin politikasının bütünüyle arkasındadır. "Rus kardeşlerimiz"e seslenmekten çekinmez.

O kadar çekinmez ki, devrimden sadece 15 gün önce, 23 Ekim'de hapis haneden salıverilince, Lenin'in Finlandiya istasyonuna gelişinde karşılanışı misali, Berlin Hauptbahnhof'unda işçilerce karşılanmış ve onların eşliğinde **dosdoğru Sovyet Büyükelçiliği'ne gitmiştir!**⁶

4 <https://gercekgazetesi.net/teori-tarih/almanyada-kasim-devriminin-100-yildonumu-ekim-devriminin-ikizi>

5 Peter Nettle, *Rosa Luxemburg*, Abridged Edition, Londra: Oxford University Press, 1969, s. 441. 6 A.g.y., s. 439.

Rosa Luxemburg ve Ekim devrimi

Geliyoruz “kızıl Rosa”ya, tarihin en büyük kadın devrimcisine. Rosa Luxemburg’un uluslararası Marksist hareket içindeki önemini anlatmak için de, Lenin’le tartışmalarını özetlemek için de çaba göstermemize gerek yok. Bu yazıyı Armağan Tulunay yoldaşımızın yazısının devamı gibi okuyabilirsiniz. Bu konuları orada doyurucu biçimde bulabilirsiniz.

Yazının girişinde de belirttiğimiz gibi, bizim üzerinde durmak istediğimiz Luxemburg ile Lenin’i karşı karşıya getirerek ilkinden özgürlükçü bir Marksizm çıkarma, dolayısıyla ikincisini şiddet, terör ve despotizme bulanmış geçersiz bir yaklaşımın temsilcisi ilan etme çabasının ne kadar boş olduğunu ortaya koymak.

Lenin ile Rosa Luxemburg’u karşı karşıya getirmek isteyenler için malzeme boldur. Bu iki devrimci arasında çok sayıda mesele üzerinde fikir farklılıkları ve pratik ayrılıklar ortaya çıkmıştır. Ancak bugün Rosa’yı Lenin’e karşı oynamaya çalışanlar açısından en önemli noktalar iki devrimcinin parti anlayışı konusundaki farklılıkları ile Rosa Luxemburg’un Rus devrimine yönelttiği eleştirilerdir. İlk konuyu eski bir çalışmamızda ele almıştık. O yüzden burada ona girmeyeceğiz.⁷ Zaten parti tartışması için kendini Rosa Luxemburg’a başvurmak zorunda hissedenden azdır. Parti meselesi öylesine basitleştirilmiş, daha doğrusu vülgerleştirilmiştir ki, Lenin’in parti anlayışının Stalinizmin ve bürokratikleşmenin kaynağı olduğunu söylemek için kimse artık kanıt bile aramamaktadır.

Şimdi moda olan, Rosa Luxemburg’un Ekim devrimine ve Bolşeviklerin iktidardaki uygulamalarına yönelttiği eleştirilerdir. Rosa Luxemburg’un *Rus Devrimi* başlığını taşıyan risalesinde yaptığı eleştirilerin muhatabı sadece Lenin değil, genel kural olarak Lenin ve Trotskiy, bazen de Lenin, Trotskiy ve arkadaşlarıdır. Ama biz burada yalınlaştırma amacıyla sadece Lenin’den söz edeceğiz. Bunun bir nedeni, Ekim devriminin ve onu izleyen dönemin iktidarının bir numaralı önderinin tartışmasız Lenin olması ise, bir başka nedeni de yazımızı 3L kavramı etrafında düzenlemiş ve 3L’yi birbirinden koparmak isteyenlerin yaklaşımına bir reddiye yöneltmek için yazmış olmamızdır.

Sorunu Luxemburg’un Rus devrimi eleştirisine kadar daralttık. Ama Rosa’nın Rus devrimine yönelttiği birçok eleştiri vardır. Bu geniş ufuklu Marksist, toprak politikasından milliyetler politikasına kadar uzanan birçok alanda Bolşevik iktidarını eleştirmektedir. Luxemburg’u demokratik ve özgürlükçü bir Marksizmin sözcüsü olarak Lenin’in karşısına çıkarmaya çalışan ekol bunlarla pek ilgilenir gibi görünmemektedir. Onların esas meselesi, Luxemburg’un Bolşeviklere demokrasi alanında yönelttiği eleştiridir. Burada da en somut ve elle tutulur şekilde, Bolşeviklerin Kurucu Meclis’e ilişkin politikasına yönelttiği eleştiridir. Lenin’i ve Bolşevizmi

⁷ Bkz. Sungur Savran, *Lenin’i Yakmalı mı?*, İstanbul: Kardelen, 1998, s. 40-46. Mevcudu kalmamış olan bu kaynağa internette de erişilebilmektedir.

yıpratmaya çalışanlar madem bunun üzerinde odaklanmayı tercih ediyor, biz de öyle yapacağız. Yani konumuzu ikinci bir kez sınırlayacağız.

Onların da bizim de meseleyi Kurucu Meclis temelinde tartışıyor olmamız gayet anlamlı. Çünkü proletarya demokrasisinin somut uygulaması, özellikle devrimci iktidarın henüz sağlam biçimde yerleşmemiş olduğu dönemlerde, somut koşullara büyük ölçüde bağlıdır. Dolayısıyla, çeşitli uygulamaların tartışılması koşullara bağlı olarak yapılmalıdır. Ama Kurucu Meclis tartışması, aşağıda göreceğimiz gibi, işçi sınıfının iktidarı alıp almamasıyla ilgilidir. Yani somut koşullara bağlı, konjonktürel bir tartışma değildir, ilkesel bir tartışmadır.

Ama şimdiden söylüyoruz: Biz bu tartışmayı derinleştirmek istiyoruz. Şayet Lenin karşıtları bu yazımıza cevap verme konusunda yeterli çalışkanlığı ve özeni gösterirlerse, biz de Rosa Luxemburg'un Rus devrimine eleştirisi tartışmasını bütün ayrıntısıyla yapmaya hazırız.

Neden “yeterli çalışkanlık ve özen”den söz ediyoruz? Çünkü bizim görme fırsatını bulduğumuz tartışmalarda Luxemburg'u Lenin'e karşı oynama ekolü, Luxemburg'un *Rus Devrimi* risalesinin ne kadar sorunlu bir tarihçesi olduğunu, Rosa'nın daha sonra bu konularda fikrini değiştirdiği konusunda çok güçlü deliller olduğunu, her şeyin Rus Devrimi broşürünü Rosa Luxemburg'un Bolşevikler hakkındaki **nihai yargısı olarak kabul etmenin yanlış olduğunu** gösterdiğini hiçbir şekilde tartışmaya sokmazlar. Muhtemelen bunların farkında bile değildirlir. Post-Leninist solun tembelliğini, savruk yaşam tarzını ve kolaycılığını buraya da taşımışlardır. Şayet bu ekol içinde, bizim görmemiş olduğumuz bazı çalışmalarda ya da (sözel dahi olsa) tartışmalarda bu konulara el atanlar varsa onların haklarını teslim etmeye hazırız. Bu yazının böyle bir tartışmaya vesile olması bile yeterince sevindirici olacaktır.

Rus Devrimi'nin macerası

Bu yazıyı çok uzatmamak, söylediklerimizin berrak olmasını sağlamak ve Luxemburgcu bir anti-Leninizm yaratmaya çalışanları ev ödevlerini yapmaya sevk etmek üzere, *Rus Devrimi* risalesinin Rosa Luxemburg'un düşüncesini temsil etmediğini gösteren delilleri bir ilk özet düzeyinde inceleyelim.

Genellikle okurlar Rosa Luxemburg'un *Rus Devrimi* risalesini yazıp yayınladığını sanırlar. Doğal olan bu olduğundan meseleyi araştırmamış olanların öyle düşünmesi de anlaşılır. Tabii bu, Luxemburg'un arkasına saklanıp Lenin'e yumruk atmaya çalışanlar için geçerli değildir. Onlardan daha büyük ciddiyet beklenir. Çünkü *Rus Devrimi* Rosa'nın hayat süresinde yayınlanmamıştır. Rosa'nın da önderleri arasında yer aldığı Spartakus Birliği'nin diğer yöneticileri, Rosa'yı karşı devrimin eline oynayacağı gerekçesiyle böyle bir çalışmayı yayınlamaktan vazgeçmek üzere ikna etmişlerdir. Rosa bu yüzden yazdığı değerlendirmeyi yayınlamamıştır. Farklı

ölkelerin komünistleri arasındaki ilişkide gösterilen bu hassasiyeti (ister doğru bulun, ister bulmayın) okurlardan gizlemek, kendisi yayınlamama kararı veren Rosa Luxemburg'un Marksistlerin görevlerini kavrayışına bir haksızlık, hatta aşağılama olarak görölmelidir. Açıkça söyleyelim: Biz *Rus Devrimi* risalesinin içeriğinin doğru olup olmadığından bağımsız olarak, yayınlanmama kararını en azından anlaşılır buluyoruz, burada bir sorun görmüyoruz.

Rosa Luxemburg risaleyi yazdığında Almanya Polonyası'nın Wroclau/Breslau kentinde bir hapishanede yatmaktadır. Rus devriminin başından beri hapistedir. Birçok kaynağa ulaşması olanaksızdır. Yani fikirlerini sınırlı bilgi temelinde oluşturmuştur. Bunun pratik önemini birazdan göreceğiz.

Rosa Luxemburg, risalenin yazılışından üç, Alman devriminin patlak vermesinden iki ay sonra katledilmiştir. Luxemburg'un düşünce ve mücadele arkadaşları risalenin hiçbir zaman yayınlanmayacağı konusunda hemfikirdirler.⁸ *Rus Devrimi* 1922 yılı başında **intikam amacıyla** yayınlanmıştır. Yayınlayan Rosa Luxemburg'un hayatının son döneminde sevgilisi olan, kendisi de Spartakusçu ve daha sonra KPD önderlerinden olan Paul Levi'dir. Levi, 1918'de Rosa'yı hapishanede ziyaret ederek onu Rus devrimini açıktan eleştirmenin düşmanın eline oynayacağına ikna eden kişidir! Sevgilisi olduğu için de Rosa yayınlanmamış elyazmasını ona vermiştir. Levi, daha sonra, 1921'de Alman partisi içindeki bir tartışmada parti disiplini ayaklar altına aldığı için partiden ihraç edilmiş, Komintern de bu ihraç kararını onaylamıştır. Lenin çok değer verdiği Levi'nin bir süre sonra partiye yeniden kabul edilmesi gerektiğini düşünmektedir.⁹ Ama Levi parti içi tartışmayı partiye ve Komintern'e saldırıya dönüştürür. *Rus Devrimi* risalesi Levi'nin Komintern'in ana yönetici gücü olan Bolşeviklerden intikamı olarak yayınlanmıştır.

Rosa Luxemburg'a siyasi ve özel hayatında en yakın konumda olan iki tarihi şahsiyet, Clara Zetkin ile Leo Jögisches, risalenin basılmasına karşıdır. Bunun nedeni, Rus devrimini düşmanlarından koruma dürtüsü değil, her ikisinin de Rosa Luxemburg'un hapisten çıktıktan sonra Alman devrimini yönetirken, devrimde sınıfların karşılıklı mevzilenmelerini somut olarak yaşayınca **fikirlerini değiştirmiş olduğu** konusundaki bilgisidir. Zetkin, Alman komünist hareketinin en önde gelen önderlerinden biridir. Luxemburg ve Liebknecht'in yanı sıra, Franz Mehring ile

8 Elbette Rus devriminin sarsıntılı dönemi geçtikten ve bir tarihsel dönem kapandıktan sonra Rosa Luxemburg gibi klasik Marksizmin devleri arasına girmeyi hak eden bir düşünür ve devrimcinin her türlü çalışmasının yayınlanması devrimci düşünce tarihine hizmet etmesi bakımından doğaldır. (Bkz. aşağıda Lenin'in bu konuda söyledikleri.) Burada sözü edilen, Rus Devrimi risalesinin **güncel duruma müdahale amacıyla** yayınlanmasının doğru olmadığı konusundaki mutabakattır.

9 Bütün bir Paul Levi epizodu için bkz. Pierre Broué, *Histoire de l'Internationale Communiste 1919-1943*, Paris: Fayard, 1997, s. 202-206, 221-232, 246-47. Lenin, Paul Levi konusunda o aşamada olumlu bir yaklaşıma sahip olduğu için daha sonra özeleştirisi yapmıştır. Bkz. "Notes of a Publicist", *Collected Works*, Moskova: Progress Publishers, 1997, cilt 33, s. 207-211.

birlikte Spartakus ve KDP'nin en önde gelen isimlerindendir. Rosa'nın belki de en yakın kadın arkadaşı ve yoldaşıdır. Jögisches ise Polonya'nın Marksist hareketinin Sverdlov'udur, hareketin bütün örgütsel başarılarının ardında onun zekâsı, birikimi, becerisi yatar. Aynı zamanda her ikisi de gençken uzun yıllar boyunca Rosa'nın sevgilisi olmuştur. Ayrıldıktan sonra da ölene kadar arkadaş kalmışlardır. Zetkin, Rosa'nın en yakın kadın arkadaşı ise Leo Jögisches de en yakın erkek arkadaşdır ve yoldaşıdır. Jögisches, Rosa ile Karl Liebknecht'ten sadece iki ay sonra, Mart 1919'da karşı devrimciler tarafından katledilmiştir. Clara Zetkin'in kendisi Paul Levi'nin risaleyi yayınlamasını öfke ve nefretle karşılamıştır. Jögisches'in tanıklığını tarihe ileten de odur. Zetkin, Paul Levi risaleyi yayınlar yayınlamaz kitap boyu bir çalışmayla bunun nasıl yanıltıcı olduğunu anlatmış, bu çalışmayı 1922 sonunda yayınlamıştır.¹⁰

Buraya kadar yazılanlar, Luxemburg'u Lenin'e karşı kullanma merakındaki aydınlarımıza "ne var risale yayımlandıysa, neden gizlenmesini istiyorsunuz?" derdiyecektir. Oysa bir önceki maddede asıl söylenen, Rosa Luxemburg'a hayatta en yakın olmuş iki devrimcinin **Luxemburg'un Rus devrimine ilişkin fikirlerinin değiştiği** kanısında olduğudur. Şimdi bunu Rosa'nın kendi gelişmesi temelinde görelim. Sonuç olarak, Lenin'in de yakın dostu olan Zetkin, olayları ister istemez Bolşevikler lehinde resmetme eğilimi gösterebilir, hatta daha uçta kasıtlı olarak yalan söylüyor olabilir. (Biz böyle düşünmüyoruz, ama ortaya koyduğumuz delile böyle yaklaşılabileceğini göz önüne alıyoruz.) Öyleyse şimdi Rosa'nın Alman devrimini yönetirken meselelere nasıl baktığını kısaca gözden geçirelim.

Önce şu soruyu soralım: Tartışmanın merkezinde bulunan Kurucu Meclis nedir? Kurucu Meclis, Şubat devriminin başlamasından beş gün sonra Çarlık rejiminin çöküşünün ertesinde doğan boşlukta bir burjuva cumhuriyetinin kurulması için bir anayasa yapacak, genel oya dayalı bir meclistir. Burjuvazi sekiz ay boyunca, reformist sosyalistlerin (Menşevikler ve Sosyal Devrimcilerin) desteğiyle ülkeyi yönettiği süre boyunca, ülkenin bütün sorunlarına çözüm getirmekten kaçtığı gibi, bu meclisi toplamaktan da kaçınmıştır. Ekim devriminden sonra meclis toplanmış, ama ilk toplandığı gün dağıtılmıştır. Bolşeviklerin Kurucu Meclis'in dağıtılmasına ilişkin biri gayri resmi, biri resmi iki gerekçesi vardır. İlki, Kurucu Meclis'te Sosyal Devrimcilerin çoğunluğu elde etmiş olmasının eski Rusya'yı, yani devrim öncesi dengeleri temsil ettiğidir. Luxemburg bu gerekçeyi doğru bulur ve Lenin ve Trotskiy'e hak verir. İtirazı, devrim sonrası Rusya'sının dengelerini temsil eden

10 Clara Zetkin, *Rosa Luxemburg's Views on the Russian Revolution*, RedStar Publishers, 2017 (şehir belirtilmemiş ama yayın yeri ABD). Kitabın orijinal baskısı 1922'de Komintern tarafından yapılmıştır. Bu kaynağa İngilizce'de yayınlanır yayınlanmaz dikkatimizi çeken Yunan yoldaşımız Aris Maravas'a müteşekkirimiz.

yeni bir Kurucu Meclis seçiminin yapılmamasıdır.¹¹

Burada, yukarıda işaret etmiş olduğumuz bir noktanın önemi bir ilk kez ortaya çıkıyor. Rosa Luxemburg, Kurucu Meclis seçimlerinin “Ekim Devrimi’nden çok önceleri” yapıldığını sanmaktadır. Oysa bu yanlıştır. Seçimler Bolşevikler iktidara geldikten sonra yapılmıştır. Buna karşılık seçmen listeleri Ekim devrimi öncesinde hazırlanmıştı. Lenin ve Trotskiy’in Meclis’in bileşiminin eski Rusya’yı temsil ettiği iddiası buna dayanıyordu. Rosa’nın bu kadar temel bir olgudan, seçimlerin tarihinden haberdar olmaması, Wroclau/Breslau’daki hapishanesinde dünyadan haber alma olanaklarının ne kadar kısıtlı olduğunun çarpıcı bir örneğidir. Böylesine eksik bilgiye dayanılarak yazılmış bir risalenin sorunlu olması kaçınılmazdır.

Luxemburg’un çalışmasında, Bolşeviklerin Kurucu Meclis’in kapatılmasında başvurduğu asıl gerekçeden hiç söz edilmiyor. Oysa bu hem resmi gerekçedir, hem de esas argümandır. Bolşevikler, eminiz ki, Meclis yeniden seçilse ve kendilerine daha büyük güç kazandıran bir bileşime sahip olsa bile bu ikinci gerekçe ile Kurucu Meclis’i tekrar kapatırlardı. Bu gerekçe, **Kurucu Meclis’in Sovyet sisteminin egemenliğin kaynağı olduğunu, kendisinin ise bu egemenliğe tâbi olduğunu teslim etmekten kaçınmasıdır.** Luxemburg, öyle anlaşıyor ki, hapishanede bu bilgiye ulaşma olanağını bulamamıştır. Bu gerekçeyle, Bolşevikler, Sovyetlerin zaferiyle sonuçlanmış devrimden sonra bir kez daha **ikili iktidarın kurulmasını engelleme** kararlılığını göstermektedir. Rosa Luxemburg bunu ya bilmemektedir, ya anlamamıştır.

Bu argümanı Bütün Rusya Sovyetleri Merkezi Yürütme Komitesi’nin kararından okumak en doğrusudur. Taslağı Lenin kaleme almıştır:

Ekim Devrimi iktidarı Sovyetlere ve Sovyetler aracılığıyla emekçi ve sömürülen sınıflara devretmekle sömürenlerin çaresizce direnişini tetiklemiş, bu direnişi ezerek kendisini bütünüyle sosyalist devrimin başlangıcı olarak ortaya koymuştur. Emekçi sınıflar, deneyimleri aracılığıyla, eski burjuva parlamenter sistemin gününün artık dolduğunu, sosyalizme ulaşma amacıyla asla bağdaşamayacağını, ulusal kurumların değil, yalnızca (Sovyetler gibi) sınıf kurumlarının mülk sahibi sınıfların direnişini aşma gücüne ve sosyalizmin temellerini atma olanağına sahip olduğunu öğrenmişlerdir. Sovyetlerin egemen iktidarından, halk tarafından kazanılmış Sovyet Cumhuriyeti’nden burjuva parlamenter sistem ve Kurucu Meclis uğruna vazgeçmek, geriye doğru atılacak bir adım olur ve Ekim işçi köylü devriminin çöküşüne yol açar.

(...)

Bu doğrultuda Merkez Yürütme Komitesi, Kurucu Meclis’in bundan böyle

11 Rosa Luxemburg, “Rus Devrimi”, *Rosa Luxemburg Kitabı. Seçme Yazılar*, Haz. Peter Hudis ve Kevin B. Anderson, çev. Tunç Tayanç, Ankara: Dipnot Yayınları, 2010, s. 445-46.

feshedilmiş olduğuna karar verir.¹²

Anlaşılamayan şudur: Kurucu Meclis iktidara ortak olduğunda, Kerenskiy ile Sovyetler arasındaki ikili iktidara geri dönecek, yani devrim tasfiye edilmiş olacaktır. **Bu haliyle Kurucu Meclis, Sovyet devriminin 31 Mart vakasıdır.**

Alman devrimi aynı sorunu kendi karşısına getirdiğinde Luxemburg, bütün Spartakusçular gibi, meseleyi gayet iyi kavramıştır. Almanya’da da aynen Rusya’da olduğu gibi, bir yanda sovyetlere karşılık veren “rat”lar (yani şûralar) vardır, bir yanda da bir kurucu meclis karakteri taşıması hedeflenen Ulusal Meclis. İşte bu ikili iktidar durumu karşısında Rosa Luxemburg’un baş editörü olduğu Spartakus merkezi yayın organı *Rote Fahne* (Kızıl Bayrak) gazetesi 29 Kasım’da, yani *Rus Devrimi* risalesinden sadece bir buçuk ay sonra, şöyle yazmaktadır:

Başka meselelerde olduğu gibi, bu meselede de yalnızca iki konum mümkündür. İnsan ya proletaryayı sınıf enerjisini felce uğratarak ve nihai sosyalist hedeflerini bulutumsu bir ışıktaki eriterek hileyle iktidarından yoksun bırakmak için Ulusal Meclis’i ister. Ya da bütün iktidarı proletaryanın eline vermek, zaten sosyalizm hedefiyle güçlü bir sınıf mücadelesi halinde gelişmekte olan devrimi geliştirmek ve bu amaçla emekçi halkın büyük kitlelerinin siyasi hâkimiyetini, yani işçi ve asker şûralarının diktatörlüğünü tesis etmek ister. Sosyalizme ya taraftarsınızdır ya karşı, Ulusal Meclis’e ya karşısındır ya taraftar, üçüncü bir seçenek yoktur.¹³

Bu keskin alternatifi ileri süren bir siyasi hareketin önderinin Rusya’da Kurucu Meclis’i hâlâ savunuyor olması mümkün müdür? Tek bir örnekle yetiniyoruz. Zetkin’in kitabı bu tür örneklerle kaynamaktadır.

Luxemburg’la demokrasicilik oynamayı amaçlayanlara yukarıdaki bir ifadeyi özellikle hatırlatırız: Spartakus, “emekçi halkın büyük kitlelerinin siyasi hâkimiyetini” nasıl kurmayı savunmaktadır? “İşçi ve asker şûralarının **diktatörlüğünü** tesis etme” (vurgu bizim) yoluyla! Yani, Rosa’da işçi ve emekçi kitlelerin diktatörlüğüne karşı en ufak bir rezerv yoktur. Zaten *Rus Devrimi* risalesinin kendisi de “proletarya diktatörlüğü” kavramını defalarca olumlayarak kullanmıştır.

Rosa Luxemburg, *Rus Devrimi*’nde Bolşeviklerin yanlış olarak gördüğü politikaları eleştirirken onların kendilerini içinde buldukları koşullardan Alman reformist sosyalistlerini sorumlu tutuyordu. Bunlar devrimi Almanya’ya yaymaktan kaçanlardı. Yani Rosa Luxemburg için asıl suçlu SPD ve USPD yöneticisi olan ve devrimden “affolunmaz bir günah” gibi kaçan gürühtü.¹⁴ Daha sonra, Alman devrimi

12 V. I. Lenin, “Draft Decree on the Dissolution of the Constituent Assembly”, *Collected Works*, Moskova: Progress Publishers, 1977, cilt 26, s. 434-436.

13 Aktaran Zetkin, a.g.y., s. 66-67.

14 Rosa’nın Alman sosyal demokrasisinin liderlerine Rus devrimine Almanya’da bir devrimle

esnasında bunların Ulusal Meclis taraftarı olduklarını da saptıyordu! Yani Almanya bağlamında Kurucu Meclis'i! İroninin sınırı yok!

Luxemburg'un Lenin'e karşı oynanamayacağına dair şimdi ortaya koyacağımız delil, en önemlisidir. Luxemburg, *Rus Devrimi* risalesindeki eleştirilerinin önemli bölümünden, özel olarak da Kurucu Meclis'e ilişkin olandan vazgeçmiştir. Ama vazgeçmemiş olsa idi bile aşağıdaki satırlar onun Lenin'in karşısına konamayacağını gösterir. İşin garibi bu satırlar *Rus Devrimi*'nin kapanış paragraflarıdır. Rosa'nın Bolşevikler konusundaki nihai yargısıdır:

Varsın Alman Hükümet Sosyalistleri, Bolşeviklerin Rusya'daki egemenliklerinin, proletarya diktatörlüğünün çarpıtılmış bir anlatımı olduğunu haykırınsınlar. (...) Bolşevikler, gerçekten devrimci bir partinin tarihsel olanakların sınırları içinde yapılabilecek her şeyi yapabileceklerini göstermişlerdir. Mucize yaratmaları beklenilmemelidir. Tek başına bırakılan, Dünya Savaşı'nda bitkin düşen, emperyalizmin ümüğünü sıktığı, uluslararası proletaryanın ihanetine uğrayan bir ülkede, örnek ve hatasız bir proleter devrim ancak mucize olurdu.

Önemli olan, Bolşeviklerin siyasetlerinde temel olan ile olmayanı, öz ile rastlantısal olanı ayırabilmektir. Dünyanın dört bir yanında belirleyici son mücadeleler ile karşı karşıya geldiğimiz şu dönemde, sosyalizmin en önemli sorunu, ikincil önemdeki şu ya da bu taktik değil, proletaryanın eylem yeteneği, eylem gücü ve sosyalizmin iktidarına duyduğu istekti; bu hâlâ da en yakıcı sorundur. Bu bağlamda, Lenin ve Troçki ve arkadaşları dünyadaki proletaryaya örnek olan **ilklerdir**; şimdiye kadar Hutten gibi bağırabilecek olan sadece onlardır: “Ben göze aldım!”

Bolşevik siyasetinin temeli ve **kahçı olanı** budur. **Bu** anlamda, siyasal iktidarı fethetmek üzere ve sorunların başına sosyalizmin gerçekleşmesini koyarak uluslararası proletaryanın önüne geçmiş olmaları, sermaye ile emek arasında bütün dünyada süren mücadeleye çok büyük hız kazandırmaları yaptıkları ölümsüz tarihsel hizmettir. Sorun Rusya'da ancak ortaya konabilirdi; ama Rusya'da çözülemezdi. Ve bu anlamda gelecek her yerde “Bolşevizm”indir.¹⁵

Gelecek her yerde “Bolşevizm”indir! Luxemburg'u Lenin'e karşı oynamak isteyenlere karşı tarih mahkemesinde söyleyecek başka bir sözümüz yok!

Lenin ve Trotskiy

Kendinizi 1922 yılında Lenin ve Trotskiy'in yerine koyun. Paul Levi 1922 başında Rosa Luxemburg'un *Rus Devrimi* risalesini yayınlamış. Kautsky'ler, Hilferding'ler, Bernstein'lar hepsi birden risalenin üzerine atlamış, kendilerinin

yanıt vermek için parmaklarını bile kıpırdatmamaları konusunda yaptığı sert eleştiriler için bkz. “Rus Devrimi”, a.g.y., s. 418-422 ve 456-460. Yani çalışmanın girişi ve sonucu!

¹⁵ A.g.y., s. 459-60.

ne kadar haklı olduğunu kanıtlamaya çalışıyorlar. Kautsky, Lenin'den *Proletarya Devrimi ve Dönek Kautsky*'de (1918) ve Trotskiy'den *Terörizm ve Komünizm*'de (1920) yediği dayağın acısını, Rosa Luxemburg'u Lenin ve Trotskiy'e karşı oynayarak hafifletmeye çalışıyor. Lenin'siniz, Trotskiy'siniz, ne hissederdiniz. Büyük kadın devrimcinin acısı ve anısı taze, ama kızmaz mıydınız?

Lenin kızmadı. Gayet soğukkanlı bir şekilde Rosa'nın hangi tartışmalarda yanlış olduğunu (uzun bir liste!) yazdı. Bu hataların arasına şunu da ekledi: "1918'de hapishanede yazdıkları konusunda yanılmıştı (hapishaneden çıktıktan sonra, 1918 sonunda ve 1919 başında bu hataların çoğunu düzeltti)." Lenin 1922'de doğru teşhisi koymuştu. Luxemburg'un hatalarını düzelttiğini nereden biliyordu? Rosa'nın en iyi kadın arkadaşı, onun da yakın arkadaşıydı: Clara Zetkin. Muhtemelen ondan biliyordu. Lenin, aynı yazıda Rosa'yı bir "kartal" olarak niteledi. Ve onun "bütün eserleri"nin yayınlanmasını, bütün dünyanın komünistleri için eğitim malzemesi olarak kullanılmasını tavsiye etti: "**bütün** eserleri". Vurgu Lenin'indir. Buradaki irfanı, buradaki inceliği görüyor musunuz? Ne demektir o vurgu? "Bana karşı yazdıkları da" demektir! Muhtemelen özellikle "1918'de hapishanede yazdıkları"nı kast ediyordu!¹⁶

Burada çok önemli bir parantez açmak istiyoruz. Yıl 1922. Lenin kendisi 1921 başından itibaren Sovyet devletinin bürokratik olarak deforme bir devlet olduğunu söylüyor. Önce devlet aygıtında teşhis ettiği bürokratik deformasyonu, daha sonra partide de görüyor. Hayatının son demlerinde bürokrasiyle mücadele için hasta haliyle elinden geleni ardına koymuyor. Dolayısıyla, Lenin'in (ya da Trotskiy'in) Sovyetler Birliği'ndeki durumu mükemmel gördüğünü söylemiyoruz. Başka şeyleri başka bağlamlarda tartışırız. Ama Kurucu Meclis tartışması bambaşka bir anlam taşıyor. Kurucu Meclis tartışması, *Rote Fahne*'nin Almanya'da Ulusal Meclis için söylediği gibi, proletarya diktatörlüğü ile burjuva iktidarı arasında bir seçim sorudur.

Trotskiy'e gelince, o, *Rus Devrimi* risalesinde ele alınan konulara ancak 1932'de bir yazısında değinecektir. Şöyle diyor: "Rosa Luxemburg, 1918'de hapishanede ki hücresinden Bolşeviklerin politikalarını ağır bir biçimde ve esası bakımından yanlış tarzda eleştiriyordu. Ama burada, en çok yanlışlıkla dolu eserinde bile, insan onun kartal kanatlarını görebiliyordu." Ne olgunluk! Yazının başlığı "Elinizi Rosa Luxemburg'dan Çekin!" idi.¹⁷ Stalin'in Luxemburg'a bir saldırısına cevaptı bu. "Kartal kanatları" elbette Lenin'e referanstı: Rosa Luxemburg için "o bir kartaldı" diyen Lenin'di.

16 V. I. Lenin, "Notes of a Publicist", *Collected Works*, Moskova: Progress Publishers, 1977, cilt 33, s. 210.

17 L. D. Trotskiy, "Hands Off Rosa Luxemburg", *Rosa Luxemburg Speaks*, der: Mary-Alice Waters, New York: Pathfinder Press, 1970, s. 441-451.

İnsan bu yazıyı ancak Trotskiy'in 1935'te kaleme aldığı bir yazıdan son bir alıntıyla bitirebilir: "Dördüncü Enternasyonal uğruna yürütmekte olduğumuz çalışmayı "üç L"nin önderliğinde görebiliriz: yani sadece Lenin'in değil, Luxemburg'un ve Liebknecht'in de."¹⁸

Rosa Luxemburg ve elbette Karl Liebknecht bizimdir.

18 L. D. Trotsky, "Luxemburg and the Fourth International", *Rosa Luxemburg Speaks*, a.g.y., s. 454.

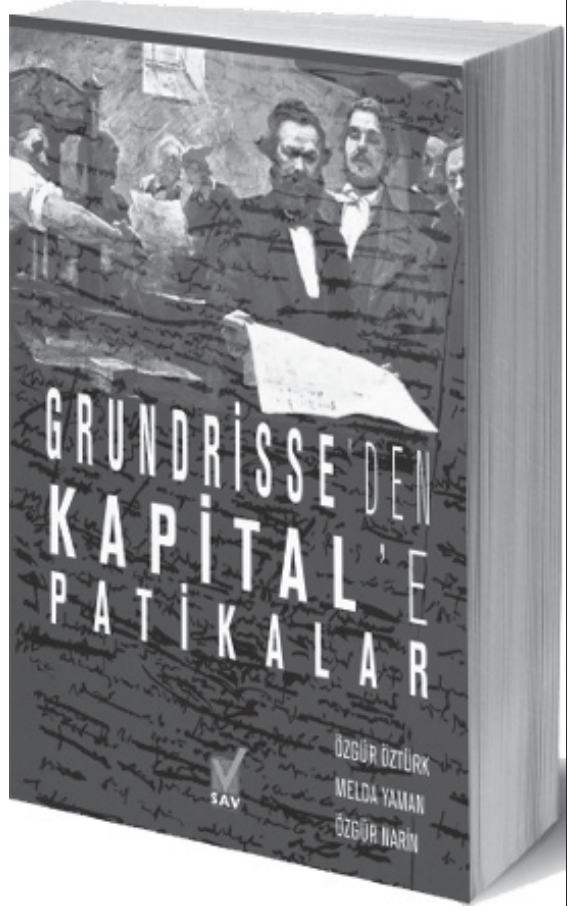
Kitap Tanıtımı

Grundrisse'den Kapital'e Patikalar

*Grundrisse'den Kapital'e
Patikalar*

Hazırlayanlar:

Özgür Öztürk, Melda Yaman,
Özgür Narin,
Sosyal Araştırmalar Vakfı

Ekim Devrimi'nin üzerinden 100 yıl, Marx'ın başyapıtı Kapital'in ilk yayımlanışının üzerinden 150 yıl geçti.

Kapitalizmin bataklığında debelenen insanlık, bu çamurdan kurtulmaya, insanca yaşamaya, eşitlikçi ve özgürlükçü bir topluma özlem duyuyor.

Kapital, 150 yıldır, böyle bir toplum için verilen mücadelelere yol gösteriyor, ışık tutuyor.

Bu kitapta Melda Yaman, Özgür Narin ve Özgür Öztürk, Marx'ın Grundrisse'den Kapital'e uzanan macerasında geçtiği yolların izini sürerek yeni yollar, yeni patikalar açmaya çalışıyorlar. Geçmişi, bugünü ve geleceği, Marx'tan hareketle düşünmeyi deniyorlar.

Marx, piyasa ve “uygulanabilir” sosyalizm¹

Alec Nove

Ota Sik ile ilk kez yirmi yılı aşkın bir süre önce Türkiye’nin Bursa kentinde karşılaştığımızı hatırlıyorum. Doğal sıcak su kaynaklarından beslenen yuvarlak bir yüzme havuzunda yüzmüş, sosyalist iktisat konusunda tartışmıştık. O zamandan bu

1 A. Nove, 1963’ten 1983’e dek iktisat okuttuğu Glasgow Üniversitesi’nde şimdi **emeritus** profesör olarak bulunuyor. Başlıca yayınları arasında *The Soviet Economy* (1961), *Was Stalin Really Necessary?* (1965), *An Economic History of the U.S.S.R.* (1969), *Stalinism and After* (1975), *Planning: What, How and Why* (1975), *The Soviet Economic System* (1977), *East-West Trade: Problems, Prospects, Issues* (1978), *Political Economy and Soviet Socialism* (1979) ve *The Economics of Feasible Socialism* (1983) var. Yazarın “Marx, the Market and ‘Feasible Socialism’” özgün başlığını taşıyan bu yazısını *Socialism, Economics and Development* (London, Allen and Unwin, 1986) adlı derlemesinden Nail Satlıgan çevirdi.

Alec Nove, adı geçen derlemede yazısını şöyle tanıtıyor: “Bu deneme, ilk kez Ulrich Gartner ve Jiri Kosta (der). *Wirtschaft und Gesellschaft: Kritik und Alternativen* (Berlin: Duncker und Humblot, 1979) s. 351-61 içinde yayımlandı. Bu, Çek **émigré** iktisatçısı Ota Sik için hazırlanmış bir **Festschrift** idi. Dış güçler müdahale etmeseydi Sik, 1968’de Çek ekonomisinin reformunda önemli bir rol oynayacaktı. Sosyalist ekonominin işlerliği konusundaki sofu-Marxist görüşe yönelik itirazların birçoğunun Rusya’da 1920’lerde öncelenmiş olması beni şaşırtmıştı. Katkımın başlıca teması da budur. Konunun daha uzun ve daha sistemli olarak irdelenişi için, bkz. benim *The Economics of Feasible Socialism* (London: Allen and Unwin, 1983).” N.S.

Nail Satlıgan’ın çevirisinde “Yapılabilir Sosyalizm” deyiimi kullanılıyordu. Diğer çevirilerle uygunluk sağlamak için “Uygulanabilir Sosyalizm” olarak değiştirdik. (Belge Yayınları’nın notu) DM’nin notu: Bu yazı Türkçe olarak önce *İktisat* dergisi, sayı 273, Ağustos 1987 içinde, daha sonra Osman Akinhay’ın derlediği *Piyasa Sosyalizmi Tartışması*’nda (İstanbul: Belge Yayınları, 1992) yayınlanmıştır.

yana köprülerin altından, sığağıyla soğuşuyla, çok su aktı. Hepimiz, tecrübelerden, bir bölümü trajik olan tecrübelerden dersler çıkardık. Bunlar, kapitalizme eleştirel ve kötümser bir gözle bakan birçoklarımızı yeni yollar aramaya, ne Moskovacı ne Şikagocu bir “üçüncü yol” arayışına itti. **Laissez-faire, dev şirketler** ve artan istikrarsızlıkla belirlenen bir çağda ne uygulanabilir, ne de etkili olabilir. Enflasyon, işsizlik, toplumsal konsensüsün çöküşü, ülkeler içerisinde ve arasındaki servet bölümünde görülen savunulamaz aşırılıklar, bizi bekleyen sıkıntıların hücrecisi. Beri yanda merkezi planlamanın iktisadi vargıları malûm, siyasal-toplumsal içermeleri acıklı. Sosyalizme biraz olsun ilgi duyan herkes alternatifler aramak zorunda.

Bu arayışta Marksçı geleneğin kimi yönleri onlara ayak bağı olacaktır. Öyle anlaşıyor ki Marx’ın da, Engels’in de, Lenin’in de modern bir sanayi ekonomisinin işleyişiyle ilgili karmaşıklıklar konusunda en ufak bir kavrayışları yoktu. Sosyalist ya da komünist bir ekonomiye ilişkin tasarıların tartışılmasını caydırıyorlar, kendileri de böyle bir tartışmaya girişmiyorlardı. Bununla birlikte sorunların ciddi olmayacağına inanıyorlardı. Marx’ın “komünist toplumun planlı, bir amaca yönelik gelişmesinin, kapitalist toplumun kendiliğinden gelişmekte olan piyasa mekanizmasının tersine, her şeyi açık ve anlaşılır kılacağına”, dolayısıyla “geleceğin toplumunun ayrıntılarını incelemeye çaba harcamanın anlamsız olduğuna” inandığı için gelecekteki toplumun işleyiş “mekanizmasını incelememiş olduğunu” öne süren Aron Katsenellenboigen’e katılmamak olanaksızdır.² Marx, kapitalizmde var olan “aldatmaca”yı, “meta fetişizmi”ni, sosyalizmde iktisadi gerçekliğin algılanışındaki açıklıkla karşılaştırmamış mıydı? Engels, ünlü bir parçada “değer denen şey olmayınca her şeyin kolaylaşacağını, üretim araçlarına toplumca el konmasının meta üretimine son verdiğini” söylemişti. Bettelheim’in “sosyalist toplumda, hatta bu toplumun başlangıçlarında, artık ne meta, ne değer, ne para, o halde ne de fiyat ve ücretler olacağı” görüşünü Marx’a atfedişı doğrudur.³ Katsenellenboigen haklıydı: “Gelecekteki toplum, Marx ile Engels’e göre, planlama ilkesine dayalı olacağından kendiliğinden piyasa mübadelesi gereksiz olacaktı.. [Onlar] gelecekteki toplumu her şeyin besbelli olacağı bir sistem gibi tasarlıyorlardı. Halkın amaçları gibi eldeki kaynaklar ve bunları halkın ihtiyaç duyduğu ürünlere dönüştürme yöntemleri de besbelli [ve oy birlikli, A.N.] olacaktı.”⁴ Lenin, klasik metinleri biliyordu ve aynı görüşü benimsemişti. *Devlet ve Devrim* içindeki ünlü bir parçada şöyle yazmıştı: “Her geçen gün basitleşen denetim ve muhasebe işlevleri herkes tarafından sırayla yerine getirilecektir.”⁵ (Ve bunu derken gelecek yüzyıldan bile söz etmiyordu.)

2 A. Katsenellenboigen, *Studies in Soviet Economic Planning* (White Plains, NY; Sharpe, 1978), s. 29.

3 C. Bettelheim, *Sosyalist Ekonomiye Geçiş Sorunları* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973), s.43.

4 Katsenellenboigen, op. cit.

5 V.I. Lenin, *Devlet ve Devrim* (İstanbul: Aydınlik Yayınları, 1978), s. 66.

Elbette bunlar, iş bölümünün aşılması, devletin körelmesi, yabancılaşmanın giderilmesi, bolluk, bir başka deyişle yer yüzü cenneti koşullarında herkesin bütün insanlıkla birlik içinde kendini gerçekleştirmesi gibi, Marx'ın düşüncesindeki ütöpik öğelerle uyuşuyordu: Marksizmin bu yönünden hiçbir şey anlıyor değilim; bilinen her siyasal, iktisadi ve toplumsal sorunun, tanımın **bir parçası olarak**, var olmadığının var sayıldığı bir sosyalizm tanımının ne anlamı olabilir, dini bir anlamı olmaktan başka? Bu denemede dikkatimizi yalnız üretim ile bölüşümün planlanması ve örgütlenmesiyle bağlantılı sorunlar üzerinde odaklaştıracamız. Ne var ki bu konulardaki Marksist kavramlar bu “ütöpik” yönlerle ilintilidir; nitekim kıtlık ve yabancılaşmanın üstesinden gelinmesini özendiricilere ihtiyaç duymayacak ve herkesin yararı için doğru olan şeyi yapacak olan bir yeni insan'a bağlamak, böylece “doğru olan şey”in açık ve kesin olarak görünür olduğunu var saymak gerekecektir her halde. Kuşkusuz Yeni Sol'un “asrı saadetçi-sofular”ının günümüzün ya da her türlü olası geleceğin sorunlarından kaçınmakla yetinmeleri bu yüzdendir. Mademki, Regis Debray'nın (yergisel) deyişle “var olan her şey gerçeklikle uzlaşmaktan suçludur”, bu, onların kendine sosyalist diyen her türlü düşünülebilecek rejime karşı ezeli doğrucu muhalefet içinde rol almalarını sağlama bağlamaktadır.

Paradoksal gözükabilir, ama Marx'tan esinlenen sosyalist planlama için en uygun fırsat, bolluk koşullarında değil, bolluğun karşıtı koşullarda, piyasa tipi kurumların ve liberal politika felsefesinin başa çıkamayacağı bir kıtlık derecesinde ortaya çıkacaktır. Yalnız gelişmekte olan ülkelerde de değil. Hem enflasyon, hem de işsizlik doğuran bugünkü aşırı bölüşümsel talepler eğiliminin yanı sıra Batı'da mevcut yaşam düzeylerini sırf korumakta ve gittikçe itaatsizleşen Üçüncü Dünya'dan ham madde ve yakıt ikmalî sağlamakla karşılaşılın nesnel zorluğun sonu karanlıktır. Doğal kaynakların tükenmesi ya da (OPEC gibi) üreticilerce fiilen denetlenmesi, Marksçı “bolluğun” tam karşıtı olan, ama, toplumun varlığını sürdürmesi için, gerçek özveri paylaşımına dayalı, zorunlu toplumsal disiplin ve planlamayı gerektiren sıkı tasarruf ve koruma önlemlerini dayatacaktır. Sosyalizm modellerinin bu noktaları göz önünde tutarak yeniden düşünülmesine gerek vardır. Bunun önemli içermeleri olacaktır. Söz gelimi kıtlığın varlığı, bencil edinmeciliğin sona erişini kafamızda canlandırmamızı düpedüz olanaksız kılmaktadır. Demek ki onu özendiriciler kullanarak dizginlememiz gerekecektir. Kaynakların iktisadi kullanımının ya da etkinliğin göz önünde tutulması hayati bir önem taşıyacaktır. Ne var ki daha iyimser varsayımlar altında bile etkinlik gerekliliği sürecektir. Çünkü etkinlik olmadan bolluğa yaklaşmak mümkün değildir.

Marksizmin piyasa ilişkilerine geleneksel olarak olumsuz olan bakışı bilinirken Marksist düşünürler, sosyalizmde iktisadi hesap için nasıl bir temel öngörmüşler-

dir? 1917'den önce bu konudaki yazın sınırlıydı. Barone'nin çığır açıcı yazısından⁶ başka Kautsky'nin ve daha az tanınmış olan Otto Neurath'ın (*Vollsozialisierung*, 1910) kimi düşünceleri vardı. Gene de Bolşevik devrimine dek bunun sosyalist düşüncenin çok az gelişmiş bir kesimi olduğu doğruduydu. Sonra savaş komünizmi geldi -komünizmin hemen gelivereceği “yanılsamalar”ını, rublenin değerinin iç savaş ve kargaşa koşullarında baş aşağı düşmesini beraberinde getirerek. 1920'de, seçkin tarım iktisatçısı A.A. Çayanov'un başkanlığında, “parasız bir ekonominin sorunları” konulu bir seminer düzenlendi. Çayanov komünist değildi, ama seminere katılanlardan bazıları komünisttiler. Bunlar 1919-20'de kurulan çeşitli modelleri incelediler. Seminere katılanlardan bir başkasının, L. Yurovskiy'in, sonradan yazdığı bir kitapta çalışmalarla ilgili bir rapor ve yorum buluyoruz.⁷ Burada söz konusu olan, yalnız tarihi açıdan ilginç olan bir tartışma değildir kesinlikle. Çünkü modeller ve tartışmalar, aynı konudaki çağdaş anlaşmazlıklarla doğrudan ilişkilidir. Kitabın bütünü, özellikle de bu bölüm, L. Yurovskiy'in az rastlanır nitelikte bir iktisatçı olduğunu göstermektedir. Yayınlanışından iki yıl sonra kendisi saçma suçlamalarla tutuklanmış, bir daha da ortaya çıkmamıştır.

Yurovskiy, sergilemesine meta-para mekanizmasının ve fiyatın işlevlerini tahlil ederek başlar. Bunların eksikliklerinin pek âlâ farkında olduğu görülür; dışsallıklardan, kamu mallarından ve amortismanın kesinlikten uzak oluşundan, parasal birimin (olağan koşullar altında bile) istikrarsızlığından söz eder. Evet, toplum refahı ile ekonominin bir parçasının kârının çatıştığı durumlar olduğunu teslim eder. Bilinen mükemmel bir çözüm yoktur. Sorunu şöyle koyar: “Geniş bir alanı kaplayan, büyük bir nüfusu ve ulaşım ağı, önemli fabrikaları ve sanayi kuruluşları olan bir ekonomi düşünülebilir mi ki üretim, bölüşüm ve tüketimle değer-parasal hesaba başvurmaksızın başa çıksın?”⁸ Sosyalist bir ekonominin çeşitli modellerini bu açıdan inceler.

İncelediği ilk modeller M. Smit ile S. Klepikov'unkilerdir (kadın olan Smit ancak bir yıl önce ölmüştür). Hesaplama için teknik bir temel araştırılmıştı bunlarda. Yazarlarına göre bu çabalar ancak birer ilk taslaktır. Maliyetler beş başlık altında sınıflandırılmıştır, 1) insan çabası, 2) mekanik enerji, 3) ısı, 4) ham maddeler vb., 5) makineler ve aletler. Yazarlar, bu beş kalemin iki başlık altında birleştirilebileceğini var sayarlar: adam-saat ve enerji birimleri. Ardından hepsi, standart insan-saatler cinsinden ifade edilecek, bu “standartın” içeriği, değişen tekniklere bağlı olarak değişikliğe uğrayacaktır.

6 E. Barone'nin “The ministry of production in the collectivist state” yazısı, A. Nove ve D. M. Muti (der), *Socialist Economics: Selected Readings* (Harmondsworth: Penguin, (1972), s. 52-74'te yeniden basılmıştır.

7 L. Yurovskiy, *Denejnaya politika sovyetskoy vlasti* (Moskova: 1928)

8 ibid, s. 85.

Emek-çaba ile (mekanik) enerji arasındaki ilişkinin sabit bir büyüklük olarak alınmasına elverecek ölçüde standartlaşmış bir tekniği ve bütün ülkelerin işçileri arasında o ölçüde eşit bir üretim araçları bölüşümünü ancak uzak gelecekte düşünebiliriz. Bunun için ise, teknikte ve muhasebecilikte, iki devrimci fırtınayı beklemek gerekecektir. Ancak bir Dünya İktisadi Konseyi (**Mirsovnarhoz**) kurulduğu zaman, bütün dünya iktisadi ve teknik hesabın konusu olduğu zaman insan emeği ile makine arasında sabit bir ilişkinin bulunduğu düşünülebilir.⁹

Klepikov’un varyantı, “birleşik insan-ve-makine enerji birimleri” öngörüyor, Yurovskiy ise, alaycı bir yorumla onun **mirsovnarhoz**’u beklemeye gerek görmediğini belirtiyordu!

Yurovskiy, acımasız bir saldırıyla bunu saçma diye nitelendirir. Modelde enerji harcaması ile nihai sonuç arasında **hiçbir** bağ yoktu, talebin karşılanması ya da her hangi bir ürüne duyulan ihtiyaçla bağ kurulmamıştı, aynı enerji harcamasının eşitsiz bir sürü iktisadi etki yaratabileceği kavranmamıştı. Kimi enerji çeşitleri (örn. rüzgar) bedava, öbürleri çok daha pahalıydı. İnsan emeğinin mekanik birimlere çevrilmesi saçma sonuçlar doğururdu. “Bu kavrayışlara herhangi bir iktisadi anlam kazandırmak, Smit tarafından öngörülen iki devrimci fırtınadan fazlasını gerektirir. Organik ve inorganik doğanın karakterini değiştirecek bir fırtınaya da gerek olacaktır.”¹⁰

Sonra çok daha büyük bir saygıyla Çayanov tarafından kurulan modele döner. Bu modelin Otto Neurath’inkiyle benzerliğine işaret ederse de Çayanov’un Neurath’ın fikirlerinden her halde haberi yoktur. Çayanov’un modeli şöyledir. Hükümet, geçmiş tecrübeye dayanarak halk için her bir ürünün ne kadarına ihtiyaç duyulacağını belirler. Önce bu miktarı ve çeşitleri en iyi nasıl üreteceğini belirlemeye, sonra da birim emek ve eldeki üretim aracı başına çıktıyı azamileştirmeye çalışır. Net ürün ya da katma değeri belirleme anlamında maliyet ile çıktıyı karşılaştırmaya olanak yoktur. Çünkü maliyetler ile çıktı farklı birimlerle sayılmaktadır: “Toplumun harcadığı ilave emeğin yükünün marjda ihtiyaçların tatminine eşit olduğu noktaya kadar, ilave çıktı elde etmek üzere emek uygulamaya devam etmek gerekir.” Yurovskiy, bunu hesaplamanın yolunun gösterilmemiş olduğu yorumunu yapar. Maliyetlerin en aza indirilmesi gerekmektedir. “Maliyetler”, fiziksel emek, gereç, makine ve bunun gibi birimlere ayrılmaktadır. Bunların kat sayılarla ağırlıklanması, sonra da ortaya çıkan birleşik maliyetlerin hükümetin bu anlamdaki “maliyetler”in en düşük olduğu belli çeşitleri üretmeye karar vermesiyle en aza indirilmesi gerekecektir. Bu işlemin belli bir kalemi olağan koşullarda üretmek için gerekli olan girdi miktarlarına (emek, yakıt, gereç ve benzeri) ilişkin, geçmiş tecrübeye dayalı olarak saptanmış

9 ibid, s. 97. M: Smit’in bu modelle ilgili 1921 tarihli yazısından yapılan doğrudan alıntı.

10 ibid, s. 99.

“normlar” ile pekiştirilmesi gerekecektir. Ne değişik maliyet kategorilerinin, ne de değişik ürünlerin aynı birimlerle ölçülmesi mümkündür.

Yurovskiy’in yorumuna bakılırsa (çok zeki olan) Çayanov, ortak değer paydasının bulunmadığı, dolayısıyla hükümetin tüketicinin seçişine göre değil, kendi planına göre tüketim kalıbını belirleyip ürünleri bölüştürdüğü parasız bir ekonominin mantığını doğru olarak ortaya koymuştu. Çeşitli maliyet öğelerinin yanı sıra girdilere verilecek ağırlıkları da hükümetin belirlemesi gerekecekti. (1920’de Çayanov, “maddi dengeler” ya da girdi-çıktı normlarının zorunluğunu teorik olarak saptamıştı.) Eskiden var olan piyasa ekonomisince belirlenmiş bir dizi ilişkiye dayalı böyle sistemi işletmek olanaklıydı. Seçilmiş üretim kalıbının bir başkasından daha iyi ya da daha kötü olduğunu nesnel olarak bilmeye elbette olanak olmayacak, sistem, muhtemelen düşük bir etkinlik ve tüketim düzeyinde işleyecekti. Smit modeli gibi yaradılıştan anlamsız olmasa da Yurovskiy’e göre, oldukça açık sebeplerden dolayı, gene de hiç mi hiç akla yakın değildi.

Kreve’nin temsil ettiği bir başka modeller kategorisi emek-değer teorisinin uyarlanmasına dayanır. Kreve’nin hesap birimi toplumsal olarak gerekli emek saati, ya da kullanılan gereçler, makineler ve benzerlerinin emek içeriği hesaba katılarak bulunmuş, bir amaca yönelik olarak (**tselesaobrazno**) kullanılmış adam-saattir. Temel emek-değer (**trudovaya tsennost**) birimi, iş normunun yüzde 100’ünü yerine getiren bir saatlik vasıfsız emek olacaktır. “Vasıflı ya da karmaşık emeğin vasıfsız emeğe çevrilmesi tarife (toplu sözleşme) ücret hadlerinin bir fonksiyonu olacaktır. Bu hadler bir miktar yanlış ya da bilim dışı olabilir, doğru; ama bu, emek değerlerden değil, ücret baremlerinden kaynaklanan bir sorundur”, diye yazar Kreve. Mevcut mal stokları, savaş öncesi fiyatlar üzerinden, bir saatlik savaş öncesi emeğin değerine bölünerek ve 1920’de var olan üretim koşullarına getirmek için çarpılarak değerlendirilecektir. Ardından Kreve, aralarında “yerel **sovnarhoz**’un idamesi”, devlet fonları (yatırım fonları dahil) ve dağıtım maliyetlerinin bulunduğu “demirbaşlar”ı karşılamak için birkaç adam-saat biriminin eklenmesini önerir. İşçi, çalışılmış adam-saat sayısını gösteren birimler elde edecek, “dağıtım organları”ndan da emek- değeri karşılayan çeşitli ürünleri çekecektir. İşletme, çıktısının adam-saat türünden ölçülmüş değerine denk düşen (bununla orantılı) gereçleri **sovnarhoz**’dan alacaktır. Yazar, şemasını uygulamak ve böylelikle “Rusya’nın kapitalist ekonomisinin çürüyen cesedine son kazığı çakmak” (gene Kreve’nin sözleri) üzere bir Dağıtım ve İkmal Komiserliği’nin kurulmasını önerir.

Yurovskiy’in yorumu şöyledir: Devlet harcama ve yatırımlarını karşılamak üzere ayrılacak ilave emek-saatlerin nasıl hesaplanacağı gibi sorunlar bir yana, günümüzde hala geçerli olan daha temelli bir itiraz söz konusudur. Yurovskiy, **bir amaca yönelik olarak kullanılmış toplumsal olarak gerekli** kelimelerinin

Kreve’nin modelindeki öneminin altını çizer. “Meta-para ekonomisinde neyin bir amaca yönelik ve toplumsal olarak gerekli olduğunun belirlenmesi, **piyasa-da** belirlenir.”¹¹ Kreve modeli, toplumsal gerekliliği de, bir amaca yönelikliği de belirleyecek araçlardan yoksundur. Oysa bu araçların sağlanması gerekmektedir. Yurovskiy, devamla maliyetleri emek-maliyeti-artı temelinde, yani *Kapital*’in I. cildi temelinde değerlendirmenin ne denli istenir olduğunu sorgular; bu, sermayenin organik bileşiminin yüksek olduğu sanayilerce üretilen malları “daha ucuz” hale getirecektir (böylece Stalin kendisini öldürttükten çok sonra yer alacak tartışmaların haberciliğini yapar bir kez daha.)

Bundan sonra incelenen model, kısmen K. Şmelev’in kısmen de Strumilin’in ürünüdür;¹² Strumilin ayrı ve daha karmaşık bir model de kurmuş olduğu için buna Strumilin I adını vereceğim. Bu yazarlar, “emek hesap birimi” üzerine bir kararname taslağı hazırlamışlardı. Bu birim, Rusçadaki **trudovaya edinitsa** kelimelerine dayalı olarak **tred** adını taşıyacaktı. Vasıflı emeğin standart **tred** birimlerine nasıl çevrileceğini Çalışma ve Savunma Konseyi belirleyecekti. Bütün mal ve hizmetler, ara sıra gözden geçirilerek, **tred** birimleriyle ifade edilecekti. Harcanan emeğin toplumsal gerekliliğinin nasıl belirleneceği ya da yatırım kaynaklarının nasıl elde edileceği konusunda hiç bir şey söylenmiyordu ve bu bakımdan model Kreve’ninkinden aşağıydı.

Strumilin II adını vereceğim model daha ince ve iddialıdır. Strumilin, Marx’ın üretime harcanacak emek-zamanın, sosyalizmde, farklı ürünlerin toplumsal faydasına göre belirleneceği yolundaki görüşünü aktarır. İhtiyaçların karşılanması- nın en az maliyetle nasıl azamileştirileceğine ilişkin matematiksel bir sorundur söz konusu olan. Strumilin, bireysel faydayı ölçemesek de, toplumsal faydanın belirlenebileceğini, ölçülebileceğini ve karşılaştırılabileceğini yazar. Ardından “bir ilk yaklaştırım olarak, (her hangi bir malın) çıktı hacmi geometrik hızla artarsa tatminin aritmetik hızla artacağını” var sayar. Demek ki üretimde kullanılan her ilave emek birimi, azalan marjinal toplumsal fayda verecektir. Bir noktada emek çabasının ürettiği toplumsal fayda zahmetine değmeyecek, o nokta, verilmiş üretici güçler düzeyinde üretimin sınırını temsil edecektir.

Çok okumuş Yurovskiy, bunların Jevons, Menger, Walras ve benzerini fazlasıyla andırdığını belirtmekten kendini alamaz. Bunu Jevons’tan yaptığı İngilizce bir alıntıyla pekiştirir: “Her hangi bir istihdamdan elde edilen fayda artışı elem artışını tam olarak dengeleyinceye kadar emek harcamaya devam edilir.” İşte Yurovskiy’nin yorumu:

Jevons’ın aklında bireysel, Strumilin’in aklında toplumsal fayda vardı, doğru.

¹¹ ibid. s. 105; siyahlar yazının aslında.

¹² Strumilin 1973’te eceliyle öldü.

Ama toplumsal fayda bireysel faydalardan başka bir şeyden pek oluşamayacağı gibi tüketim hacmini artırmanın bir sonucu olarak toplumsal ihtiyacın doyumu da ancak ‘bireysel’ gereksinmelerin doyumu biçimini alabilir. Marjinal fayda denen okulun eski fikirleri, daha safdil psikolojik varyantıyla, yukarda aktarılan savlarda tam olarak dile getirilmiş oluyor.¹³

Strumilin’in bölüşüm modeli şöyledir. Her işçinin, yaptığı işe denk düşen emek-değerler toplamının işleneceği bir defteri olacak, bunu istediği gibi harcayabilecektir. Çünkü Strumilin, karnenin “savaş ve düşkünlüğün” vargısı olduğunda, yerini serbest seçişe bırakması gerektiğinde ısrarlıdır. Sosyalist toplumda paranın olmayacağı konusunda da ısrarlıdır elbet. Mağazalardaki mallar, emek içeriklerine, **tred** birimlerine, karşılık olan “fiyat” etiketleri taşıyacaktır. Strumilin’in modeli, marjinal insan çabası uygulamasının bütün alanlarda eşit bir fayda ya da tatmin yaratmasını sağlayacak biçimde tasarlanmıştır. Peki, piyasanın yokluğunda, bu nasıl başarılabilecektir? Strumilin, gider bütçelerine ve elde edilebilir özgül ürünlerin artırılışının faydayı nasıl etkilediğine ilişkin araştırmalara bel bağlayacaktır. Yurovskiy, bu tür yöntemlerle talep çizelgeleri oluşturma son derece eşitlikçi bir toplumda mümkün olacağı yorumunu yapar. Hükümetin, tüketicilerin davranışı ışığında, stoklar ve üretimdeki artış ya da azalışı gözlemlemesi gerekecektir. **Tred** değerlemelerini değiştirerek de arzın talebe uyarlanması mümkün olsa gerektir. Ama (Yurovskiy’in alaycı yorumuna göre) emek-değerlerin arz ve talep ilişkisindeki değişmelere uyarlanması, bu değerleri yalnızca üretim koşullarına bağlayan öğretiye ters düşecektir. Yurovskiy, talebin arzı artırarak karşılanamaması durumunda, özgür tüketici seçişinin ortadan kalkacağı ve tayinlama mantığının ağır basacağı uyarısını yapar. Ancak bu model, üretimin görevinin talebe uyum göstermek olduğunu vurguluyordu kuşkusuz. Yalnız bunun mekaniği sorunluydu. Uyarlanmış ve esnek **tred** birimlerinin yeni bir kılığa girmiş para olduğu, devlet mağazalarının bir perakende piyasası gibi iş gördüğü ortaya çıkmadığı sürece tabii. Yurovskiy, ayrıca çeşitli üretim işletmelerinin de mal (yakıt, kumaş, iplik ve benzeri) talep edeceğini, temel etkinlik hesaplamalarını yapabilmek için bunların ölçülmesi gerekeceğini kaydeder. Strumilin, dolambaçlı bir yoldan parayı yeniden keşfediyordu sanki.

Yurovskiy, bu modelde maliyetin ölçülmesinin tahliline eğilir yeniden. Sermaye bedeli olmadığı için “sermayenin organik bileşimi” burada bir kez daha ihmale uğramaktadır. Yerine-“fiyatlar”, yalnız emek-maliyetlerle orantılı olacaktır. Değerlemelerin eşit bir sermaye getirisine dayandırıldığı bir modele kıyasla bu, mantıki olarak, üretimin talebe uyarlanmasına çalışıldığı sırada, sermaye yatırımlarının sermaye-yoğun sanayilere doğru yeniden dağılmasına yol açacaktı. Bu istenilir bir şey miydi peki? Neden, diye sorar, kapitalizmde kârı sermayecinin cebine indir-

¹³ Yurovskiy, op. cit. s. 109.

mesinden, devrimin ise sermayeciyi tasfiye etmiş olmasından bu sonuç çıksındı? Strumilin’in cevabı şöyledir; “İnsanın yalnız emeğini tutumlu kullanmakta çıkarı vardır. Doğada gereç ve enerji tükenmezdir. Bunlar, ancak kendilerine emek har-candığı ölçüde maliyet olarak değerlendirilmelidir.” Yurovskiy bu görüşe şiddetle karşı çıkar. Birincisi, bunlar tükenmez değildir. İkincisi, bunlar çoğu kez kıt (kent mer-kezlerindeki toprak, petrollü toprak ve benzeri) olduğu gibi tutumlu bir biçimde kul-lanılmaları için “değerlenmeleri” gerekir. Belki bunları varlıkları sayesinde tasarruf edilen emek cinsinden değerlemek mümkündür, ama bunları bedava sayıp geçmek olmaz. Sonra, üçüncüsü, yatırımlar, farklı dallar arasında nasıl, hangi hesaplamalara dayanılarak dağıtılacaktır? Planlama organları, kaynakları dağıtmak için bir ölçütü nasıl oluşturacaktır? Varlıkları en verimli yolda kullanmak. Bu verimliliği de ya-pılan yatırımların randımanı biçiminde ölçmek gerekmektedir. “Bu tür hesaplama-ların kullanılmasındaki psikolojik isteksizliği sermayenin faizinin kapitalizmde bir sınıf geliri oluşturduğu gerçeğinin hatırlanmasıyla açıklayabiliriz yalnız.”¹⁴

Yurovskiy, devamla bu değişik modelleri iki başlıklı iki küme halinde sınıflan-dırır: (tüketim için ve üretim maliyetleri için) tek bir değerlendirme birimi öngörenler ile öngörmeyenler, ve tüketici seçişini öngörenler ile tüketim mallarının tayınlan-ması ya da tevziine dayalı olanlar. Ortak bir değerlendirme birimi olmayınca maliyetleri sonuçlarla ya da farklı maliyet öğeleri ve farklı ürünleri birbiriyle karşılaştırmaya olanak yoktur. Bunun işlemesi, ancak tüketiciye tayın tevzi ediliyorsa mümkündür. Teorik olarak böyle bir model, tüketim ile üretim arasındaki dengeyi, her ikisinin sıkı sıkıya düzenlenmesi yoluyla (üretileni ve elde bulunanı hükümet dağıtır) sağ-layabilir ve o zaman paraya gerek kalmaz. Ama bu tür “kışla sosyalizmi”, hiç bir yerde halkın hoşuna gitmez. Nitekim komünist Strumilin tarafından bile küçüm-senerek reddedildiğini görmüştük. Buna karşılık tüketici seçişi, yurttaşlara paraya çok benzer bir şey tevzi etmek, sonra da bu birimlerle ürünlerin “fiyatlar”ını dile getirmek demektir. O zaman arz ve talep arasındaki denge, piyasa ekonomisinde olduğu gibi, fiyat etiketlerini değiştirerek ve arzı uyarlayarak sağlanacaktır. Bu gibi “fiyatlar”, devlet işletmeleri ile örgütleri **arasındaki** alış verişlerde de geçerli ola-bilir. Bununla birlikte (Yurovskiy bu noktada gene uzak görüşlüdür) çok şey, **mer-kezileşme derecesine** bağlıdır. “Merkezleşmenin sınırları sorunu, farklı örgütsel biçimlerin rasyonelliğine göre kararlaştırılmalıdır. Ve hiç kimse, sosyalist ekono-minin farklı gelişme aşamalarında rasyonel merkezileşme derecesinin ne olacağını önceden söyleyemez.” Ancak her halükarda standart, genel olarak kullanılan bir birim cinsinden alış verişlerin hesabını tutmak gerekecektir. Yurovskiy, daha sonra “üretim araçlarının kıtlığını ve bunları toplumun ihtiyaçlarının giderilmesini azami-leştirecek biçimde kullanma gereğini” göz önünde tutmayan **tred** ve benzer yerine-

¹⁴ ibid, s. 118.

emek-değerler karşısında parasal bir birimin üstünlüğünü gösterir.¹⁵

Yurovskiy'den yapılan bu alıntılar, iktisadi (özellikle sosyalist) düşünce tarihçesine ilginç gelecektir sanırım. Ama bunlar, daha önce öne sürdüğüm gibi, günümüzde hala geçerlidir. Hatta bu alanda ilerleme olmak şöyle dursun, gerileme olduğunu kavramak için bunları modern Marksist “sofular”ın düşünce süreçleriyle karşılaştırmak yeter de artar. Söz gelimi Charles Bettelheim’in **Calcul économique et formes de propriété**’sini alalım.¹⁶ SSCB’nin ders alınacak bu kadar tecrübesi varken o, hâlâ aşağı yukarı Smit ile Kreve’nin 1920’de bulundukları yerededir. Parasal hesaplamaya karşı çıkar, maliyetler için saat cinsinden bir tür ölçümü savunur (bunu hesaplamanın pratik zorluğunu kabul eder bir yandan da). Sermaye için bir getiri haddinin kullanılmasını kınar, sosyalist planlamanın kullanacağı ölçütün “toplumsal olarak yararlı etki” olması gerektiğini ilan eder. Hem de bunun nasıl belirlenmesi ya da bunu kimin kararlaştırması gerektiğini belirtmeksizin. Ve ne de harcanan emek saatlerinin toplumsal olarak daha (ya da daha az) gerekli olup olmadığının nasıl belirleneceğini tartışır. Bettelheim, haklı olarak, “meta üretimi”, yani mübadele ilişkileri ve parasal mekanizma ile üretim birimlerinin özerkliği arasındaki bağın önemini anlatır. Ama üretim birimlerinde bulunması gereken özerklik derecesini irdelemez. O ve onun gibi düşünenler, Sovyet tipi bürokrasiyi kınayarak, çarpıklık ve etkinsizlikleri merkezden planlama çabasına değil, bürokrasi ve ayrıcalıklı tabakaların varlığına, “bağlaşık üreticiler”in demokratik denetiminin yokluğuna atfederler. Merkezileşme ile fiyat-ve-piyasa ölçütlerinin fiilen bir araya gelmesi karşısında bürokrasi kadar mikro-etkinsizliklerin de birer işlevsel zorunluluk olduğunu Bettelheim aklına getirmez anlaşılan. “Bağlaşık üreticiler”in (ya da “doğrudan üreticiler”in), ürettiği farklı ürünler milyonlarla, karşılıklı bağlantıları ve karşılıklı bağımlılıkları milyonun katlarıyla sayılan modern bir sanayi ekonomisinin muazzam karmaşıklıklarını **nasıl** gerçekten denetlemelerinin **mümkün** olacağı üstünde Bettelheim’in ve öteki “yeni solcular”ın ciddi olarak durmamış olmaları şaşılacak şeydir doğrusu.

Yugoslav modeline kesinlikle yanlış sebeplerden ötürü saldırışı Bettelheim’in düşüncesi için tipiktir: “Öz yönetimli” Yugoslav işletmesi, kendi işçilerinin değil, piyasanın denetimi altındaymış. İyi ama **herhangi bir** üreticiler grubunun, mal ve hizmetlerinin kullanıcıları tarafından istenen şeyleri üretmesi gerekir. O ölçüde de kendisi dışındaki güçlerce denetlenmek **zorundadır**. Yugoslav modelinde kolektif, olanakları inceleyip alternatifler arasında seçim yapabilir, piyasanın koyduğu sınırlar içerisinde, elbette. Bilinen tek alternatif yukardan **emirlerdir**. Bettelheim, sözünü ettiği “bağlaşık üreticiler”in eş zamanlı olarak üretici ve tüketici oldukları, neye ihtiyaç olduğunu yoldaşa tartışma yoluyla belirleyebilecekleri cevabını verecek

¹⁵ ibid, s. 125.

¹⁶ C. Bettelheim, *Calcul économique et formes de propriété* (Paris: Maspéro. 1970).

olursa ona verilecek cevap da oldukça açıktır: Yalnız hiyerarşik piramidin tepesinde, toplumun tümü düzeyinde, tüketiciler üreticidir (ve **vice versa**) ve bu, bürokrasi ve yabancılaşmayı birer pratik vargı olarak doğuran merkezileşmenin mantığıdır.

Lenin, iktidarı ele geçirdikten sonra, “bütün emekçi gruplarını tek bir iktisadî organ halinde birbirine bağlayan, saat gibi işleyen birleşik bir irade olmazsa işletmelerin doğru dürüst işlev göremeyeceğini” öğrenmişti.¹⁷ Lenin, aynı zamanda bürokrasinin büyümesinden dehşete düşmüştü. Bu ikisi arasında bağlantı kurmaya, ölmeden önce, vakti oldu mu? İşin ilginç Trotskiy’in oldu. “Geçiş çağı sırasında her bir işletme ... şu ya da bu ölçüde piyasada bağımsız olarak yönünü bulmak ve kendini piyasa aracılığıyla sınamak ... [ve] yalnız yukarının, devlet organlarının değil, aşağının, piyasanın da denetimine tâbi olmak zorundadır.”¹⁸ 1936 yılında Stalinci planlamayı “tıpkı bürokratik keyfiliğin siyasal denetimden kendisini kurtardığı gibi parasal (**tsennostniy**) denetimden de kurtulduğu” için suçluyordu. “Geçiş çağının tümü” dediği süre boyunca parasal-piyasa ilişkilerinin ve hesaplamalarının mantık ve zorunluluğunun önemini tam olarak anlamıştı.¹⁹ Trotskiy, evrensel bolluk koşullarında tam komünizm öngörüsünden vazgeçmiş değildi, doğru. Ama şimdilik (bu örnekte 1930’ların Rusya’sı) fiilen savunduğu şey, “meta devrinin azalmasına değil, genişlemesine” yol açan, parasallaşmanın **yaygınlaştırılması**, “kapitalizmin geliştirdiği iktisadî parasal hesaplar”ın, üreticilerin kişisel çıkarlarının kullanılmamasıydı.²⁰ Günümüzde sözüm ona Trotskiyecilerin Ota Sik gibi adamların fikirlerine ya da 1968 Macar reform modelinin ilkelerine karşı yönelttikleri saldırılar buna ters düşmektedir. Elbette piyasa, ciddi toplumsal ve iktisadi çarpıklıklara neden olabilir, sınırlandırılmaya gerek gösterir ve merkezden yürütülen önemli devlet planlama işlevleriyle yan yana yaşamak zorundadır. Elbette yerel ya da kesimsel ile genel çıkar arasında, plan ile piyasa arasında (planın ve piyasanın **içerisinde** olduğu gibi) gerilimler baş gösterebilir. Ama çatışmasız ve gerilimsiz hayat, yalnız ütöpik bir kavram değil, aynı zamanda çok sıkıcı bir kavramdır da. Denge, değerli Macar iktisatçısı Janos Kornai’nin bir keresinde bizlere hatırlattığı üzere, ille iyi bir şey değildir; iktidarsız bir erkek ile soğuk bir kadın arasında da denge vardır.

Bir **dritle Weg** [üçüncü yol] arayışı devam etmelidir. Merkeziyet ile ademi merkeziyet, plan ile piyasa, özgürlük ile disiplin, kısa dönemli iktisadi etkinlik ile öteki haklı toplumsal amaçlar (daha büyük eşitlik, tükenebilir kaynakların korunması ve benzeri gibi) arasındaki doğru dengenin bulunması kolay bir iş değildir. Modern sanayi toplumunun ve yinelemeli teknolojik devrimlerin hepimizin karşısına çözümsüz toplumsal sorunlar çıkaran mantığının yaşadığımız sıkıntıların temel bir

17 V.I. Lenin, *Soçineniya*, c. 36 (Moskova: 5. B., 1962), s. 157.

18 Komintern 4. Kongresinde yaptığı konuşma, 1922.

19 L. Trotskiy, “Şto takoye SSSR i kuda on idot”, *çogaltma*, 1936, No: 58, 66 vb.

20 ibid.

nedeni olması hiç de olanaksız değildir. Asya'daki nüfus patlaması, dünyadaki yoksulluk, doğal kaynakların sınırlılığı, yükselen bekleyişler, gruplar, uluslar ve sınıflar arasındaki çatışmalar karşısında bilinen herhangi bir sistem bunların doğurduğu sorunlarla başa çıkabiliyor mu? Başlangıçta belirtilmiş olduğu gibi Marx'ın "bolluğunun" ve bunun içermelerinin gerçekten çok uzağındayız. Gene de üretimin gerek **ölçeğinin**, gerekse karmaşıklığının büyümesi (kapitalist ülkelerdeki dev şirketler içeriden **yönetilmektedir**) ve hırsın denetimsizce uyarılması, planlamanın rolünü ve önemini artırmaktadır. Bütünüyle piyasaya yönelik bir toplumun olumsuz yönlerinin, planlamadan ve demokratik olarak uygulanacak toplumsal-siyasal denetimden, yani bir tür sosyalizmden yana ileri sürülebilecek kanıtların güçlülüğünün gerçekten bilincinde olmalıyız. Ne var ki **uygulanabilir** sosyalist ekonomiler üzerine sıkı ve gerçekçi bir düşünme çabası, bir ön koşul olarak, Marx'ın düşüncesindeki ütöpik öğelerin açıktan reddini gerektirir. Ne o ne de Lenin, iktisadi etkinlik boyutuyla, toplumsal ya da siyasal boyutlarıyla, sorunun ayrılmaz bir parçası olan karmaşıklıkların önemini anlamıştı. Onlara göre her şey "kolay" olacaktı. Hiç değilse bizim bütün bunların son derece karışık sorunlar olduğunun farkında olmayışımız mazur görülemez.

Sosyalist planlamanın savunusu¹

Ernest Mandel

The Economics of Feasible Socialism adlı kitabında Alec Nove, Marxist iktisat yöntemlerini, sosyalizmi kurma görevi açısından yanıltıcı ve geçersiz oldukları gerekçesiyle eleştirmekte, Marxist politikanın amacını –meta üretiminin bulunmadığı sosyalizmi– gerçekleşmesinin olanaksız olduğu gerekçesiyle reddetmektedir. Nove’nin itirazlarına verilecek her türlü etkili cevap, Marx’ın kapitalizmin doğuşunu incelerken kullandığı yöntemin aynısını izlemek zorundadır. Bir başka deyişle, ulaşılması gereken nihai bir ülkü ya da normatif amaçtan değil, yeni toplumun eskisinin rahminde zaten büyümekte olan öğelerinden –kapitalist üretim tarzının ve mevcut burjuva toplumunun hareket yasaları ve iç çelişkilerinden– hareket etmelidir. Sanayi Devrimi’nden bu yana, kapitalist gelişmenin temel tarihi trendi ne olmuştur? Emegın nesnel toplumsallaşmasının gelişmesi. Kapitalist üretim tarzının birbiriyle bağlantılı bütün hareket yasaları –iş yerinde emek yoğunluk ve üretken-

1 *Devrimci Marksizm*’in notu: *New Left Review* dergisinin Eylül/Ekim 1986 tarihli 159. sayısında “In Defence of Socialist Planning” başlığıyla yayımlanan bu yazı, Nail Satlığan tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Önce *İktisat* dergisinin Ağustos 1987 tarihli 273. sayısı ile Ekim 1987 tarihli 275. sayısında iki bölüm halinde, daha sonra Osman Akinhay’ın derlediği *Piyasa Sosyalizmi Tartışması*’nda (İstanbul: Belge Yayınları, 1992) yayınlanmıştır.

liğinin durmadan artırılmaya çalışılması; aralıksız yeni pazarlar peşinde koşma; emek–tasarruflu teknolojik değişme (sermayenin organik bileşiminde yükselme) baskısı; sermayenin yoğunlaşma ve merkezileşmesinin artması; kâr haddinin azalma eğilimi; dönemsel aşırı üretim ve aşırı birikim bunalımlarının patlak vermesi; sermayenin uluslararasılaşması yönündeki amansız trend– bunların hepsi, topluca bu tek nihai sonuca varır.

1. Emeğin nesnel toplumsallaşması

Emeğin nesnel toplumsallaşması ne demektir? İlk önce gerek iş süreçlerinin kendilerinin, gerekse tüketmekte olduğumuz malların seçiliş ve üretilişinin karşılıklı bağımlılığının artması demektir. Bu karşılıklı bağımlılık, on dördüncü yüzyıldaki bir Avrupa ya da Asya ülkesinin ortalama sakini açısından en çok birkaç yüz kişiyi işin içine katıyordu. Bugün kelimenin tam anlamıyla milyonlarca insanı kucaklamaktadır. Ama emeğin nesnel toplumsallaşması, daha da geniş bir şeyin işaretidir aynı zamanda. Çünkü içerdiği şey, planlı iş örgütlenişinde dramatik bir genişlemedir. Fabrika içerisinde, bir kez sanayileşme başladı mı, mutlak bir şekilde hüküm süren, piyasa değil, planlamadır. Fabrika ne denli genişse bu planlaşmanın ölçek ve hacmi de o denli büyük olur. Tekelci kapitalizmin ortaya çıkışıyla planlama, fabrikanın dışına çıkıp firmaya –yani, kipsel örneklerde, çok fabrikalı kurumlara– uzanır. Çağdaş dünyada uluslar aşırı şirketlerin gelişmesiyle planlama uluslararası –hatta çoğu kez, hukuki açıdan bakarsak, alanı bakımından çok firmalı– hâle gelmiştir.

Bu uzun dönemli sürecin vargısı, geç kapitalizmde piyasaca dağıtılan emekte, doğrudan dağıtılan emeğe kıyasla, köklü bir azalış meydana gelmesi olmuştur. Piyasada dağıtılan emekteki bu gerilemenin başlıca sebebi, ekonomiye kamu müdahalesinin artışında veya refah devletinin doğuşu ya da işçi sınıfı mücadelesinin kazanımlarında –bunların hepsi nihai sonuca katkıda bulunmuş olsa da– aranmamalıdır. Başlıca sebep, kapitalizmin kendisinin iç mantığında, onun kendine özgü birikim ve rekabet dinamiğinde yatmaktadır. Elbette doğrudan dağıtılan emeğe –SSCB, Çin ya da Doğu Avrupa’daki bürokratlaşmış planlı ekonomilerde olduğu gibi– parasal muhasebe eşlik ediyor olabilir. Ama bu, onu piyasa dağılımıyla özdeş kılmaz. General Motors, vagonlarının yedek parçalarını X fabrikasında, gövdelerini Y fabrikasında, montajını da Z fabrikasında yaptırdığı zaman alabildiğine ince maliyet hesaplamalarını içeren bilgisayar yazıcı çıktılarının yedek parçaların taşınmasına eşlik ediyor olması, X tesisinin Z tesisine yedek parça “sattığı” anlamına kesinlikle gelmez. Satış, sahipliğin değişmesini, bununla birlikte de karar vermenin, mülkiyet çıkarları ve mali çıkarların gerçek özerkliğini yansıtacak biçimde fiilen parçalanmasını içerir. Üretilcek vagon gövdesi sayısını belirleyen, piyasa değil, planlanan vagon çıktısı hedefidir. Gövde yapım tesisi, montaj tesisine teslim ettiği birim sayısı

“fazla” olduğu için “iflas edemez”.

Doğal olarak bütün bu süreçler, tipik olarak ara mallar –yani nihai müşteriye ulaşmazdan önceki mallar (burada tüketici yerine müşteri demektedir, çünkü söz konusu müşteri makine satın alan bir başka fabrika ya da silah satın alan devlet olabilir)– aşamasıyla sınırlıdır. Bu anlamda kapitalist piyasa ekonomisi hâlâ yübürlüktedir. Ancak bu ekonominin işleyişi, yalnız üretim alanında değil, dolanım alanında da, piyasa dışı mekanizmalara gittikçe artan ölçüde başvurmaktadır. Emeğin sermaye egemenliği altındaki bu iktisadi toplumsallaşmasına piyasa dışı emek dağılımının siyasal biçimlerindeki gelişmenin eşlik ediyor ve ikisinin iç içe geçiyor olması, olsa olsa sürecin tümünün çelişkilerini daha da patlayıcı kılar.

“Planlama”

“Planlama” terimini kullanageldik. Ancak kavramın kendisinin daha kesin olarak tanımlanmasına gerek vardır. Planlama, ne “mükemmel” kaynak dağılımıyla, ne “bilimsel” dağılımla, hatta ne de “daha insancıl” dağılımla eş değerdir. “Doğrudan” dağılım, **ex ante**, demektir, o kadar. Bu haliyle, **ex post** olan piyasa dağılımının karşıtıdır. Bunlar, kaynakları dağıtmanın iki temel yoludur ve birbirinden –bazen kendilerini otomatik olarak yeniden üretemeyecek eğreti ve melez geçiş biçimleri içinde birleşseler bile– temelde farklıdır. Özünde farklı birer içsel mantıkları vardır. Ürettikleri hareket yasaları ayrı ayrıdır. Üreticiler ve üretimi örgütleyenler arasında da birbirine aykırı güdülenimler yayarlar, birbiriyle uyumsuz toplumsal değerlerde ifadelerini bulurlar.

Emek dağılımının her iki temel türü, tarih boyunca olabildiğince geniş ölçekte var olmuştur. Bundan dolayı her ikisi bütünüyle “yapılabilir”dir. Her ikisi de, alabildiğine çeşitli biçimlerde uygulanmış, alabildiğine değişik sonuçlar elde edilmiştir. “Müstebit” planlama olabilir, “demokratik” planlama olabilir (ikincisini yadsıyanlar sömürge öncesi bir Bantu köyüne hiç bakmamış olmalıdırlar). “Rasyonel” planlama olabilir, “geleneksel” planlama olabilir. Rutine, töreye, geleneğe, büyüye, dine, cehalete –yağmurcuların, şamanların, fakirlerin, her türden ümmilerin koydukları planlama kurallarına– dayalı planlama olabilir. En kötüsü, generallerce yönetilen planlama olabilir; çünkü her ordu apriori bir kaynak dağılımına dayanır. Aynı şekile de, yarı rasyonel bir biçimde teknokratlar tarafından ya da, en yüksek bilimsel zekâ düzeyinde, işçiler ve çıkar düşünmeyen uzmanlar tarafından örgütlenmiş planlama olabilir. Ama, biçimleri ne olursa olsun, bütün bunlar, her hangi bir toplumsal uzvun tasarlayıp yaptığı seçim sonunda dolaysız apriori kaynak (emek dahil) dağılımını işin içine katar. Karşıt kutupta özel uzuvlarca birbirinden ayrı ya da özerk olarak alışı nan, önceden parçalanmış kararlara aposteriori karşı duran ya da bunları düzelten, nesnel piyasa yasaları yoluyla kaynak dağılımı yer alır.

Bunun gibi, **ex post** kaynak dağılımları anlamındaki piyasa ekonomileri, tari-

hi olarak en çeşitli biçimlerde var olmuştur. İlke olarak, “tam” serbest rekabetin bulunduğu piyasa ekonomileri olabilir: Öyle de olsa pratikte böylesi pek gerçekleştirmemiştir. Geniş faaliyet kesimlerini denetleyebilen, böylelikle uzun dönemler boyunca fiyatları saptayabilen güçlü tekellerin egemenliği altında çarpılmış piyasa ekonomileri olabilir. Piyasalar –yirminci yüzyıldaki çeşitli askeri cunta ya da faşist diktatörlük türlerini saymıyoruz, on sekizinci yüzyıl mutlakiyetinde, on dokuzuncu yüzyıl çarlığında olduğu gibi– şiddetli otokrasi ve istibdat biçimleriyle yan yana yaşayabilir. Ama, bu yüzyılın ikinci yarısında olduğu gibi, ileri parlamenter demokrasi biçimleriyle de bir araya gelebilirler – kapitalist dünyayı oluşturan yüz elli küsur ülkenin yirmiden azında olsa bile.

Piyasa ekonomileri, yaşam düzeylerini mutlak olarak düşürerek, geniş kitlelerin sefaletini artırabilir. Nitekim batı ülkelerinin çoğunda on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılların büyükçe bölümünde, Doğu Avrupa’da yirminci yüzyılın da hatırı sayılır bir bölümünü içine almak üzere, geniş kitlelerin yaşam düzeyleri gerilemiştir. Aynı durum, güney yarım küresinde yaşayanların en az yarısı –belki daha çoğu– için günümüzde hâlâ geçerlidir. Bu ekonomilerin, değişik koşullar altında, Batı’da I. Dünya Savaşı’ndan önceki otuz yıl ile II. Dünya Savaşı’nı izleyen çeyrek yüzyılda olduğu gibi, nüfusun çoğunluğunun ortalama yaşam düzeyinde önemli artışlara ön ayak olduğu da görülür. Ancak bütün bu karşıt örneklerde hükmü geçen, gene piyasa ilkesidir – yani satışlar ve hasılat (kapitalizmde: kâr) ile belirlenmiş aposteriori bir kaynak dağılımıdır.

Tarihi olarak piyasa ekonomileri, küçük meta üretiminden görece küçük firmalı kapitalizmin başlangıç evrelerine geçiş sırasında, on dokuzuncu yüzyıl ortasının **laissez-faire** dünyasında, genişlemelerinin doruğuna ulaşmıştır. Ondan sonra salt piyasa dağılımı ilkeleri, büyük fabrika ve büyük firma içerisinde üretimin rasyonel olarak planlanması gerekleriyle artan bir çatışma içine girmiştir. Engels, bu çelişkiyi *Anti-Dühring’in* ünlü bir parçasında çarpıcı bir biçimde formüle etmiştir: “Yeni üretim biçimi, bütün önemli üretim kesimlerinde ve iktisadi bakımdan önemli bütün ülkelerde egemen bir duruma geldiği, ve bunun sonucu bireysel üretimi önemsiz kalıntılar durumuna indirgeyecek kadar yerinden ettiği ölçüde, toplumsal üretim ile kapitalist temellük arasındaki uyumsuzluğun da o ölçüde kabaca ortaya çıktığı görülüyordu ... Toplumsal üretim ile kapitalist temellük arasındaki çelişki, üretimin bireysel fabrika içindeki örgütlenmesi ile toplum içindeki anarşisi arasındaki karışıklık olarak devam eder.”² Biz kendimiz, *Der Spaetkapitalismus*’ta bir bütün olarak (toplumsal üst yapıların yanı sıra toplumsal temel) burjuva toplumunun daha genel bir hareket yasasının şu temel uzlaşmaz karşıtlıktan türetilbileceğini öne sürmüştük: kapitalizmin kısmi rasyonellik ile global irrasyonelliğe doğru olan eş zamanlı

2 Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, Ankara, 1975, s. 405, 408.

eğilimleri arasındaki çelişki.

Bu iki farklı kaynak dağılım sistemi, çıktıyı ihtiyaçlara uyarlamanın iki karşıt yoluyla yapısal olarak ilişkilidir – hatta büyük ölçüde özdeştir. Çünkü her insan toplumu son tahlilde tüketime yöneliktir – üreticilerin tüketimi (yani emek güçlerinin yeniden üretimi) olmasaydı üretim de, emek de, insanın varlığını sürdürmesi de olanaksız olurdu zira. İmdi, cari çıktıyı ihtiyaçlara uyarlamanın yalnızca iki temel yolu vardır. Ya bu ihtiyaçların, egemen toplumsal uzuv hangisiyse onun **ex ante** değerlendirilmesine göre, baştan beri bilindiği kabul edilir ve çıktı, bunları karşılamak üzere örgütlendirilir. Ya da bunların bilinmediği veya hiç değilse belirsiz olduğu var sayılır. O zaman da piyasanın bunları “efektif talep” harcamaları aracılığıyla **ex post** açığa çıkarması gerekir.

Günümüzdeki ruh hali

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, karşı-çevrimsel iktisat ve refah politikası çağında, uzlaşımsal burjuva bilgeliği bu talebin kendisini bir dereceye kadar kamu şekillendirme ve müdahalesine tabii saymaktaydı. Ancak geçen on yılda kapitalist dünyada Keynesçi fikir ve tekniklere karşı keskin bir tepki görüldü. Piyasanın ve meta üretiminin kendinde birer uygarlık değeri olarak yeniden saygınlaştırılmasında engel tanınmadı. Bu değişme, solu da derinlemesine etkiledi. Günümüzde meta üree timinin ve piyasanın **per se** eleştirisini ve Hobbes, Locke ve Smith’ten beri gelen bir teorik varsayımlar kümesinin derinliğine gizemsizleştirilmesini temsil eden bütün sosyalist düşünce birikimi –ki Marx’tan eskidir, fakat onun tarafından bilimsel ve sistemli ifadeye kavuşturulmuştur– ayırım gözetmeden geminin bordasından denize atılma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Çünkü her türlü bilimsel ya da ampirik dayanaktan yoksun, boş ve kör inançlardan başka bir şey olmayan burjuva belitleş rini yeniden keşfedenler ve toplumsal düşüncelerine yeniden katıştıranlar, yalnız muhafazakâr akademikerler ile politikacılar değil, artan sayıda sosyalist, her şeyden önce birçok sol sosyal demokrat ile Avrupa komünistidir. Görüşlerdeki bu kaymanın mantıki –ve yaygın– sonucu, bilinçli planlamanın olabilirliğine dahi inançsızlık ve piyasanın –ona tapınılmasa bile – kabullenilmesidir. Bu ise sosyalizm davasını can evinden vurmaktadır. Bugünkü tartışmaların gerçek konusu, anti-kapitalist devrimin hemen ertesinde meta mübadelesine güvenmenin ne kadar süreyle gerekli olacağı gibi kısa dönemli bir sorun değil, uzun dönemli sosyalizm amacının kendisinin –kuruluşu yüzyıllar alabilecek bir sınıfsız toplum olarak– gerçekleştirilmeye değer olup olmadığı, neden dolayı gerçekleştirilmeye değer olduğudur. Babeuf ile Saint-Simon’dan Engels ile Luxemburg’a uzanan düşünce çizgisinin temel sorunu buydu. Alec Nove’nin *Economics of Feasible Socialism*’ini okurken bizim için de günümüzün merkezi sorunu olmaya devam etmektedir.

Bu, beni Alec Nove ve “piyasa sosyalizmi”nin öteki savunucularına cevap ver

meve çalışılırken hep karşılaşılan bir zorluğa getiriyor. Bunlar, Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa ve Çin'deki geçiş ekonomilerinde görülen ciddi işleyiş bozukluğunu tahlil edip düzeltmek istemektedirler. Bu, kendi içinde meşru ve gerekli bir uğraştır. Bu toplumlara herhangi bir anlamda sosyalist demenin anlamlı olduğuna inant mıyoruz. Ve ne de bu toplumların, Marx tarafından tanımlanmış biçimiyle, sosyaz lizmin eşiğinde olduğuna inanıyoruz; şimdiki durumda bunların hiçbirinde piyasa ilişkilerinin kalıntılarının köklü biçimde bastırılması istenilir ya da uygulanabilir bir şey değildir. Ama Nove'nin kitabının bütün amacı, "Marxist sosyalizm"ın, klasik tanımıyla, hiç bir yerde gündemde olmadığını, ta başlangıçtan beri ütöpik bir tasarı olduğunu öne sürmektir. Bir başka deyişle, Nove'nin savı, yalnız özgül iktisadi sorunlarıyla geçiş dönemine değil, sosyalizmin doğrudan doğruya doğasına ilıışkindir. Geri kalmışlığın, savaşın getirdiğı yıkımın, bürokratik kötü yönetimin bütün tarihi yükünü taşıyan Sovyetler Birliği'nden devşirilen kanıtlar, başlı başına sosyalist planlamaya karşı ortaya atılan savların ağırlığını artırmak için kullanılo maktadır.

Oysa sorulması gereken soru şuydu: Sovyet tipi ekonomilerin tikel sorunları, kısmen olsun, toplumsallaşmanın genelleştirilmesi koşullarının olgunlaşmamış olmasından kaynaklanmakta değil midir? Buna karşılık ben, planlama için gerek duyulan maddi, teknik ve insansal kaynakların varlığının işaretçisi olan nesnel eğilimlerin en ileri kapitalist ülkelerde bulunduğunun gösterilebileceğine inanığ yorum; aynı zamanda bu ileri ülkeler, planlamanın yokluğu yüzünden ödenmek te olan ağır bedeli de göstermektedir. Elbette yığınsal işsizlikle, kadın işçilerin ya da etnik azınlıkların aşırı sömürölmesiyle veya şirketler ile hükümetlerin ekolojik sorumsuzluğunun yarattığı dev sorunlarla uğraşacak her türlü gerçekçi programın gerçek toplumsallaşma ve demokratik planlama yoluyla tamamen yeni toplumsal önceliklerin saptanmasına dayandırılması gerekecektir. Marx'ın kendisi, sosyat lizmde meta üretimini ("piyasa ekonomisi") yalnız iktisadi etkinlik gerekçesiyle –ya da proletaryaya beslediğı kör inançtan ötürü– reddetmemiştir. Onun yazılarında doruğa ulaşan heybetli sosyalist gelenek külliyatını sırf Sovyetler'deki bürokratik merkezizet savunucuları da yanıltıcı bir biçimde bu birikimden yararlanmaya çalışık yorlar diye geri çevirmek çok yanlış olur. Bunu yapmak, gerici sermayecilerin de bu ilkelerden yararlanmaya çalıştıkları bahanesiyle insan hakları ilkelerini reddetmek kadar yersizdir.

Aşırı sayıda karar mı?

Şimdi Alec Nove'nin klasik Marxist sosyalist planlama anlayışı yerine koyduğı şeye yönelttiğı başlıca itirazlara eğilelim. Sovyet ekonomisi konusundaki tartışma- sız bilgisine dayanarak Nove, SSCB'de herhangi bir anda üretilmekte olan farklı malların sayısının muhtemelen on iki milyon dolayında olduğunu, bunları rasyonel

bir biçimde dağıtma işlevini piyasadan başka bir şeyin asla yerine getiremeyeceğini öne sürmektedir – verilmesi gereken kararların sayısı, her hangi bir üreticiler birlikteliğinin düpedüz altından kalkamayacağı denli çoktur.³ Bu sava karşı ne demeli? Önce bir belirsizliği aydınlatalım. Nove'nin verdiği rakam, sıradan yurttaşın hiç karşılaşmadığı ve hiç tüketmediği sayısız ara mal ve yedek parçayı da, uzmanlaşmış donatım türlerini de kapsamaktadır. Aynı tüketim malının pek çok varyantı da bu rakamın içindedir. Batılı toplumlarda bunlar, on değişik tipte deterjandan otuz çeşit ekmek vb.'ne uzanacaktır. Olağan insanlar, bu çeşitlerin hepsini değil, çok kez yalnız bir ikisini tüketeceklerdir. Bunun farkında olunması, Nove'nin uğraştığı zorluğun gerçek boyutlarının saptanması açısından önemlidir. Çünkü aslında ileri kapitalist ülkelerde piyasanın –tüketim ya da yatırım malları olsun– milyonlarca metayı “dağıtması” söz konusu değildir. Özel tüketiciler, bütün yaşam devreleri boyunca olsa olsa bir kaç bin değişik mal satın alıyor olabilirler (bu bile, birçokları için abartılı bir kestirim olabilir). “Milyonlarca” farklı metayı tüketmeye ya da bunları “seçerken” “piyasa sinyalleri”ne uymaya vakitleri yoktur. Karşılanmaları “sınırsız sayıda mal” gerektiren “sınırsız tüketim ihtiyaçları” bulunduğu yolundaki –liberal iktisatçılar, bir zamanlar da Stalin tarafından el üstünde tutulan– görüş, düpedüz aptalcadır. Sınırlı bir zamanda sınırsız sayıda mal tüketemezsiniz. Heyhat, yer yüzündeki kalış süreniz kesin olarak sınırlıdır!

Üretim mallarına (ara ürünler dahil) baktığımızda da durumda önemli bir değişiklik olmaz. Ara malların büyük çoğunluğu, yukarda belirttiğimiz gibi, hiç de piyasa aracılığıyla dağılmaz. Ismarlama yapırlar. Burası besbellidir. Ama –ki bu daha az fark edilir– aynı şey, günümüzde büyükçe makinelerin çoğunluğu için de geçerlidir. Hidroelektrik baraj türbinleri için süpermarketlerde alışverişe çıkmazsınız; bunları çok ince özelliklerini belirterek ısmarlarsınız. Bu iş, kamu eksiltmesi yoluyla yapılıyor olsa bile “piyasa dağılımı” ile hiç de aynı şey değildir. Çeşitli teklif mektupları, aralarında seçim yaptığınız farklı ürünlerin fiilen yapılmasına yol açmaz. Yalnız **bir** ürünün fiilen imal edilmesine yol açar ki o da **otomatik olarak** kullanılır. Aynı yöntemin her hangi bir piyasa mekanizmasını işe karıştırmadan izlenebileceği açıktır. Yarışan teklif mektupları yerine değişik üretim birimlerindeki farklı ürün maliyetlerini hesaplar, bütün kalite ve teknik özelliklerine uyulması koşuluyla, en ucuz arzıcıyı seçersiniz.

Böylece şaşırtıcı bir sonuca ulaşmış oluyoruz. **Daha bu günden**, en ileri kapitalist ülkelerde, gerek tüketim, gerekse üretim mallarının büyük çoğunluğu, aydan aya şöyle dursun, yıldan yıla şiddetli kaymalar gösteren “piyasa sinyalleri”ne cevap

3 *The Economics of Feasible Socialism*, Londra, 1983, s. 33. Bu yazıda Nove'nin Marxist sosyalizm anlayışına yönelttiği belli başlı eleştiriler üzerinde yoğunlaşacağım. Genel olarak Marxist iktisat teorisiyle olan görüş ayrılıklarına yayımlanacak olan şu kitabımda değineceğim: *Marx's Theoretical Legacy: Restating the Case for Socialism at the End of the Twentieth Century*, Londra: Verso, 1987.

verilerek üretilmez kesinlikle. **Cari üretimin büyük çoğunluğu, tümüyle değilse bile büyük ölçüde piyasadan bağımsız olan yerleşik tüketim kalıplarına ve önceden belirlenmiş üretim tekniklerine tekabül eder.** Bu nasıl olmuştur? Tam da emeğin nesnel toplumsallaşmasındaki gelişmenin sayesinde olmuştur.

Kabaca önceden bilinmekte olan bu ürünler için gerekli kaynakları dağıtma sorunu, neden, Nove'nin o denli korkutucu bulduğu "milyonlarca denklem" in kuşkusuz altından kalkabilecek olan modern bilgisayarların yardımıyla, bağlaşıklık üreticiler tarafından çözülemesin? Tüketici alışkanlıklarının değişmez olmadığı elbette doğrudur. Teknolojideki uzun dönemli değişimler, tüketim mallarının hâkim ürün bileşimini olduğu gibi bunları üretme biçimlerini de köklü dönüşüme uğratabilir. Bir yüzyıl önce atla çekilen arabalar ve bunların bütün levazımı üretimin standart kalemleriydi. Günümüzde otomobiller, bütün vargalarıyla (benzin, ana yol inşaatı, yedek parçalar ve benzeri) birlikte, bunların yerini aldı. Günümüzden yüz yıl önce ev yapımında çimento, çelik ya da cam pek az kullanılır, alüminyum hiç kullanılmazdı. Bugünlerde çoğu insanların evlerinin inşasında tahta ve tuğla çok daha az yer tutuyor.

Şu var ki bu tür çok büyük çaplı değişimler, ancak uzun dönemde oluşur. Üstelik **bu yöndeki ilk itiş, asla piyasadan ya da tüketiciden gelmez.** On bin tüketicinin umutsuzca koşuşup ellerini ovuşturarak: "Sevgili Henry Ford, bize otomobil ver! Apple Corporation'dan sevgili dostlarımız, ne olur, bize kişisel bilgisayarlar sağlayın!" diye bağırarakları görülmemiştir. Görülen, mallarının mümkün olduğu kadar fazlasını satmak için gerekli talebi yaratmak üzere yeni ürünlerini tüketicilere lanse eden firmalardır (gerçekten yenilikçi firmalar! Marx, gerek sermayeciler arası rekabetin, gerekse sermaye ile emek arasındaki sınıf mücadelesinin uyardığı sürekli teknolojik değişim ve yenilik ihtiyacına Schumpeter'den yarım yüzyılı aşkın süre önce işaret etmiştir).

2. Kıtlık ve bolluk

Demek ki ileri bir sanayi ekonomisinde dağılımın düpedüz karmaşıklığı sorunu, Nove tarafından sunulduğu biçimiyle, büyük ölçüde aldatıcı bir sorundur. Dea demokratik sosyalist planlamanın kendi pratik güçlükleriyle karşılaşacağını, bunların bazılarının kolayca önceden sezilebileceğini, bazılarının önceden sezmenin ise şimdilik o denli kolay olmadığını hiç kimse yadsımaz. Ama bunların Nove'nin ilek ri sürdüğü teknik anlamda aşılmasız olacağını düşünmek için hiçbir sebep yoktur. Ne var ki, Nove'nin Marxist sosyalizm anlayışına yönelttiği eleştiri, bu anlayışın sınıfsız bir toplumun inşası için önerdiği yöntemlerle sınırlı kalmamakta, bizatihi amacı tanımlayışını da kapsamaktadır. Çünkü Marx'ın komünizm fikrinin üzerine kurulduğu bolluk öncülü –Nove'nin iddiasına göre– onulmaz biçimde ütopiktir. İşte bu konuda söyledikleri: "Bolluğu şöyle tanımlayalım: gereksinimleri, aklı başında

hiç kimseyi doyumsuz ya da her hangi bir şeyin (veya en azından yeniden üretilebilir her hangi bir şeyin, daha fazlasını arar durumda bırakmamacasına, sıfır fiyat üzerinden gidermeye yeterlik. Bu kavram, Marx'ın sosyalizm/komünizme bakışını da can alıcı bir rol oynar. Değil mi ki, tanım gereği, herkes aradığını bulmaktadır, dolayısıyla karşılıklı dışlayıcı seçimler yoktur, bolluk kaynak dağılımı üstündeki çıştışmayı kaldırmaktadır. O zaman çeşitli bireyler ile grupların rekabet etmelerine, herkesin serbestçe elde edebileceği şeylerin sahipliğini kendi kullanımları için ele geçirmelerine sebep yoktur. İskoç kentlerine su sağlanması örnek vermek isterim. Bunun bedava olmadığı apaçıktır: Biriktirici ve borular yapımı, arıtım, onarım ve bakım için emek harcanması gerekmektedir. Gene de su boldur. Su kullanımının 'fiyatla tayinleme' yoluyla düzenlenmesine gerek yoktur, her türlü amaç için yeterli miktarda su mevcuttur. Herhangi bir anlamda 'pazarlanmadığı' gibi dağıtımı, her hangi bir 'değer yasası' ya da kârlılık ölçütüne de tabi değildir. Su üzerinde rekabet yoktur, su üzerinde çatışma yoktur [...] Başka mallar İskoçya'daki su kadar kolayca ve serbestçe elde edilebilseydi insanlarda yeni tutumlar gelişirdi; edinmecilik köi relirdi; mülkiyet haklarının yanı sıra mülkiyetle ilgili suçlar da ortadan kalkardı.”⁴

Nove'nin non sequitur'ları

Bu anahtar parçada bir dizi **non sequitur** [ilgisiz sonuç, hatalı çıkarsama] vardır. Nove, “bolluğun” kaynak dağılımı üzerinde çatışma bulunmayışı anlamına geldiğini söyleyerek işe başlıyor. Ama sonra “kaynak dağılımı”nı tüketici ihtiyaçlarına sessizce indirgeyiveriyor. Çünkü elli tane elektrik santrali İskoçya'da işlemeye başlasaydı elbette orada “bol” su olmazdı. Bir başka deyişle, Nove, **neyin “bolluk” olduğunu**, öteki durumlar öyle kaldığında, yalnız ve yalnız cari **yerel tüketici ihtiyaçlarının belirlediği** varsayımını sessizce yapmaktadır. Ya da, bir başka şekilde ifade edecek olursak, var olan tüketici alışkanlıklarını (ve üretim kalıplarını) **olmuş bitmiş ve sürekli** saymaktadır. Ancak bu öncülü belirttik hâle getirmemektedir. Çünkü bunu yapması, bolluğun olanaklı, Marxçı sosyalizmin de yapılabilir olmadır ğı yolundaki başlangıç savını temelinden çürütecektir.

Savda başka bir çelişki de vardır. Bir yandan Nove, İskoçya'da oturanlara “bol su” sağlamak üzere borular, biriktiriciler, bakım ve benzeri için emek harcanması gerektiğini belirtir. İmdi, emek “görece kıt”tır. Su borularına ya da biriktiricilere yatırılan aynı emek, bir dizi alternatifte –golf sahaları, elektrik santralleri, hatta füze yapımına– harcanabilirdi. Gene de esrarengiz biçimde, “kaynak dağılımı üzerindeki çatışma”nın genel kaçınılmazlığına karşın, İskoçya'da su “bedelsiz” dağıtılabilmekte, söz konusu emeğin dağılımı üzerinde görünüşe göre herhangi bir çatışma doğmamaktadır. Öyleyse Nove'nin, sosyologlar ile insandan kaçır filozofları say-

4 *The Economics of Feasible Socialism*, s. 15-16.

mıyoruz, sayısız başka iktisatçıyla birlikte, **genel** kaynak kıtlığı ile insan davranışının **özüml** kalıpları arasında vazettiği bağlantı –en hafif deyimle– kanıtlanmış olmaktan uzaktır. Çünkü örneğin kendisi, yeter ki belirli bir dizi koşul sağlanmış olsun, insanların tikel durumlarda, tikel mallar karşısında edinmeci olmayan bir davranış içine girmelerinin pekâlâ mümkün olduğunu ortaya koymaktadır.

Nedir bu koşullar? İskoç yurttaşlarının su tüketimi örneğinde “fiyatla tayınlanma” neden dolayı gereksizdir? İşin tuhafı, Alec Nove besbelli olan iktisadi sebebin sözünü etmemektedir. Oysa bu, Marxist ve liberal iktisatçıların üzerinde anlaşmakta zorluk çekmeyecekleri –ve aynı şeyin bölgedeki elektrik santrallerinin potansiyel çoğalışı durumunda neden geçerli olmayacağını hemen açıklayıverecek– bir noktadır. Söz konusu sebep, **su talebinin marjinal elastikiyetinin ortalama tüketici için sıfır, hatta eksi hâle gelmiş olmasıdır**. Suyun parasız sağlanmasından ötürü muhtemelen birazcık “israf” oluyordur. Ama bu savurganlık, bu tikel malı “fiyatlamalıyeti”nden (sayaç yerleştirme, denetleme personeli çalıştırma, fatura gönderme ve benzeri) daha azdır. Bu koşullar altında suya fiyat koymak düpedüz kendini kurtarmaz. Burada etkili olan kilit ampirik veri istikrarlı, önceden görülebilir (azalma eğilimindeki) taleptir. Geri kalan her şey bunun sonucudur.

Peki ama genel kaynaklarda varlığını sürdüren kıtlık ortasında suda bolluk akla uygunsa aynı şey, benzer koşullar altındaki başka mal ve hizmetler için neden geçerli olmasın? İskoç suyu, talep elastikiyeti sıfır ya da eksi hale gelmiş tek mal olabilir mi gerçekten? Marx’ın “sosyalizm/komünizme bakış”ının hak ettiği mevkii aldığı yer işte burasıdır. Çünkü toplumsal servetin artışı, üretici güçlerin gelişmesi ve kapitalizm sonrası kurumların ortaya çıkışıyla birlikte, talebin elastiki olmayışıyla nitelenen, dolayısıyla bedava dağıtılabilecek olan mal ve hizmetlerin sayısı artan hızla çoğalabilir. Bütün tüketim malları ve hizmetlerinin –diyelim ki– yüzde 60 ya da yüzde 75’e varan bölümü bu şekilde dağıtıldığı zaman bu birikimli artış, genel “insanlık durumu”nu dramatik bir değişikliğe uğratmış olacaktır.

Nove’nin çıkardığı sonuçta araya rastgele girivermiş bir başka **petitio principii** (varsayımı kanıtlanmış kabul etme) vardır. Bunda “mülkiyet hakları”nın “kıtlığın” kaçınılmaz sonucu olduğunu ima eder görünmektedir. Oysa kıtlığın bu hakları doğurması için, elbette, üretim araçlarının özel olarak mülk edinilmesini mümkün kılan, kolaylaştıran, onaylayan ve savunan, üreticilerin büyük çoğunluğunu bunlara olduğu kadar geçimlerinin doğal temeline (toprak, su ve hava) de serbestçe erişmekten alıkoyan özgül toplumsal kurumların yaratılmış olması gerekir. Bunlar ise, başka çıkarlar savunan başka toplumsal sınıflar karşısında özgül çıkarlarını savunan özgül toplumsal sınıflarla bağlantılı olacaktır. “Kıtlık”, geleneksel bir Bantu köyünde kuşkusuz çok gerçek bir şeydi. Ama binlerce yıl boyunca toprakta “mülkiyet hakları”na yol açmamıştı. Bugün de İskoçya (ya da Britanya, Avrupa veya bir Sosyalist Dünya Federasyonu) halkı hidroelektrik enerjiye potansiyel olarak yatı-

rım yapacaklara mülkiyet hakları bahşetmemeyi demokratik olarak kararlaştıracak olsa hiç bir iktisadi yasa, sırf kıtlığın bir sonucu olarak, kamuya ait suyu esrarlı bir biçimde özel mülk haline çeviremez. Tüketicie bol bol ucuz, fiyatlanmamış su sağlanması yolunda yaptıkları tercihin karşılığında daha pahalı enerji (yani enerji çıktısı için elde bulunan maddi kaynaklardan ve insan kaynaklarından daha büyük bir harcama yapılması) biçiminde bir “fiyat ödemeleri” gerekli olabilir. Ama bu, tüketiciler ve yurttaşlar olarak, onların seçişi ve hakkıdır.

Aynı sebepten dolayı, kıtlıktan cinsil (*generic*) bir “insan edinmeciliği” türetmek eşit derecede yanlıştır. Genel edinmecilik diye bir şey yoktur. Edinmecilik yöney limleri daha çok özgüldür ve genel olarak mallardaki kıtlıktan, hatta tikel malların kıtlığından çok **özgül ihtiyaçların görelî yoğunluğu** ile ilişkilidir. Rolls–Royce çok güzel bir arabadır. Çok da kıttır. Birçok araba sürücüsü (hele oto meraklılarının çoğu) Rolls sahibi olmak ister. Gene de nüfusun ezici çoğunluğu, bir Rolls edinme uğruna çılgınca bir kapışma içinde değildir. Ne pahasına olursa olsun “kıt bir Rolls” edinme uğruna tasarruf yapmak için her kuruşlarını hesaplamazlar. Vahşi bir edinmecilik duygusu beslemezler bu limuzine karşı. Hiç bir zaman sahip olmaya-caklarını bilmeleri nevrotik bir hüsrân uyandırmaz onlarda. Şu halde “edinmecilik”, “genel olarak kıtlığın” ortadan kalkmasından çok önce körelebilir – tıpkı İskoçya halkı arasında suya karşı köreldiği gibi. **En yoğun duyulan ihtiyaçların doyurulması ya da bu alanlarda bir tüketim doyumunun oluşması yeterlidir.** Marx’ın sosyalizme bakışının üstünde yükseldiği varsayım budur. Bütünyle gerçekçi ve akla uygun bir varsayımdır.

3. İhtiyaçlar hiyerarşisi

Nove’nin Marxçı mirasa yönelttiği eleştiriyi cevaplandırırken “ihtiyaçların göe reli yoğunluğu” kavramını kullandık. Bu kavramın bir sosyalist planlama tartışması açısından birçok önemli içermeleri vardır. Şimdi bunlara değinelim. Bugün Batı’da ihtiyaçların değışken yoğunluğu, “fiyatlanmış” mal ve hizmetler (“fiyatlanmamış” olanlarında da) karşısındaki ayrımsal tüketici davranışında ifadesini bulmaktadır. Ancak bunun para cinsinden dolaylı olarak ölçülmesine gerek yoktur. Örneğin (şimdiki çöküntü sırasında pek çok insanın başına geldiği gibi) gelirin birdenbire düştüğü zamanlarda fiziksel tüketim kalıplarında meydana gelen değışmeleri ina celeyerek ampirik olarak saptanması mümkündür. Bu yapıldığında belirli yaygın özellikler açıkça göze çarpacaktır. Çünkü birtakım harcamalar ötekilerden önce kısılacaktır. Her belli başlı tüketim kategorisi içerisinde belirli mal çeşitleri azaltılırken öbürleri artırılacaktır (daha çok domuz eti, daha az yağsız sığır eti tüketilecektir). Sağlığa yapılan harcamaların güzellik müstahzarlarına yapılanlardan daha katı olduğu ortaya çıkacaktır. Bunlar rastlantılı tercihler değildir. Kapitalizmin sağladığı en önemli bilgi artışlarından birisi –bir anlamda, sermayeye bir övgüdür bu– önce

orta sınıfların, ardından da nüfusun daha geniş tabakalarının yaşam düzeylerindeki yükselme sayesinde tüketim kalıpları konusunda pek çok ampirik, istatistiksel veri toplanmış olması, bu verilerin çok sayıda ülke çapında dikkate değer bir benzerlik göstermesidir. Bunlar, milyonlarca insanın on yıllar boyunca paylaştığı nesnel bir öncelikler sırasını açığa çıkarmaktadır. İnsan ihtiyaçlarıyla ilgili aklı başında her türlü sorgulama, bu kanıtlarla işe başlamak zorundadır.

Bu türden bütün sorgulamalarda ortaya çıkan, Prusyalı istatistikçi Engel'in daha yüz elli yıl önce farkına varmış olduğu bir kalıptır. İktisadi büyümeyle birlikte ihtiyaçlar çeşitlenir çeşitlenmez bunlar arasında kesin bir hiyerarşinin varlığı fark edilir. Temel ihtiyaçlar vardır. İkincil ihtiyaçlar vardır. Bir de lüks ya da marjinal ihtiyaçlar vardır. Birinci kategoriye kabaca –ki bu noktada metafizik spekülasyon değil, ampirik veriler karşısında yanılığımızı kabul etmeye hazırız– şunları koyabiliriz: temel yiyecek ve içecekler, giyim, barınma ve buna bağlı standart konfor araçları (ısınma, elektrik, şehir suyu, sağlık tesisatı, mobilya); eğitim ve sağlık hizmeti; evden iş yerine, iş yerinden de eve güvenceli ulaşım, verilmiş bir iş hızı ve zorlanması düzeyinde emek gücünün yerine konması için vazgeçilmez olan asgari dinlenme ve boş zaman. Bunlar, Marx'a göre ortalama bir ücretli verilmiş bir çaba düzeyinde çalışmaya devam edecekse karşılanması **zorunlu** olan ihtiyaçlardır. Bunları iki alt bölüme ayırabiliriz: fizyolojik bir asgari ve tarihi-ahlaki bir ek. Bunlar mekâna ve zamana göre değişkenlik gösterir. Dalgalanmaları, yalnız ortalama emek üretkenliğindeki önemli değişimlere bağlı değildir. Çekişen toplumsal sınıflar arasındaki tarihi güçler dengesindeki büyük kaymaların da bir fonksiyonudurlar. Ama belirli bir anda, belirli bir ülkede, nesnel birer veridirler – ve halkın büyük çoğunluğunun bilincinde de açıkça yer etmişlerdir. Toplumsal ve iktisadi dokuda şiddetli sarsıntılar olmadan keyfi olarak (“piyasa güçleri”nin işleyişi dahil) değiştirilemezler.

İkinci mal ve hizmetler kategorisinde daha karmaşık yiyecek, içecek, giyecek ve ev aletleri (en fantezi olanlar dışında) ile daha gelişkin “kültür” ve “boş zaman” mal ve hizmetlerini ve özel motorlu taşıtları (toplu taşımadan ayrı olarak) sınıflandıırıyoruz.

Bütün öteki tüketim mal ve hizmetleri, lüks harcamaların oluşturduğu üçüncü kategoriye girer. Bu üç kategori arasındaki kesin sınırların çizilmesi elbette zordur. Sınırı en kolay çizilebilecek olan, birincisidir. İhtiyaçların (ve bu ihtiyaçları karşılayan mal ve hizmetlerin) ikinci kategoriden yavaş yavaş birinci kategoriye geçişi, iktisadi büyümenin ve toplumsal ilerlemenin (özellikle proleter sınıf mücadelesinin sonuçlarının) bir fonksiyonudur. Herkes için ücretli tatil, 1936-37 büyük fabrika işgalleri dalgası ve onun daha sonra sanayileşmiş dünyaya yayılan serpintisiyle gerçekleşen, işçi sınıfının yakın geçmişe ait bir kazanımıdır. Üçüncü kategori ile ikinci kategori arasındaki ayırım, gözlemlenebilir bir kitle görüngüsünden çok bir sosyokültürel tercihler sorunudur.

Ancak bütün bu noktaların vurgulanmaya değer olmasına karşılık su yüzüne çıkan genel kalıp oldukça açıktır. İnsan ihtiyaçları hiyerarşisinin hem fizyolojik hem de tarihi toplumsal bir temeli olduğu apaçıktır. Ne keyfidir, ne de öznel. İktisadi büyüme ve toplumsal ilerlemenin eşit olmayan ve birleşik gelişmesinden ötürü eş zamanlı olmayan bir biçimde olsa da bütün kıtalarda, alabildiğine değişik koşullar altında karşımıza çıkabilir. İhtiyaçlar hiyerarşisi, piyasa güçlerinin olsun despotik bürokrasilerin ya da aydınlanmış uzmanların olsun herhangi bir **diktasının** sonucu değildir. Kendiliğinden ya da yarı kendiliğinden tüketici davranışının kendisinde ifadesini bulur. Söz konusu olan tek “despotizm” büyük çoğunluğunkidir. “Eksantrik” azınlıklar –ki mutlak sayılar olarak çoğu kez pek de az değildirler– genel kalıba uymayacaktır: alkollü içki tüketicileri karşısında Yeşilaycılar; sigara içmeyenler karşısında sigara içenler; et yiyenlere karşı vejetaryenler; televizyon seyretmeyi reddedenler ile gazete ya da kitap okuyamayan veya okumak istemeyenler; ilke olarak hekime gitmeyi ya da hastaneye yatmayı asla kabul etmeyen başkaları. Gene de, çok büyük sayıda insanın –yüz milyonlarca– söz konusu olması dolayısıyla, ortalamalar yasası, bu istisnaları dengeleme, ortaya çıkan ve tüketicilerin ezici çoğunluğu arasında kesin bir ihtiyaçlar hiyerarşisinin varlığını doğrulayan bir kalıbı zaman ve mekân içinde koruyup sürdürme eğilimi gösterir.

Bu hiyerarşinin daha da önemli olan bir yönü vardır. Talep elastikiyeti, iktisadi büyümenin birbirini izleyen aşamalarının her birinde, öncelik listesinin tepesinden, kalem kalem, aşağıya inildikçe sıfıra ya da eksiye doğru yönelmekle kalmaz. Belli başlı ihtiyaç kategorileri bakımından da aynı yönelişi gösterir. Günümüzde en zengin sanayileşmiş ülkelerde temel gıda maddelerinin (ekmek, patates, pirinç ve benzeri) kişi başına tüketimi, gerek mutlak fiziksel miktarlar olarak, gerekse para cinsinden ulusal harcamaların yüzdesi olarak kesinlikle düşmektedir. Ülkede yetiştirilen meyve ve sebzeler ile, hiç değilse parasal değerler cinsinden, temel iç çamaşırı ve çorap, basit mobilya kalemlerinin tüketimi de öyle. İstatistikler, ayrıca, zevklerin ve malların gitgide farklılaşmasına (çok sayıda ekmek ve pasta çeşidi, genel olarak yiyecek ve giyeceklerde çok daha büyük bir çeşitlilik) karşın, genel yiyecek, giyecek ve ayakkabı tüketiminin, kalori aldısı (intake), metre kare kumaş ve ayakkabı çifti cinsinden ölçüldüğünde, doyma eğilimi içinde olduğunu, hatta azalmaya başladığını göstermektedir.

Tüketim kalıpları

Bu gerçeklikler, burjuvazinin ve Stalin’in sıradan insanların ihtiyaçlarının sınırsız büyümesine olan inancını bütünüyle çürütmektedir. Fiili tüketici davranışıyla ölçülebildiği kadarıyla, hiçbir şey gerçeğe bu denli aykırı olamaz. Temel ihtiyaçların doyumu, yalnız belirli bir eşik geçildikten sonra yoğunlukları azaldığı için değil, güdülenimde bir değişme meydana geldiği için de, Batı’da doğruluğu

sınanabilir bir trenddir. **Rasyonel tüketim kalıpları, gittikçe daha çok tüketme yolundaki sözüm ona içgüdüsel isteklerin yerini almaya yüz tutmaktadır.** Burada, “rasyonel” olanın piyasa güçlerince olsun bürokratik plancılar ya da allame uzmanlarca olsun “dayatılması” gerekmez (**dayatılmaması gerekir**). İnsanların önceliklerinde kaymalar oldukça ve kişisel çıkarları daha öz bilişli hale geldikçe, bizatihi tüketicilerin artan olgunluğundan çıkan bir şeydir.

Gıda tüketimi bu sürecin çarpıcı bir örneğini oluşturur. Ezelden beri insanlık, kıtlık ve şiddetli açlık uçurumunun kenarından bir türlü kurtulamamıştır. İçinde bulunduğumuz yüzyılda bile gezegenimizin nüfusunun büyük çoğunluğunun acıklı durumu bu olmuştur. Bu koşullarda insanların yemek yeme saplantısı son derece doğaldır. II. Dünya Savaşı sırasında kıta Avrupa’ında beş yıl süren yiyecek darlıkları, 1945’ten sonra (kimi Avrupa ülkelerinde çok daha geç) “sınırsız yiyecek tükekimi” denilebilecek bir şey yeniden mümkün hale gelir gelmez gerçek bir oburluk patlamasını harekete geçirmeye yetmiştir. Peki ama ne kadar sürmüştür bu cüm-büş? Yiyeceğin bir kez daha görece bollaşmasının üstünden yirmi yıl geçmemiştir ki (ancak bir kuşak!) öncelikler, dramatik kaymalar göstermeye başladı. Daha çok değil, daha az yemek kural haline geldi. Sağlık tokluktan önemli oldu. Bu değişme, yeni tüketim kalıplarını hekimlerin ya da sağlık sanayiinin “dayatma”sından ileri gelmiş değildi. Nefsini koruma iç güdüsüydü bunu harekete getiren. Sağlık sanayiinin ortaya çıkışından çok önce, “kendi sosyalizmlerini gerçekleştirmiş olan” zenginler arasında benzer anlayış değişiklikleri fark edilebiliyordu. Rabbin 1850 senesindeki şişman İngiliz ya da Fransız yönetici sınıfları ile bir yüzyıl sonrasının ince belli Amerikan milyonerleri arasında yemek merakı konusunda tam bir alt üst oluş yaşanmıştı. Bu gün Batı’nın sıradan yurttaşları, daha çeşitlenmiş yemeklerden daha büyük haz almaktalar. Vakit geçirmek için yemek pişirmekten bile hoşlanmaktadırlar belki. Ama gene de, kararından fazla yemek yiyip damar sertliğinden erken ölmektense, yirmi yıl daha çok yaşamak için mutlak kalori aldıklarını azaltma eğilimi gösteriyorlardır.

Hastaların –ya da hastalık hastalarının– tüketim kalıbı buna benzer bir kalıbı açığa vurur. Sırf ameliyatlar bedava diye hiç kimsenin uzuvlarını tek tek kestirmeyeceği yeterince açıktır. Ama Savaş’tan sonra müstahzar ilaç tüketiminde görülen keskin artış –Britanya’da NHS’nin⁵ kuruluşundan sonra diş protezleri ile gözlüklerin çoğalışı gibi– sırf, hatta esas olarak, ilaç sanayiinin sorumsuz reklamları karşısında edilgin bir boyun eğiş değildi. Özünde, karşılanmamış temel ihtiyaçlardaki bir birikmenin ifadesiydi. Bir kez bu birikme ortadan kalkıp belirli bir doyum eşğine ulaşıncaya aşırı ilaç tüketiminin kötü etkilerini gösteren, titiz ve dört başı mamur her türlü eğitim kampanyasının etkili olması muhtemeldir. İlaç tüketimi dengelenme-

5 National Health Service: bu ülkedeki genel sağlık sigortasının adı – çev.

ye, en sonunda da azalmaya yüz tutacaktır (varlıklı toplumsal gruplar şimdiden bu kalıbı ortaya koyuyor). Nitekim bütün içmenin zararları konusundaki sistemli resmi eğitimin, bütün sanayiinin ters yöndeki bütün çabalarına karşın, sigara tüketiminde kesin bir azalışa yol açtığını kaydetmek aşırı iyimserlik sayılmamalıdır.

Bu düşüncelerden çıkan iki sonuç vardır. Birinci olarak, “kıtlık” gittikçe artan ölçüde daha az özsel mal ve hizmetlerle sınırlı kaldıkça, fiyatlanmamış mal ve hizmetlerin sayısının satın alınan mal ve hizmetleri geçmesiyle, bir bütün olarak ekonomide paranın rolünü azaltmak pek âlâ mümkün olacaktır. Çünkü tüketicileârin ihtiyaçlarını ancak dolaylı yoldan, parasal gelirlerini değişik mal ve hizmetlere tahsis ederek, belirleyebilecekleri var sayımı saçmadır. Bireyler, neye gereksindikâlerini anlamak için parasal biçim gibi dolambaçlı bir yola ne diye başvursunlar? Gerçek durum, besbelli bunun tersidir. Onlar, belirli bir miktarda yiyecek, giyecek ya da boş zaman isterler, beğendikleri çeşitlere ilişkin tikel tercihleri vardır ve sonra kendi kendilerine şöyle derler: “Bu ihtiyaçları karşılamak için elimde şu kadar para var, demek ki hepsini birden gideremeyeceğim, öyleyse aralarında seçim yapmak zorundayım.” Yoksa ilkin paraya sahip olup da bir süre dolaştıktan sonra: “Cebimdeki para ve önümdeki vitrinler sayesinde anlıyorum ki açmışım!” demezler. Maddî kaynakları toplumsal ihtiyaçlara uyarlamanın en basit –aynı zamanda en demokratik– yolu, ikisi arasına para aracısını sokuşturmak değil, insanların ihtiyaçlarının neler olduğunu düpedüz onlara sorarak ortaya çıkarmaktır.

Hep birlikte yarının sosyalist uluslar topluluğu haline gelebilecek olan bugünün ileri kapitalist ülkeleri, kendilerine ait bireysel zevkleri ve yönelimleri olan milyonlarca farklı insandan oluşmaktadır elbette. Sosyalizme doğru geçilirken, kapitalizmin getirdiği türden her çeşit tek biçimli çıktı standartlaşması bir eğilim olarak azalacaktır. İhtiyaç tatmininin –ya da doyumun– belirli bir noktasında edilgin tüketimden etkin tüketime doğru bir değişim doğal olarak gerçekleşir; ihtiyaçların daha büyük ölçüde bireyleşmesi, bunların karşılanmasında daha yaratıcı olunması gerektirir. **Yeni ihtiyaçların** kabaca iki kategoriye girmesi olasıdır. Bir yanda yeni ürün ve hizmetleri denemeye hevesli, gözü pek ve hayal güçleri üstün azınlıklarca geliştirilmiş ihtiyaçlar olacaktır. Ancak yeni malların **büyük çapta** üretimi yeni buluşların otomatik sonucu olmayacaktır. Çoğunlukça alınmış bilinçli bir karar olması gerekecektir. Nüfusun yüzde yirmisinin yeni ürünlerin genelleştirilmesini bütün yurttaşlara dayatmaya hakkı olmayacaksa da bunlar, bu ürünlerin üretilmesini sağlamak için kendi iş yüklerini artıracıdır. Öbür yanda çoğunluğun tamamen yeni mal ve hizmet çeşitleri lehine tercihini kullandığı durumlar da olacak, bunu yeni ihtiyaçla uyumu için genel planın temelli olarak yeniden uyarlanması izleyecektir. Yirminci yüzyıl kapitalizminin tarihinde böyle büyük tüketici devrimleri görece seyrek görülmüştür. Belli başlı üç tanesi –otomobil, elektrikli ev aletleri ve plastik eşya– yüz milyonlarca insanın hayatını kökünden değiştirmiştir. Sosya-

lizimde bu tür yığinsal dönüşümler, acımasız ve anarşik değil, rasyonel ve insancıl biçimde, ilk kez bunlardan etkilenecek olanların buyruğuyla ve onların denetimi altında gerçekleşecektir.

Bu, meta üretimi ve parasal mübadelenin körelmesinin nesnel temelini sağlayacaktır. Aynı zamanda, temel ihtiyaçların karşılanmasını herkes için otomatik, göreneksel, açık bir gündelik deneyim haline getiren kurumların var olması koşuluyla, toplumsal çatışmaların yoğunluğu azalabilecektir. Bu da, para ve piyasa ekonomisinin körelmesinin öznel temelini sağlayacaktır. Çünkü toplumsal kavga, yiyecek, toprak, temel iş kalıpları, ilk öğretim ve sağlık, temel insan hakları ve özgürlükleri söz konusu olduğu vakit alabildiğine şiddetli ve sert olur. Buna karşılık seçkin Bahama plajlarına girmek için her gün birbirini öldüren milyonerlere ya da Eski Ustalar'ın resimleri, hatta Şikago Borsası'nda yer kapma uğruna patlak veren dünya savaşlarına rastlanmamıştır (bunlardan yoksunluk o an için ne denli ıstıraplı olsa bile). Bu “kıt kaynaklar”ın dağılımıyla çatışmaları çözüme bağlamak için zaman zaman siyasal dolaplara, geniş çaplı rüşvete, hatta cinayete başvurulduğu olmuştur. Ama bu tür dalavereler, İrlanda açlığının, Büyük Çöküntü'nün ya da Hint kast düzeninin dehşetiyle karşılaştırılmaz. Açlık, işsizlik ve ayrımcılığın yarattığı türden çatışmalar ortadan kalksaydı farklı bir dünyamız –değişik davranışsal örüntülerimiz (*patterns*), değişik zihni yapılarımız– olurdu. “Edinmecilik” lüks mallarla, rekabet de Küba purolarının kapışılmasıyla sınırlı kalsaydı bunlar, bu gün görülenlerden nitelikçe farklı görüngüler olurdu. Tereddütsüzce söylüyoruz ki böylesi, yaşayanların yüzde 99'u için daha iyi bir dünya olurdu.

İhtiyaçlar üstünde tiranlık mı?

Gene de bu sonuçlar karşısında direnenler olacaktır. Çünkü biz “toplumsal ihtiyaçlar hiyerarşisi” kavramını kullanır kullanmaz özellikle zamanımızın bürokratik merkezîyetçi –yani bürokratik olarak yönetilip kötü yönetilen– ekonomiler deneyiminin ardından, bastırılması güç bir kuşku belirmektedir. Bu kavramın içinde kimi ihtiyaçlar ötekilere göre öncelik taşıdığına göre hangi hakla, hangi otorite adına ve hangi insanlık dışı sonuçlar pahasına bu “öncelikler” yaşayan gerçek insanların sanlara dayatılacaktır? “Esarete giden yol” değil midir bu?

İnsanın bağımsızlaşmasına –yani özgürlüğe– bağlılıkları öteki felsefi ya da siyasal görüşlerden herhangi birinin mensuplarınınkinden daha derin olan sosyal listelerin çok ciddiye alması gereken bir savdır bu. Nove'nin salık verdiği bir yapıtta, *Dictatorship over Needs*'de, Ferenc Feher, SSCB, Çin ve Doğu Avrupa yöneticilerini halklarının ihtiyaçları üzerinde toptan bir tiranlık uyguladıkları için açıkça suçlamaktadır. Ortaya attığı sav, güçlü bir savdır. Ama aynı zamanda kısmi, kendine ait bir çelişkiyi barındıran bir savdır. Bu çelişkinin kaynağı, yalnız Ferenc Feher ile Agnes Heller'in değil, Ota Sik, Branko Horvath, Włodzimierz Brus ve “piyasa

sosyalizmi”nin başka birçok savunucusunun yapıtlarında da tekrar tekrar karşılaşılan bir kavramda yatmaktadır.⁶ Von Mises, von Hayek ya da Friedman gibi klasik liberalleri bir yana bırakıyoruz, teorik olarak daha iyi yetişmiş, düşünsel açıdan daha tutarlı neo-liberallerin yazılarında da aynı kavramın bulunuyor olması bir rastlantı değildir. Söz konusu olan kavram, “toplumsal olarak tanınmış ihtiyaçlar” kavramıdır. İmdi, bütün bu kuramcılara göre, aralarındaki öteki –önemli– ayrılıklar ne olursa olsun, iktisat teorisinin (**her türlü** iktisat teorisinin) üzerinde kurulması gereken ana kaya kaynakların kıtlığıdır. Gel gelelim kaynakların kıtlığı, **bütün** bireysel ihtiyaçların **karşılanamamasını** otomatik olarak içerir. “Toplumsal olarak tanınmış ihtiyaçlar” formülünün ardındaki sessiz öncül budur: **Bireysel ihtiyaçlar, toplumca otomatik olarak tanınmaz. Ancak bir kısmı tanınır.** O halde tutarlı bir bireycinin şu sonuca varması gerekirdi: “Toplumsal olarak tanınmış ihtiyaçlar” formülü, **her durumda toplumsal ihtiyaçlar üstünde toplumun tiranlığını içerir.** Planlı bir ekonomi için ne denli doğruysa bu, bir piyasa ekonomisi için de o denli doğrudur. Tiranlık kaçınılmazdır. Tek sorun, bunun hangi özgül biçimi alacağı, bu biçimden ne gibi toplumsal-siyasal vargılar çıkacağıdır.

Biçimler ve vargılar

Liberallere olduğu kadar piyasa sosyalistlerine de piyasanın istibdadının –“cüzsanla tayinlama”nın– planın istibdadına –ya da tayinlama **tout court’a**– oranla birey için daha az acı, kişisel özgürlük için de daha az zararlı olduğu açık bir şeyymiş gibi görünür. Kuzey yarım küresindeki kimi uç örnekler –örneğin refah devleti İsveç’inde gelir farklılıkları yoluyla tayinlama ile Stalin’in Rusya’sında Gosplan kararıyla tayinlama– karşılaştırıldığında bu akla yakın gibidir. Ama böylesi uç örnekler, tarihi olarak birer istisnadır, kural değil. Büyük yığınsal sefalet ve aşırı gelir eşitsizliği (geçen 150-200 yıl boyunca kapitalist dünyanın tümünün ortalaması) ile nitelenen, piyasa ilişkileri ve gelir farklılıkları yoluyla kapitalist tayinlamanın tarihi ortalamasını alırsak varılacak sonuç açık olmaktan çok uzaktır.

Bu temel ihtiyaçlar cari gelir bölüşümüyle ne denli az doyurulmaktaysa insanları, bu doyum eksikliğinin aldığı özgül biçimler karşısında o denli kayıtsızlaşırlar. Haber ajansları, geçenlerde Santiago’daki bir Katolik rahibinin Şili pesosunun son devalüasyonundan sonra kent yoksullarının (nüfusun yüzde ellisinden fazlası!) **parasal gelirleriyle ekmek bile satın alamadıklarını** söylediğini haber veriyordu. Milton Friedman ve onun **Chicago Boy**’ları, başka, daha az temel ihtiyaçları üstünde nasıl bir tiranlık uygulanırsa uygulansın, temel gıda maddesi eksikliği duyma-

6 Başkalarının yanı sıra, bkz. Włodzimierz Brus, *The Market in a Socialist Economy*, Londra, 1972; Branko Horvath, *The Political Economy of Socialism*, Londra, 1976; Ota Sik, *The Third Way*, London 1976; R. Selucky, *Marxism, Socialism and Freedom*, Londra, 1979; Ferenc Feher ve Agnes Heller, *Dictatorship over Needs*, Londra, 1984.

yan Doğu Almanya yurttaşlarından “daha özgür” olduklarına onları inandırmakta çok sıkıntı çekeceklerdir. Çağdaş Afrika, bu doğruların bir başka örneğidir. Açlık Sahra Afrika’sını kırıp geçirdiğinde açlıktan ölmek üzere olanlara fiziksel tayınlar yoluyla yiyecek dağıtımına –bunlara yiyeceğin satılması kendilerini “daha özgür” kılacakken– bu insanları “serfler”e indirgeyen “diktatörce” bir dağılım diye mahkum etmek kimsenin aklına gelir mi? Bangladeş’te vahim bir salgın baş gösterecek olsa fiziksel biçimde ilaç dağıtımına piyasada satın almaya kıyasla nahoştur diye hayıflanılır mı? Gerçeklik odur ki temel ihtiyaçları, piyasada parayla dağıtma gibi dolaylı bir yoldan değil, bunlar için kullanılabilecek toplam kaynakların doğrudan dağıtımı –ya da yeniden dağıtımı– yoluyla karşılamak çok daha az pahalı ve daha akla uygundur.

Buna karşılık para ve piyasa ilişkileri, tüketici özgürlüğünü artırmayı sağlayan birer araç olarak hak ettikleri yeri temel ihtiyaçlar zaten karşılanmış olduğu ölçüde alırlar. Çünkü tüketici özgürlüğü tüketici seçişini içerir; gerçekten temel ihtiyaçlar karşısında ise tüketicinin yapılacak seçişi kesinlikle yoktur. Ekmek ile jet uçağında bir yer arasında, ilk öğretim ile ikinci bir TV cihazı arasında, sağlık bakımı ile bir İran halısı arasında “seçiş” yapmanız olacak şey değildir. Bir tüketici özgürlüğü aracı olarak para, ancak görece fazla olan şeyler arasında verilecek kararlarda –yüksek düzeyde gelir eşitliği varsa– etkindir. Toplumsal kaynak dağılımının temel doğrultularını belirlemenin bir aracı olarak ise hem adaletsiz hem de etkinsiz olması muhtemeldir.

Bir toplum temel ihtiyaçların karşılanmasına dağılımda öncelik vermeyi demokratik olarak kararlaştırırsa elbette ki ikincil ya da lüks ihtiyaçların giderilmesinde kullanılabilecek kaynakları otomatik olarak azaltmış olur. Karşılanmamış ihtiyaçlar tümüyle marjinal ihtiyaçlar hâline gelmediği sürece, “ihtiyaçlar üstünde diktatörlük”ten tam bir kaçış olmayışı bu anlamdadır. Ama sosyalizmin siyasal savunusunun üstünlüklerinin en çok açıklık kazandığı nokta da burasıdır. Milyonların temel ihtiyaçlarını mı, yoksa on binlerin ikincil ihtiyaçlarını feda etmek mi daha adaletlidir? Bu soruyu sormak, bizatihi sanayi uygarlığının ilerlemesiyle gelişmiş olan daha karmaşık ihtiyaçların engellenmesini onaylamak demek değildir. Sosyalizmden beklenen, yalnız temel gereksinmelerle kısıtlı kalınması değil, gittikçe daha çok sayıda ihtiyacın tedricen karşılanmasıdır. Marx hiç bir zaman çileciliğin ya da kemer sıkmanın savunucusu olmamıştır. Tam tersine onun sınıfsız topluma bakışının ta yüreğinde yatan tam olarak gelişmiş kişilik kavramı insan ihtiyaçları ve bunların giderilmesinde büyük bir çeşitliliği içerir, ihtiyaçlarımızın temel besin ve barınmayla sınırlı tutulurcasına daraltılmasını değil. Marx’ın öngördüğü, piyasa ve para ilişkilerinin körelmesi, bu ihtiyaçların karşılanması için **ex ante** kaynak dağılımı ilkesinin sayısı gittikçe artan, bugün kapitalizmde olduğundan daha az değil, daha çok çeşitlilikte mal ve hizmetlere tedricen yaygınlaştırılmasını içerecektir.

4. Üreticiler üstünde despotizm

Buraya kadar tüketim sorunları üzerinde odaklaşırken Alec Nove'yi –ve Marxçı sosyalizmin öteki eleştiricilerini– izlemiştik. Ancak bu ele alış, kendi içinde elbette tek yanlıdır. Çünkü ileri bir sanayi ülkesinin ortalama yurttaşları, sırf, hatta esas olarak –yani yetişkin hayatlarının büyük bölümünde– tüketici değillerdir. En önce birer üreticidirler hâlâ. Hâlâ ortalama olarak günde en az dokuz ila on saatlerini, haftada beş günlerini çalışarak ya da işe gidip gelerek geçirirler. Çoğu insanlar gecece sekiz saat uyuyorlarsa tüketim, boş zaman faaliyeti, dinlenme, cinsel ilişkiler, arkadaşlık ve söyleşi için topu topu altı saatleri kalıyor demektir.

Burada “tüketici özgürlüğü” şampiyonlarının üzerinde hemen hiç durmadıkları ikili bir tehdit belirmektedir. Çünkü verilmiş bir nüfus içerisinde karşılanacak ihtiyaçların sayısını ne denli artırırsanız verilmiş bir teknoloji ve emek süreci örgütleniş düzeyinde üreticilerden talep edeceğiniz iş yükü o denli büyüyecektir. Bu iş yüküyle ilgili kararlar bilinçli ve demokratik bir biçimde **üreticilerin kendileri tarafından** alınmazsa bu kararlar, onlara –ister Stalin'in insanlık dışı çalışma mevzuatınca ister, günümüzdeki milyonlarca işsiziyle, emek piyasasının acımasız yasalarınca– diktatörce **dayatılır**. Daha adaletli ve daha insancıl bir toplumun savunucuları, nasıl bu tiranlığı tüketici ihtiyaçları üstündeki tiranlık kadar iğrenç bulmazlar? Çünkü bugünlerde solda birçoklarınınca safça göklere çıkarılan, piyasa aracılığıyla “ödülleri ve cezalar” sistemi, üreticilerin zamanları ve çabaları, dolayısıyla hayatlarının tümü üstünde pek kapalı olmayan bir despotizmden başka bir şey değildir.

Bu ödüller ve cezalar, sadece daha yüksek ve daha düşük gelirleri, “daha iyi” ve “daha kötü” işleri içermez. Dönemsel işten çıkarmaları, işsizliğin sefaletini (bir toplumsal varlık olarak kendini yararsız saymanın getirdiği manevi sefalet dahil), işin hızlandırılmasını, kronometre ve montaj hattına tabii olmayı, üretim mangala rının otoriter disiplinini, sinirsel ve fiziksel sağlığın tehlikeye sokulmasını, gürültü bombardımanını, üretim sürecinin bütününe ilişkin her türlü bilgiye yabancılaşma yı, insanların makine ya da bilgisayarların sırf birer eklentisi hâline dönüştürülme sini de içerirler. Milyonlarca insanın salt çağdaşlarının yüzde 50'sine ya da belki yalnızca yüzde 20'sine daha çok “tüketici doyumu” sağlamak için böylesi tehditlere boyun eğmesi gerektiği neden tartışılmaz bir doğru olsun? Oysa piyasa ekonomilerinin yalnız bırakılmak ya da ailelerine ve kendilerine bakamayacak duruma düşmek isteyemeyenleri yapmaya zorladığı şey tam da budur! Üretim süreci içindeki temelli yabancılaşma karşılığında ödenmeye değer bir bedel midir bu? En azından savın kanıtlanmış olmaktan uzak olduğunu söyleyebiliriz. Betamax'tan, ikinci arabadan (toplu taşıma yeterli olsaydı belki birincisinden de), elektrikli et kesme bıçağından vazgeçip, çok daha az zorlanarak, haftada on saat daha az çalışmak –böyle bir azalma bütün birincil ihtiyaçların giderilmesini tehlikeye atmasaydı– tercihe

değer olmaz mıydı? **Seçiş yapmakta gerçekten özgür olsalardı** –yani alternatif, temel ihtiyaçlarının karşılanmasında azalış ve var oluş güvensizliklerinde felaketli bir artış olmasaydı– üreticilerin neye karar vereceklerini kim bilebilir?

Bir piyasa ekonomisinde –“piyasa sosyalizmi” ekonomisi dahil, ne denli “karma” olursa olsun, her türlü piyasa ekonomisinde– bu kararlar, üreticiler tarafından özgürce alınamaz. Onların arkalarından –ya onlar için karar veren işverenler taraafından ya da denetimleri dışındaki “nesnel yasalar”ca– dayatılırlar. Ancak bu desApotizm kader değildir. Hikâyedeki imparatorun burada gerçekten elbiseleri yoktur. Özgür bir topluluğun üreticilerini şöyle söylemekten alıkoyacak hiç bir zorlayıcı sebep yoktur: “Biz bir milyonuz. Haftada yirmi saat çalışıp, verilmiş bir donatım stokunu kullanarak ve verilmiş emek örgütlenişine uyarak harcayacağımız yirmi milyon saatle, bu aşamada ve yakın gelecekte x adet temel ihtiyacı karşılayabiliriz – ne daha fazla ne daha az! Teknolojimizi ve emeğimizin örgütlenişini rasyonelleştirerek bu iş yükünü gelecek yirmi yılda haftada on altı saate indirmeye çalışabiliriz. Birinci önceliği **buna** veriyoruz. Karşılanması gereken ek ihtiyaçlar hâlâ vardır – ancak biz, bu ek ihtiyaçların karşılanması için, şimdiki durumda günde beş saatten, yirmi yıl sonra da günde dört saatten çok çalışmaya hazır değiliz. Bu nedenle bu gün için yirmi beş saatlik, önümüzdeki yıllarda yavaş yavaş uygulanmak üzere de yirmi saatlik bir yasal işgünü **saptıyoruz** – bu, kimi ihtiyaçların karşılanmamasını içerse bile.” Hangi “hakkaniyet”, “adalet”, “demokrasi” ya da “insanlık” ilkelere dayanarak, tüketici ihtiyaçlarının karşılanmasına ne kadar zaman ve çaba ayrılacağını kararlaştırmak konusundaki egemenlik hakları, üreticilerin kendilerinin ellerinden alınmaktadır?

5. Gayri Resmi Nesnel İş Birliği

Nove bu soruyla hiç doğrudan yüzleşmez. Ama vereceği karşılık, kitabında sorunun üstü kapalı bir cevabının bulunduğu şeklinde olacaktır kuşkusuz. Çünkü *The Economics of Feasible Socialism*’in her bölümünde, piyasanın sakıncaları olsa bile, uyarlıklı bir iktisadi örgütleyici güç olarak piyasanın tek alternatifinin alabildiğine merkezileşmiş bir bürokrasi olduğunu öne sürer. Bu, onun yapıtının laytmotiflerinizden biridir. Ama hiç mi hiç kanıtlanmamış, dogmatik bir yargıdır söz konusu olan. Daha bugünden, henüz sosyalizmin herhangi bir Marxist biçimi gerçekleşmemişken, gerek Batı’da, gerekse Doğu’da gitgide gerçeğe aykırı hale gelmekte olduğu ampirik olarak ortaya konabilir. Çünkü Nove’nin gözden kaçırdığı şey, emeğin nesnel toplumsallaşması ile karar vermenin süregelen parçalanması arasındaki büyüyen çelişkinin piyasa aracılığıyla olsun merkeziyetçi bürokratik plancılar eliyle olsun gittikçe daha az zapt edilebildiğidir. Bu hantal ve akıl dışı sistemlerin ikisinin de çökmesini önleyen, **her gün milyonlarca, gayri resmi nesnel işbirliği edimiyle** fiilen bunların etrafından dolaşılıyor olmasıdır.

Bununla neyi kastetmekteyiz? Burada neyin söz konusu olduğunu anlamak için önemli bir ayrımın yapılması gerekir. Para ilişkileri ille piyasa ilişkileriyle özdeş değildir; çünkü piyasa benzeri ilişkiler ya da sahte piyasa ilişkileri olabilir. Böyle durumlarda aynı parasal biçim, hayli farklı gerçek içerikleri gizlemektedir. İmdi, piyasa ekonomisi, fiyat dalgalanmalarının **yol gösterdiği** bir ekonomidir. “İktisadi etmenler”, ister tüketici ister firma olsunlar, **piyasa sinyallerine tepki verir**. Böyle bir tepki oluşmuyorsa sinyalin iktisadi bakımdan anlamlı olduğunu kanıtlamak zorlaşır (meğer ki kanıt gerektirmeyen bir belit –yani ilham yoluyla malûm olmuş bir dogma– olsun). Peki, ileri kapitalist ülkelerde, işçi sınıfının tüketimi dahil, güncel tüketici davranışıyla ilgili olarak yapılmış incelemeler ne gösteriyor bu konuda? Bu incelemelere göre, cari olarak üretilen malların büyük çoğunluğu, **fiyat dalgalanmalarından bağımsız olarak**, alışlagelmiş dükkanlarda, alışlagelmiş hizmet dağıtıcılarından satın alınmaktadır. Ortalama tüketicinin tüketiminin en az yüzde 80’i için bunun geçerli olduğunu söylemek abartma olmaz.

Öyle ki cari fiyat dalgalanmaları, olağan bir müşteriye, çocuklarının okulu ya da hastaneleri şöyle dursun, ekmekçilerini, bakkallarını, otobüs ya da metrolarını, berberlerini, süpermarketlerini, hatta tuhafyecilerini birdenbire değiştirmeye özendirmez. Olağan kişi, elmanın kilosunun nerede 100 TL daha ucuz olduğunu anlamak için bir manavdan öbürüne koşturmaz. **Zamanları** (birçok durumda da: alışkanlıkları, tanıdık satıcılar ya da öteki alıcılarla konuşma arzusu) **bu marjinal farklardan daha değerlidir**. Tipik olarak, ancak iktisadi felaketler meydana geldiği (petrol fiyatlarının yüzde 300 artması ya da işsizliğin sonucu olarak gelirin yüzde 30 azalması) zamandır ki bu tür tüketim kalıpları, ortodoks piyasa sinyallerine –o zaman bile kesinlikle bütün mal ve hizmetlerde değil– cevap verir. Kanıtlar, süregelen piyasa dışı tepkilerin günlük iktisadi davranışın birçok alanında piyasa tepkilerini geride bıraktığını göstermektedir. İşçi sınıfı mahallelerinde bile elma arzının birdenbire ucuzlaması kuşkuyla karşılanabilmekte (“kalitesi mi düşük?”, “reklamcılık dümeni mi?”), biraz daha pahalı olan meyveden daha çok değil, daha az sata” bilmektedir. Paket tatillerin fiyatında ılımlı, diyelim yüzde 10’luk, bir artış, gelir ve istihdam değişmediği sürece, tatil harcamalarını azaltacağı yerde uyurabilmektedir.

Bu türden iktisadi ilişkiler, ne gerçek bir piyasa ekonomisini ne de bürokratik merkezîyetçi planlamayı işin içine katar. Bunların temsil ettiği şey, kendiliğinden işbirliğinin temel biçimleridir. Çoğu kez, on yıllarca olmasa bile, yıllarca görece isö tıkrarlı kalırlar. Elbette istendiğinde birey ya da hane halkı tarafından değiştirilmeleri mümkündür; çoğu kez değiştirilirler de – ama dışardan her hangi bir gücün böylesi değişmeler dayatması ya da bunların sonunda önemli iktisadi alt üst oluşların meydana gelmesi söz konusu olmaksızın. Aynı şey, firmalar arası birçok alışveriş için de geçerlidir. Alışılmış arzucularının, tecrübeyle saptandığı üzere, güvenilir teslim tarihlerini ve uygun bir mal kalitesini güvence altına almaya eğilimli oluşları,

bunlar küçük fiyat farklılıklarından çok daha önemli olduklarından, malzeme fatua rasını yüzde 5 kısmak için çok sayıda arzının fellik fellik peşinden koşmayı büyük bir şirket açısından anlamsız kılmaya yeter. Günümüzde kapitalist –ve “sosyalist” – ülkelerde işlerin çoğu böyle yürütülür: alışkanlığa, göreneğe, rutine, karşılıklı bilgi ve önceden görülebilir sonuçların doğurduğu doğal işbirliğine dayanarak.

Bir itiraz

Şöyle bir itiraz ileri sürülebilir: Bu milyonlarca gönüllü işbirliği ediminin kendileri, piyasa sinyalleriyle de, bürokratik yönergelerle de yönlendirilmiyor olabilir. Gene de bunlar, nitelikleri ister piyasaya ister plana özgü olsun, iktisadi merkeziyetçilik doğrultusunda etkili olan kudretli güçlerce desteklenip mümkün kılınmaktadır. Rutin iş birliği, ancak görece küçük, merkezileştirilmiş işlemleri düzenler, merkezileştirilmiş büyük çaplı işlemleri değil. Bu itirazda bir gerçek payı vardır. Ancak bu pay ilk bakışta sanıldığından daha küçüktür. İtirazın gücü bir karşıtlığa dayanmaktadır. Bu karşıtlık –söz gelimi– bir yanda, adetlerini değiştirip en ucuz mahrece kaymak üzere geniş bir bölgedeki küçük fiyat değişmelerini gözlerini dört açıp izlemeksizin, konsantre sütlerini satın almak için her günkü gibi küçük dükkânlara ya da süpermarketlere giden milyonlarca alıcı ile öbür yanda piyasanın, iflâs tehdidiyle, aynı sütün üretim maliyetlerini ve getirilerini gerçekten gözlerini dört açarak izlemeye zorladığı Nestlé ya da Carnation şirketleri arasındadır. “Piyasa”, gerçekten de bu dev tröstleri kaynaşmak zorunda bırakmamış mıydı – piyasa değil miydi yoksa?

Ama Nestlé’nin binlerce perakende satış noktasına uzanan kendi dağıtım ağı iyice rutinleşmiş olacağı gibi konsantre süt çıktısı da alabildiğine otomatik ve rutinleşmiş olacaktır. Aslında “piyasa”, bu devrenin içine iktisadi bakımdan anlamlı bir biçimde hemen hiç girmez. Çünkü Nestlé, bir tekel olması dolayısıyla, ortalama üretim maliyetlerine eklenen, önceden saptanmış bir kâr marjına dayalı satış fiyatlarını rahatça dayatabilir.

İnsanların her halükârda süte ihtiyaçları vardır ve sütü az çok önceden belirlenmiş miktarlarda tüketirler. Dolayısıyla burada iktisadi açıdan önemli olan olgular, ulusal gelirin (ya da ulusal harcamaların) ne kadarının süt tüketimine ayrılacağı, üretim kaynaklarının ne kadarlık bir bölümünün en uygun diyetetik ve sağlık bilgisi koşullarında süt üretimi ve dağıtımına ayrılacağıdır. Şimdiden var olan ileri teknikler karşısında öteki bütün dalgalanmalar kesinlikle minimaldir.

Daha da çarpıcı bir örnek elektrik sanayiidir. Bir ulusal elektrik şebekesinin –hatta AET ve birçok bitişik ülkenin uluslararası elektrik şebekesinin– düzgün işlevmesi için piyasa güçlerine ya da merkezileşmiş bir bürokrasiye gerek yoktur. Elektrik talebinin marjinal elastikiyeti, istatistiksel dizilere dayanılarak oldukça sağlıklı biçimde saptanabilir. Yıl boyunca belli zamanlardaki azami yük önceden

kestirilebilir. Umulmadık arıza ya da talebin çok artması tehlikesine karşı yeterli yedek kapasite ayrılabilir. Sonuç olarak milyonlarca alıcıyı kapsayan istikrarlı enerji dağıtımı, özünde ne piyasa güçlerini ne de büyük bürokrasileri gerektirir. Eldeki istatistiksel veriler üzerinde çalışan bilgisayarlarla büyük ölçüde üstesinden gelinebilecek bir iştir.⁷ Gerçekten giderek akıl dışı hale gelmekte olan, bu malın “fiyatlanma”sıdır (hiç değilse özel tüketiciler ve ortalama işletme açısından – çok büyük elektrik tüketicisi olan birkaç sanayiden para alınmaya devam edilebilir). Buna son verilseydi elektrik sanayiinde mevcut bürokrasilerin aşağı yukarı yüzde 90’ı –Batı’da ve Doğu’da– bütünüyle ortadan kaldırılabilirdi.

Bu tür örnekler, her sanayi dalı ya da toplum kesimindeki bütün mal ve hizmetlere genelleştirilemez. Gerçekten kimi merkezileştirme sorunlarının teknik niteliği öyledir ki rutin, karar verme kurumlarının yerini tutamaz. İktisadi kaynakların (ulusal ve uluslararası ölçekte) farklı faaliyet dalları ve toplum kesimleri arasında **genel** bölünüşünü düşünüp taşınarak düzenleyecek bir etkenliğe ihtiyaç vardır. Ancak tam da sıradan insanlar arasında gittikçe genişleyen **de facto** iş birliği yönünde kendini duyuran ve emeğin nesnel toplumsallaşmasıyla yan yana gelişmiş olan trend, kör piyasa güçleri ile merkezileşmiş dev bürokrasiler gibi iki tehlike arasında bir çıkış yolu **olduğunu** göstermektedir: **isteyerek ve özgürce yapılan iş birliğine dayalı, demokratik olarak merkezileştirilmiş –yani eklemlenmiş– özyönetim.**

6. Yenilik ve güdülenme

Peki, bu “üçüncü çözüm”, rutin ve göreneğin idealleştirilmesine –yani iktisadi durgunluğa– yol açmaz mı? Üreticilerin iş yüklerini hafifletme ve insan ekolojisini iyileştirmekteki çıkarlarının maliyet azaltma yönünde bir iç özendirici yaratacağı üretim alanında kesinlikle hayır. Belki yeni tüketim malları selini yavaşlatır. Süregelen meta akımındaki değişiklik kendi başına fazla güçlük doğurmaz – ne de olsa en zengin tüketiciler bile, elektronik oyunlar ile seyyar telefonların bulunmadığı yakın geçmişte pek mutlu yaşıyorlardı. Ancak mizantrop bir insanlık görüşü, insanlığın görelî ilerlemesini ya da sağlığını yurttaşlarının tüketmekte olduğu, gittikçe yararsızlaşan alet edevatın sayısının artışıyla ölçer. Sosyalist bir demokrasi, sırf tüketimden çok uygarlık içinde büyüyecektir. Bu, genişleyen bir anlamlı insan faaliyetleri ve ilişkileri alanı demektir: çocukların büyütülmesi ve eğitimin yaygınlaştırılması, hasta ve sakatlara bakılması, yaratıcı iş pratikleri, sanat ve bilim çalışmaları, aşk deneyimleri, dünya ve evrenin araştırılması gibi. Kanseri ve kalp hastalıklarıyla savaşa, çocukların karakter ve zekâlarının nasıl geliştirilebileceğinin incelenmesine, nevroz ve psikozların anlaşılması ve azaltılmasına en büyük önce-

⁷ SSCB’de, yazarı tarafından İngilizce ASUP adı verilen, tam otomatikleşmiş işletme yönetimi sistemlerine geçmek için bilgisayarların kullanılışı için, bk. Martin Cave, *Computers and Economic Planning*, Cambridge 1980, s. 153-67.

liğı verecek olan bir toplum, şimdi içinde yaşadığımız, dinamikliğiyle yüzümüzü güldüren dünyaya kıyasla o kadar mı sıkıcı ve coşkusuz bir toplum olacaktır? Daha uzun, ruh ve bedence daha sağlıklı yaşamak, iki tane renkli TV satın alma özgürlüğü günden daha mı az önemlidir?

Piyasa rekabetinin yokluğu, ürün yenileştirmede bir eksikliği kesinlikle gerektirmez. Gerçekten de, tarih boyunca kilit keşif ve icatların çoğu, her hangi bir ticari bağlantının tümüyle dışında gerçekleştirilmiştir. Ateş ilk kez muhafaza edildiğinde kâr diye bir şey yoktu. Tarıma ve metalürjiye vücut veren, piyasa değildi. Mata baa kazanç için icat edilmemişti. Büyük tıbbi ilerlemelerin çoğunun –Jenner’dan Pasteur’e, Koch’tan Fleming’e– uyarıcısı, akçalı ödüller değildi.⁸ Elektrik motoru, bir üniversite laboratuvarında doğmuştur, ticari bir imalathanede değil. Uzay gemisi bir yana, bilgisayar dahi, kamusal (askeri olsa bile) amaçlarla tasarlanmıştır, özel hissedarları zengin etmek için değil. Piyasa ilişkileri ve parasal ödüllerin körelmesinin teknolojik yeniliğin ortadan kalkmasına yol açacağını var saymak için en ufak sebep yoktur. Çünkü teknolojik yeniliğin itkileri, para hırsıyla yapılan rekabetten çok daha derinlerde –sıradan üreticilerin kendi emeklerinden tasarruf etme yönündeki doğal gereksinimleri ile insanların zorlanmamış düşünsel–bilimsel merakından– yatmaktadır.

Aynı şekilde, toplumsal eşitliğin iktisadi etkinliğin önündeki bir engel olduğu yolundaki yaygın görüş de, her türlü temelden yoksundur. Tersine kanıtlar, İsrail’deki **kibbutz**’larda kolayca bulunabilir. Buralarda gerek üretim, gerekse tüketim alanlarında para ilişkilerinin temelde yokluğuyla belirlenen bir çevrede yaşayan insanların üçüncü kuşağı yetişmektedir şimdilerde. **Kibbutz**, elbette, hiç bir anlamda sosyalist bir topluluk değildir. Tersine Filistin halkına karşı kama işlevi görmüş bir askeri iskân köyüdür. Bu rolün beraberinde getirdiği bütün sıkıntı ve yozlukları üstünde taşır. Üstelik kendisine sübvansiyon veren kapitalist bir ekonomi içine yerleşmiş olduğundan giderek sermaye/ücretli emek ilişkileriyle dışsal olarak iç içe geçmektedir. Ama tam da bu elverişsiz koşullardan ötürü, **kibbutz** içerisinde para ve piyasa ilişkilerinin kaldırılmasının Marx ile Engels’in bundan beklediği sosyo–ekonomik sonuçların bu denli büyük bir bölümünü ortaya çıkartmaya yetmiş olması, çok daha dikkat çekici olmaktadır. Parasal ödül ve yaptırımların bütünüyle ortadan kalkmış olmasına karşın **kibbutz**’daki insanlar, olağan ve etkin –hatta çevredeki piyasa ekonomisinden ortalama olarak daha etkin– bir üretim yaparlar. İktisadi eşitsizlik, ayrıcalık, sömürü ya da baskının “parasal olmayan” yeni türleri ortaya çıkmış değildir. Şiddet ve suç kaybolmuş gibidir. Hapishaneler ya da “ıst

8 1984 Nobel tıp ödülünü kazanan Cesar Milstein, 1990 tarihlerinde 1 trilyon sterlinlik bir pazar yaratabilecek bir buluş için patent almayı reddetmiştir: “Patent, biz uygulamaları düşünüyoruzken her şeyi gizli tutmak demek olurdu. Bilimin rezilce aşağılanmasıdır böylesi. Patentler, düşünsel birer düzenbazlıktır” (*Sunday Times*, 21 Ekim 1984).

lah edici” çalışma kampları yoktur. Ortalama sağlık, kültür ve refah düzeyi, İsrail toplumunun bütünündeki düzeyden şaşılacak derecede üstündür. Siyasal ve kültürel özgürlük sınırsızdır. Yalnız sistemin savunucuları değil, psikanalizci Bruno Bettelheim, liberal Dieter Zimmer ya da sosyolog Melford Spiro gibi alabildiğine eleştirel gözlemciler de, bütün bunları doğrulamaktadırlar.⁹ Elbette bir sürü çatışma vardır – kuşaklar ve cinsler arasında öncelikle. **Kibbutz** gerçekleşmiş bir ütopye değildir. Bireyci yönelim ve davranış, sosyoekonomik eşitliğin sonucu olarak ortadan kalkmış olmaktan çok uzaktır. Hem niye ortadan kalksındı ki? Sınıfsız toplumun kendisine damgasını vuran, onu oluşturan bireylerin benzerliği değil, en çok sayıda bireyin en büyük ölçüde farklılaşmasıdır. Sosyalizmin amacı, kişinin toplumsallaşmasından çok toplumun kişiselleşmesidir – yani **her bir** bireyin benzersiz kişiliğinin mümkün olduğu kadar eksiksiz geliştirilmesidir.

7. İşçilerin eklemelenmiş özyönetimi

Demek ki –etkinlik, iş birliği ve yenilikle ilgili olarak– **güdülenme** konusu, sosyalist bir demokrasi için kesinlikle aşılmaz bir sorun değildir. Daha ivedi bir güçlük, halk egemenliğinin kendisinin **kurumlaştırılmasında** yatmaktadır. Azami temel tüketici doyumu, asgari üretici iş yüküyle nasıl birleştirilecektir? Alec Nove, hiç bir ciddi Marxistin yadsımayacağı bu çelişki üzerinde haklı olarak durur. Ancak bunun gerçek bir çelişki olduğunu –hâlâ uzak bir geleceğin sislerinde kaybolmuş gibi duran “top yekûn” bir robotçuluk dışında, haftada 1 ya da 0 saate düşmeye yüz tutan insan emeğiyle **ad infinitum** mal ve hizmet üretilmeyeceğini– saptamak, bütün insanların temel tüketici ihtiyaçlarının giderilmesinde dramatik bir artışın doğrudan üreticilerin emeğinin yükünde ve yabancılaşmasında dramatik bir azalışla eş zamanlı olarak sağlanamayacağı anlamına gelmez. Bir eklemelenmiş özyönetim sistemi, bu amaçların gerçekleştirilmesine giden yolda önemli mesafe alabilir. Sistemin başlıca mekanizma ve kurumları şöyle işleyecektir.

Ulusal, mümkün olur olmaz da uluslararası, işçi ve halk konseylerinin düzenli –kolaylık olsun diye var sayalım: yıllık– olarak toplanacak kongreleri, o kongre için yapılan seçim sırasında bütün yurttaşlarca önceden tartışılmış tutarlı alternatiflerden hareketle, ulusal hâsılanın büyük dilimlerini belirleyecektir. Seçişler –yani her bir tercihin önceden görülebilir belli başlı vargıları– açıkça dile getirilecektir: ortalama iş yükü (çalışma haftasının uzunluğu); güvenceli kaynak dağılımı (‘bea dava’ dağıtım) yoluyla herkes için karşılanacak öncelikli ihtiyaçlar; “büyüme”ye

⁹ Başkalarının yanı sıra, bk. Bruno Bettelheim, *The Children of the Dream*, New York, 1969; Rabin–Beit Hallahmi, *Twenty Years Later*, New York, 1982; Gunar Heinsohn (der.), *Das Kibbutz–Modell*, Frankfurt, 1982; Dieter Zimmer, “Die Form des neuen Menschen”, *Zeifragen*, 12 Ekim 1984 içinde.

ayrılacak kaynakların hacmi (ihtiyat fonu + ek nüfusun tüketimi + gene açıkça dile getirilmiş teknolojik seçişlerin bir fonksiyonu olarak net yatırım); parasal mekanizmalar aracılığıyla dağıtılacak “temel olmayan” mal ve hizmetler için geriye kalan kaynakların hacmi; pazarlanabilir mal ve hizmetler için fiyat politikası. Böylece iktisadi planın global çerçevesi, ondan etkilenecek çoğunluğun bilinçli seçişleri temelinde saptanmış olacaktır.

Daha sonra bu seçişlerden hareketle, girdi-çıktı tabloları ile maddi dengelere den yararlanarak her ayrı üretim dalı (sanayi kesimleri, ulaşım, tarım ve dağıtım) ve toplumsal hayat (eğitim, sağlık, haberleşme, hâlâ zorunluysa savunma vb.) için kullanılabilir kaynakları gösteren tutarlı bir genel plan hazırlanacaktır. Ulusal ya da uluslararası kongre, bu genel yönergelerin ötesine geçmeyecek, her bir dal veya üretim birimi ya da bölge için belirginleştirmelerde bulunmayacaktır.

Özyönetim kurulları –örneğin ayakkabı, gıda, elektronik donatım, çelik ya da enerji sanayilerindeki işçi konseyleri kongreleri– genel planın getirdiği iş yükünü mevcut üretim birimleri arasında paylaştıracak ve/ya da, üretim hedefleri verilmiş iş yükü altında gerekli kılmaktaysa, gelecek dönem için ek üretim birimlerinin yaratılmasını tasarlayacaktır. Üretilen malların (mevcut bilgi temelinde tedricen teknolojik optimuma yaklaşacak olan) teknolojik ortalamasını –yani ortalama emek üretkenliğini ya da ortalama “üretim maliyetleri”ni– hesap edecekler, ama bunu yaparken başka yerlerde üretilen toplam çıktı toplam ihtiyaçları karşılamadıkça ve ilgili üreticiler için kendilerince doyurucu sayılacak koşullarda yeni işler güvence altına alınmadığı sürece, en az üretken birimleri kapatma yoluna gitmeyeceklerdir.

Teçhizat yapan üretim birimlerinde, daha önceki adımların ortaya çıkardığı teknik katsayılar, ürün bileşimini büyük ölçüde belirleyecektir. Tüketim malları yapan fabrikalarda ürün bileşimi, işçi konseyleri ile yurttaş çoğunluğunca demokratik olarak seçilen tüketici konferansları arasında önceden yapılmış danışmalara dayandırılacaktır. Değişik modeller –söz gelimi farklı ayakkabı fasonları– onlara sunulacak, tüketiciler bunları deneyecek, eleştirecek, yerlerine başkalarını koyabileceklerdir. Sergi salonları ile oynayabilirler – yılda altı çift ayakkabıya hakkı olan tüketici, yüz ya da iki yüz şikkı içeren bir levhada altı örneği işaretler. Böylece model bileşimi bu tür bir halk oylamasının sonucuna göre belirlenmiş olur; üretim sonrası düzeltme mekanizmaları, sonraki tüketici eleştirilerini yansıtır. Piyasa mekanizmasına kıyasla böyle bir sistemin büyük yararı, ürün bileşimi üzerinde tüketici etkisinin çok daha büyük olması ve –tüketici tercihi ile fiili üretim arasındaki dengenin temel olarak satışlardan **sonra** değil, üretimden önce kurulması, o arada birkaç yıl sonra ampirik (istatistiksel) olarak optimumlaştırılacak bir tampon toplumsal ihtiyatlar stokunun ilâveten üretilmesi yoluyla– aşırı üretimin bastırılmasıdır. Fabrika işçi konseyleri, üretim dalı düzeyindeki bu kararları –üretim ve emek sürecini yapabilecekleri bütün emek–zaman tasarrufunu gerçekleştirecek biçimde örgütlendirerek–

üretim birimi düzeyine istedikleri gibi çevirmekte serbest olacaktır. Haftada otuz yerine yirmi saat çalışıp mallarını kalite testine gönderdikten sonra üretim hedefini gerçekleştirebiliyorlarsa iş yüklerindeki azalmadan toplumsal tüketimde herhangi bir azalma olmaksızın yararlanacaklardır.

Özyönetimin üstünlüğü

Alec Nove bir noktada şunları söyler: “Hiçbir toplumda seçilmiş bir meclis, 115’e karşı 73 oyla on ton derinin nereye tahsis edileceğini ya da 100 ton sülfürik asit daha üretilip üretilmeyeceğini kararlaştıramaz.”¹⁰ Bizim eklemelenmiş özyönetim modelimizde hiçbir meclisin bu türden iki kararı bir ve aynı zamanda alması gerekmeyeceği gibi “merkezi” bir meclisin ya da planlama kurulunun bu kararların herhangi birini alması da gerekmeyecektir. Ama deri sanayii işçi konseyleri kongresi, deri kullanan ürünler için tüketim hedefleri bir kez başka kurullarca kararlaştırıldıktan sonra, çoğunluk oyuyla (daha büyük olasılıkla, bir süre tartıştıktan sonra, konsensüs yoluyla) deri dağılımı konusunda (örnekteki çok küçük miktarların bir fabrika konseyine bırakılmasının yerinde olup olmayacağı ayrı konudur) neden karar veremesin? Neden toplam –söz gelimi– 50 000 tonluk yıllık deri çıktısını çeşitli tesisler arasında paylaştırıp (günümüzde çok fabrikalı her hangi bir kapitalist deri şirketinde olduğu gibi) her bir birime kendi “müşteriler”ini (yani, gerekli miktarlara da derinin gideceği yerleri) tahsis etmesin? Böyle bir kongrenin delegeleri, kendi sanayilerini daha iyi tanıdıkları ve hiç bir piyasa ya da merkezi kurulun hesaplamalarına dahil etmeyeceği ya da olsa olsa gelişigüzel dahil edeceği, birçok ölçüye gelmez etkeni göz önünde bulunduracakları için, böylesi dağılımların üstesinden aslında her hangi bir teknokrat ya da bilgisayarından daha iyi gelmezler mi?

Gerçekten de bir piyasa ekonomisinde, akli başında hiç bir işçi meclisinin asla yapmayacağı dev “yanlışlar” hep yapılır. Kapitalist plancılar, Brezilya’daki Itaipu barajının yapımı için bütçeye 5 milyar \$ koymuşlardı. Barajın maliyeti bu gün 18 milyar \$’ı bulduğu gibi hesap henüz kapanmış da değildir. ABD tarım makineleri tröstü Deere’de, şiddetli rekabete karşın, tasarım ve imalat mühendislerinin vasıf ve ilgileri arasındaki yerleşik uyumsuzluk yüzünden, yeni ürünlerin tasarımlarının durmadan değiştirilmesi gerekmektedir. Günümüzdeki kısılma sırasında Baviera oto şirketi BMW, stoklarını on bir günlük üretimden beş günlük üretime – yani yüzde 50’den fazla– düşürebileceğini keşfedivermiştir. Bu tür örnekler istenildiği kadar çoğaltılabilir.

Ulusal özyönetim kurulları, ayrıca, kamu hizmetlerinin –konut, eğitim, sağlık, haberleşme, ulaşım ya da dağıtım– yönetimini devralabilir. Burada da ilgili yurttaşlarca seçilen konseyler oluşturulur; kararların nihai olarak uygulanmasından önce

¹⁰ *The Economics of Feasible Socialism*, s. 77.

kurullar bunlara danışmak zorunda olurlar. Sonra da bölgesel ve yerel kurullar, bu yoldan dağıtılan kaynakları, gene alabildiğine özgür inisiyatifleriyle, kullanıcı doayumu ve üretici çabasının azaltılması amacıyla en iyi şekilde yararlanmak üzere kullanır. Böyle bir sistem, devletin körelmesi Marxist anlayışına somut bir içerik kazandırır. Çağdaş bakanlıkların en az yarısının yerini bir çırpıda özyönetim kurullarının almasına olanak verir. Planlama alanı dahil, görevli sayısında köklü bir azalmayı gerçekleştirir. Aynı zamanda kelimenin tam anlamıyla milyonlarca insanın –sırf kendilerine “danışılmayıp” – kararların alınmasına, ekonomi ve toplumun doğrudan yönetimine fiilen katılmaları anlamına gelir. Yönetilenler ile yönetenler arasındaki –sözü geçenler ile söz geçirilenler arasındaki– toplumsal işbölümü silinmeye başlar.

Yönetim artık “merkezi düzey”de tekel altına alınmayacağı gibi özyönetim de fabrika düzeyiyle sınırlı kalmayacaktır. Her ikisi, merkezi ve merkezsizleştirilmiş düzeylerde birbirine karışacaktır. Bu karar alma sürecini üstlenen büyük yurttaş kitleleri, bu faaliyeti bütün zamanlarını toplantılarda ya da toplantılar arası yolculuklarda geçirecekleri tam günlük bir meslek biçiminde yürütmeyeceklerdir. Söz konusu kararlar cari refahlarını ve çalışma koşullarını doğrudan etkileyeceğinden sorumluluklarına karşı resmi ya da kayıtsız bir tutuma girmeyecekleri, yönetim sürecini ciddi olarak üstlenecekleri var sayılabilir. Çalışma haftasının kısaltılması ile bilgisayarların bilişim ve iletişim potansiyeli, iktidarın başarılı bir biçimde yaygınlaştırılmasının başlıca maddi temellerini sağlayacaktır.¹¹

Güvenceli bedava mal ve hizmet dağılımlarının ötesinde, üretim ve dağıtım birimlerinin ek parasal gelirleri nasıl hesaplanacaktır? Bu gelirler, belli bir aralık içerisinde kalite kontrolü ve tüketici doyumuna indekslenebilir, iş zorlanması için bir kat sayı uygulanabilir (madenlerde ve öteki zor üretim yerlerinde çalışanlar daha yüksek bir karşılık elde ederler). Ara mallar için zamanında ve düzenli teslim, kalite kontrolü/tüketici doyumunu indeksinin bir parçası olur. Böyle bir sistemin üstünlüğü, kendini yöneten iş gücünün, olguları gizlemekte bir çıkarı olmayacağı için, üretici ya da dağıtıcı birimlerin kaynakları ve potansiyelleri konusunda açık ve dürüst bir bilgi akışını engelleyebilecek her hangi bir yerleşik caydırıcıyı barındırmamasıdır. Nove, dürüst bilgi akışının olmuş bitmiş gibi sayılmasına karşı güçlü kanıtlar getirir; ama bunu yaparken SSCB gibi toplumlarda sağlanan düzmece verilerin esas nede-nini göz ardı etme eğilimi gösterir – fabrika yöneticilerinin maddi çıkarının tesisle-

11 Bir Alman muhafazakârının, Profesör Dörner’in, yönetimindeki yoğun bir araştırma tasarısı, bilgisayarların yardımıyla sıradan insanların orta büyüklükte bir kent düzeyinde sosyo-ekonomik planlamanın karmaşık sorunlarının birçoğunu çözebileceklerini deneysel olarak göstermiştir. Bunlara gerekli olan, ortalamanın üstünde zekâ ya da bir sürü ileri bilgi değildi. Yeteneklerinin anahtarı, **denetimin gerçekten kendilerinde olduğu duygusu**, sahici bir karar verme gücüne sahip oldukları inancıydı. Bk. Dörner (der.), *Lohausen. Vom Umgang mit Unbestimmtheit und Komplexität*, Bern-Stuttgart-Viyana, 1983.

rinin fiziksel çıktısına bağlanmasını. Nedeni yok etmedikçe sonucu yok edemezsiniz. Ayrıca mal akımına otomatik olarak eşlik edecek bilgisayarlaştırılmış bilgi çıkışının demokratik olarak merkezileştirilmiş planlama için doğru veri girdilerinin sağlanmasına giden yolda hayli mesafe katetmesi de doğaldır.

Böyle bir sistem dünya çapında nasıl eklemenecektir? Demokratik özyönetimin herkesin her şey hakkında karar vermesi anlamına gelmediğini daha baştan vurgulamak gerekir. Bunu var saysaydık sonuç besbelli olurdu: Sosyalizm olanaklı değildir. Dört milyar insanın birbirlerinin işlerinin en ufak ayrıntısını bile halletmeye ömürleri yetmezdi, bu anlamda. Ama buna gerek yoktur. Belirli kararlar, en iyi, atölye düzeyinde, başkaları fabrika düzeyinde, daha başkaları mahalle düzeyinde, yerel, bölgesel, ulusal düzeylerde, kıta ve nihayet dünya düzeyinde alınabilir. Şime diye dek bizim irdelememiz, Nove'yi izleyerek, esas olarak ulusal düzey üzerinde durmuştu. Peki, dünya çapında alınması mümkün –ve gerekli– kararlar hangileri olacaktır? Dört alan hemen göze çarpmaktadır. Birincisi, azgelişmişliğin toplumsal ve kültürel illetlerinin –Üçüncü Dünya'daki açlık, bebek ölümleri, hastalık ve cehaletin– hızla ortadan kaldırılmasını sağlamak için insansal ve maddi kaynakların global olarak yeniden bölüştürülmesini gerektiren bütün kararlardır. İkincisi, gerçekten kıt doğal kaynakların –mutlak olarak tükenebilecek olanların– öncelikli dağılımını kapsayacaktır. İnsan soyunun bir azınlığının gelecek kuşakları bunlardan yoksun etmeye hakkı yoktur; ancak dünyanın yaşayan nüfusunun bütünü, bu konuda karar verme hakkına sahiptir. Üçüncüsü, bir bütün olarak gezegenimizin doğal çevresini ve iklimini etkileyen her şeyi; okyanusları, kutupları ya da atmosferi kirletebilecek veya bozabilecek ya da ekolojik dengenin Amazon Ormanı gibi dünya çapındaki temellerini tahrip edebilecek bütün süreçleri içerecektir. Son olarak, bütün evrensel yasaklar gelecektir – elbette yığınsal tahrip silahları, uyuşturucu madde imali ve benzeri.

Bu global parametrelerden hareketle planlama ve ihtiyaç doyumu için kullanılacak kıtasal ya da ulusal kaynaklar üzerindeki tahditler saptanacak, bu kaynakların nasıl kullanılacağı ise her bir kıta ya da ülkenin içinde kararlaştırılacaktır. Söz gelimi bir kez Amerika, Avrupa ya da Asya'da kullanılabilecek çelik tonajı saptandıktan sonra bu bölgelerdeki üretici ve tüketiciler bunun dağılımına karar vermekte özgür olacaklardır. Bütün çevresel ve öteki sakıncalarına karşın özel otomobilin egemenliğini sürdürmek, kentlerini kirletmeye devam etmek isterlerse buna hakları olacaktır. Yerleşmiş tüketici yönelişlerindeki değişimler genellikle yavaştır – Amerika Birleşik Devletleri'ndeki işçilerin sosyalist bir devrimin ertesi günü otomobile olan bağlılıklarını terk edeceklerine inananların sayısı herhalde azdır. İnsanları tüketim alışkanlıklarını değiştirmeye zorlama düşüncesi, Los Angeles'in yirmi otuz yıl daha dumanla karışık sisten kurtulamamasından çok daha kötüdür. İşçi sınıfının –ki günümüzde, kabul edilegelmiş her türlü görüşün tersine, tarihte ilk kez yeryüzü

nüfusunun mutlak çoğunluğunu oluşturmaktadır– özgürleşmesini yalnız işçilerin kendileri gerçekleştirebilirler. Hem de oldukları gibi: Başka bir dünyadan gelen insanlar değil, hepimiz gibi zaafı olan insanlar olarak.

Sosyalizme doğru

Bilinçli kaynak dağılımının, demokratik olarak merkezileştirilmiş planlama ile özyönetimin oluşturduğu bu kompleks, (tekelci kapitalist) bir piyasa ekonomisinden de, (bürokratik merkeziyetçi) bir kumanda ekonomisinden de çok daha etkin olacaktır. Çünkü var olan alternatiflerin her ikisinde de eksik olan güçlü ve yerleşik bir kendini düzeltme mekanizmasına sahip olacaktır. Duce, Papa ya da Parti'nin her zaman haklı olduğuna nasıl inanmıyorsak “çoğunluğun daima haklı olduğuna” da bir o kadar inanmıyoruz. Kuşkusuz bu, yurttaşların çoğunluğu, hem üreticilerin çoğunluğu hem tüketicilerin çoğunluğu için de geçerlidir. Ama onlar ile selefleri arasında temel bir farklılık olacaktır. Bir eşitsiz güç –ister iktisadi eşitsizlik, ister siyasal tekel, ister her ikisinin bir birleşimi olsun– sisteminde kaynak dağılımı konusunda yanlış kararlar verenler, hatalarının vargılarının bedelini pek seyrek öderler, hele en ağır bedeli hiç ödemezler.

Büyük bir tekelin müdürleri birkaç yıl kazanç getirmeyen önemli bir yatırıma karar verdiklerinde onların kendileri, işsizlik ödeneğine mahkûm olmazlar, banlié yöleri ölü kentler haline gelmez. Oysa ilk karardan hiç mi hiç sorumlu olmadıkları halde, işten çıkardıkları işçilerin ve onların yerel topluluklarının başına gelenler tam da budur. Aynı şekilde SSCB Prezidyumu ya da Bakanlar Konseyi veya Gopslan otoriteleri tarım politikaları konusunda yanlış bir karar verdiklerinde bu yüce kurulların üyeleri, et tüketiminden genellikle yoksun kalmazlar – ama milyonlarca insan yıllar boyu yetersiz beslenebilir, bazı bölgeler bütünüyle kirlenip mahvolabilir. Buna karşılık, üreticiler/tüketiciler kitlesi yanlış bir kaynak dağılımını çoğunluk oyuyla onaylamışsa hatalarının bedelini ilk ödeyenler gene kendileri olacaktır. Gerçek siyasal demokrasinin, gerçek kültürel seçiş ve bilginin var olması koşuluyla çoğunluğun, yanlış dağılımı hızla düzeltmektense, ormanlarının ölmesini, et tüketimlerinin düşmesini, konut stoklarının yavaş yavaş azalmasını ya da hastanelerinin personel eksikliği içinde kalmasını tercih edeceğine inanmak zordur.

Ana çerçevesini çizdiğimiz bu sistem, Marx ile Engels'in tasarladığı türden “saf” sosyalizm değildir henüz. Para ve piyasanın hükmettiği bir kesimi hala kapsayacağı için sosyalizme doğru bir geçiş –ama kesinlikle **sosyalizme doğru**, bilinmeyen bir geleceğe ya da kapitalizme doğru değil– olacaktır gene. Özel ve kooperatif girişimler, küçük çaplı üretimde (tarım, zanaatlar, hizmetler ve benzeri) varlıklarını sürdürecektir. Bireysel girişimcilik yasaklanmayacaktır; çünkü bütün yurttaşların asgari tüketim düzeyi güvence altına alınmış olacağından başkalarının emek güçlerini bu girişimcilere satmaları gibi bir **iktisadi zorlama** söz konusu

olmayacak, aralarındaki sözleşmeler sahiden gönüllü olacaktır. Yurttaşlar, boş zaa manlarında, kendilerinin ya da ailelerinin, dost veya komşularının tatmini için istedikleri şeyleri yapmaları için gerekli temel âletleri elde ettikçe ev içi “kendi işinde çalışma” genelleştirilebilecektir. Birbirinin tıpkısı otomobiller kentleri çirkinleştirir – araba sürücüleri yaratıcı birer çizer olsalar ve hayal güçlerini oto gövdelerinin üstünde kullansalar bu durumu değiştirmek mümkün olurdu. Pratik kendin yap iniü siyatifleri alanında muazzam bir genişleme sağlanırdı.

8. Karma sefalet – genel bir eleştiri

Alec Nove, beş kesimli bir yapılabılır sosyalizm modeli öneriyor –devlet girişimleri ile toplumsallaştırılmış, kooperatif, küçük çaplı ve bireysel girişimlerin bir birleşimidir bu.¹² İlk bakışta bu şema ile demin taslağını çizdiğimiz model arasındaki farklar görece ufak gözükebilir. Gene de kimi örtüşme alanlarına karşın bu iki model, üç özsel bakımdan ıraklaşır. Birincisi, ağır basan üretim –ya da dağıtım– birimlerinin doğasına ilişkindir. Nove’ye göre, bireysel maliyet muhasebesi, bu birimler için bireysel kârlılığı –yani ilgili grup ya da kişilerin gelirlerinin girdiler ile çıktılarının hesaplanmış parasal (ya da değerce) maliyetleri arasındaki farklara bağlanması gerektiğini– içerir. Bir başka deyişle, bu birimler bağımsız birer firmadır. Bu bakış açısına katılmıyoruz. Bize göre grup gelirleri ya da kişisel gelirler ile “kârlar” arasında bağlantı kurmak; iktisadi irrasyonellik doğrultusunda güçlü itkileri devreye sokmak, çoklu kararlar tikel, parçalanmış çıkarların birer fonksiyonu olarak alındığı sürece toplumsal yıkımı göze almak demektir. Aynı sebeplerden dolayı üreticiler ile tüketiciler arasındaki anlaşmaların parasal ödüller ve yaptırımlara dayandırılması gerektiğine inanmıyoruz. Bir başka deyişle, gerçek piyasa ilişkileri –yani parayla yürütülen meta mübadelesi– bir yanda özel ve kooperatif kesimler, öbür yanda da bireysel tüketici ya da toplumsallaştırılmış kesimler arasındaki karyşıklı ilişkilerle sınırlı tutulmalıdır. Bunun etkisi, ileri sanayileşmiş ülkelerde bu tür ilişkilerin çıktı ve tüketim içinde ancak ikincil bir ağırlık taşıması olacaktır. Geçişin dinamiği, meta üretiminin genişlemesi yönünde değil, körelmesi yönünde olacaktır.

İkinci olarak, Alec Nove, teknik ölçek ve karmaşıklığın üreticilerin özyönetimini engelleyeceğini öne sürdüğü, merkezileştirilmiş bir “devlet kesimi” ile bu özyönetimin işleyeceği, daha az bütünleşmiş işletmelerden oluşan bir “toplumsallaştırılmış” kesim arasında ayrım yapmaktadır. Ayrıca gelir farklılıklarının her ikisinde, hatta belki kooperatif kesimde de kaçınılmaz olduğunu ileri sürdüğü anlaşılmaktadır. Nitekim şöyle yazıyor: “Gelir farklılıkları (bir tür emek piyasası), emeğin güdülmesinin bilinen tek alternatifidir. Burada bir zihin karışıklığından kaçınmak gereklidir: Bir **commune**’ün ya da iyi bir **kibbutz**’un içerisinde tam eşitliğin ve

12 *The Economics of Feasible Socialism*, s. 200–201.

işlerde rotasyonun mümkün olabileceğini söyleyenler çıkabilir [...] Ama bunu toplumun tümüne genelleştiremezsiniz. Kısmen böyle bir şey ancak birbirini tanıyan ve her gün bir araya gelebilen az sayıda insan arasında işlerlik kazanabileceği, kısmen de bu tür **commune**’ler ancak bu çeşit hayatı seven heveslilere çekici geleceği için.”¹³ Buradaki sav yeterince sağduyulu gözükse de aslında bir dizi kanıtlanmamış dogma ve ön yargıya dayanmaktadır. Çünkü biricik seçişin despotik bir “emeğin güdülmesi” ile emek piyasası arasında olduğu doğru değildir. İş birliği içinde dakğıtılan emek gerçek bir alternatiftir. Ne de büyük çaplı örgütlerin gelir farklılıkları olmaksızın yönetilemeyeceği doğrudur. On dokuzuncu yüzyıl ile yirminci yüzyılın başlarında on binlerce, yüz binlerce üyeyi kapsayan sendikalar ile kiliseler, çoğu kez her hangi bir ciddi maddi ayrıcalık elde etmeyen kişilerce yönetilirdi. Hatta – Alec Nove’nin kendisinin belirttiği gibi– belli başlı üretici kooperatifleri bir yana, büyük bilimsel örgütler de öyleydi. Nove, başka bir yerde, pek az profesörün, daha iyi para alsalar bile, çöpchülük yapmayı tercih edeceğini haklı olarak belirtir. Oysa bu, onun buradaki genel var sayımlarına ters düşen bir gözlemdir daha çok. Söz konusu olan, tatsız, pis ya da yorucu işlere –idari ya da vasıflı işlere değil (vasfın edinilmesinin karşılığını toplumun ödemesi koşuluyla) – daha çok para vermekten yana bir kanıttır.

Ama Nove’nin muhakemesindeki belki en temel çatlak, başka bir yerde yatmaktadır. Bu çatlağı “az sayıda insan” ile “büyük örgütler” arasında vazettiği antitezde görüyoruz. Çünkü **yapılaşmamış** –yani atomlaşmış– büyük örgüt diye bir şey yoktur. Modern bir fabrika, banka, hastane ya da lise, hiç öyle değildir. Bu çeşit bütün kurumlar, nesnel toplumsal işbirliğine dayalı küçük birimler üzerine kuruludur: İş takımları, daireler, bölümler, sınıflar ve bunun gibi. Bu daha küçük birimlerin kendi kendilerini yönetmesi, daha büyük birimleri yönetecek delegeler seçmesi (rotasyon dahil), sonra da bunların bütünü yönetmesi neden düşünülemesin? Demokratik öz-yönetimin ön koşulları, mevcut demokratik olmayan kurumların güncel hücrelerinin işleyiş tarzında –yani birbirini tanıyan, birbiriyle görüşen ve her gün birbirine ihtiyaç duyan az sayıda insanın çalışma ilişkileri içinde– yatmaktadır. Dolayısıyla biz, Alec Nove’nin tersine, özyönetimin alanının kesimsel değil, evrensel olduğuna; parasal ödüller ve maddi ayrıcalıkların idari sorumluluğun demokratik bir biçimde yerine getirilmesi açısından vazgeçilmez değil, zararlı olduğuna inanıyoruz.

Nove’nin modeli ile bizimki arasındaki üçüncü temel ayrılık rekabetin bunlar içindeki rolüne ilişkindir. Nove, var olan kapitalizmdeki rekabetçi kayıkçı dövdüşüb nün yıkıcı ve yozlaştırıcı etkilerinin farkındadır. Ama o, kendi sosyalizminde parasal özendiricileri korumak istemektedir. Bu nedenle rekabetin “iyicil” ve “istenmeyen” biçimleri arasında ayırım yapmamız gerektiğini öne sürüyor.¹⁴ Ne var ki söz konusu

13 a.g.e., s. 215.

14 a.g.e., s. 204–205.

ayrımı açıklamak için kullandığı örnekler, gerçekte bu ayrımın iktisadi amaçlar bakımından ne denli ilgisiz olduğunu gösteriyor. Çünkü İskoç Ulusal Orkestrası'nda bir yer, olimpiyat 1500 metre yarışında zafer kazanma, hatta "toplumsallaştırılmış bir Dupont"un işçi konseyine seçilme uğrunda "rekabet"in piyasada petrol, çelik, ağır teçhizat, uçak ya da füze satmak için girilen rekabetle pek az ilişkisi olduğu açıktır. Rekabetin bu çeşitlerinden birincisi, bildiğimiz kadarıyla, milyonlarca insana hiç bir zaman sefalet getirmemiştir (bir sürü bireysel acıya yol açmıştır – ama Marxçı sosyalizm bu sorunların hepsine çözüm bulacağı yanılısamı içinde hiç bir zaman olmamıştır ki). Buna karşılık ikinci çeşit rekabet, yalnız yığınsal işsizliğe ve –düpedüz sefaletle olmasa bile– yaşam düzeylerinin düşüşüne değil, milyonlarca ölüme mal olan savaşlara da tekrar tekrar neden olmuştur.

Yanlış bir ikilem

Ancak Nove'nin istemeden safsataya başvurmasının nedeni uzlaşımsal bir piyasa görüşüne fazlasıyla bağlı kalmasıdır. Öyle olunca düşüncesindeki "piyasa" ve "sosyalizm" birleşiminin şaşırtıcı çelişiklere yol açması kaçınılmaz olmaktadır. Nove, Marxistlere boyuna ütöpik bir sosyalizm görüşünü yükler. Farkında olmadığı şey, kendi öncüllerinin –bireylerce özgürce benimsenmiş, daha yüksek düzeyde bir toplumsal sorumluluk, ama aynı zamanda akçalı karşılık ve maddi kazanç uğruna rekabetin sindiği bir toplumsal çerçeve– ütöpinin doruğu olduğudur. Bunlar, devasa gelir ve güç eşitsizlikleri, maddi üstünlükler için genel bir itişip kakışma süregelirken SSCB'nin "sosyalist insan"ın yaratılması yönünde ilerleyebileceği yolunda Sovyet devletlilerince ileri sürülen safdil (ya da köpeksi) iddiaları andırır bir bakıma. Nove, bu tutarsızlığa yanlış bir ikilemin içine hapsoldüğü için sürüklenmektezdir. Hatasının mantığı, aşağıdaki parçada görülebilir: "Diyelim ki şu ya da bu mal veya hizmetin sağlanmasıyla uğraşan on altı tane ya da daha çok firma (toplumsalaştırılmış ve kooperatif) vardır. Yünlü kumaş, diş macunu, bilye, turistik oteller ya da herhangi bir şey olabilir bu. Firmalar, üretim faaliyetlerini müşterileriyle yaptıkları görüşmelere dayandırır. Müşteriler, gerek duydukları mal ve hizmetleri kimden alacaklarına karar verebilirler. Hepsî, üretimi mümkün kılacak girdileri kendi seçtikleri kendi arzıcılarından alabilir. Müşteriyi memnun etmekte yerleşik bir çıkarları vardır [...] Rekabet güdüsünün öncelikle parasal olmamasını umabiliriz [...] Ama halkın büyük çoğunluğunun davranışına yalnızca başarılı olmanın doyumunun yön vereceğini, maddi özendiricilerin yanında maddi caydırıcılara da ihtiyaç duyulmayacağını varsayamayız."¹⁵

Bu muhakemenin ilk bölümünü içtenlikle destekliyoruz. Bir tek kayıtlı: Karışık ya da büyük donatım mallarının çoğunda on altı tane arzıcı olmayacaktır.

¹⁵ a.g.e., s. 204.

Ancak, muhakemenin ikinci bölümü kesinlikle birincinin sonucu değildir. Bir tür ek madde gibi sunulduğu halde herhangi bir bağlantıdan da, temelden de yoksundur. Nove'nin yaptığı, insanların **ya** hiç çıkar düşünmeden **ya da** parasal özendiriciler için davranabileceklerini, başka bir olasılığın bulunmadığını var saymaktır. Oysa bu seçeneklerin tüketicilik özelliği yoktur. Parasal olmayan ve piyasa dışı özendiriciler ve caydırıcılar neden olmasın? Her günkü tecrübeler, bunların kapitalizmde dahi ne denli önemli olduğuna tanıklık etmektedir. Ne de olsa araba sürücülerinin yüzde 99'undan çoğu trafik ışıklarına uyuyorsa bunun esas nedeni, kurallara uymamak yüzünden ceza ödemekten kaçmak istemeleri değil, daha uzun yaşamak istemeleridir. Nefsini koruma denen sağlıklı içgüdü, bir başka yaygın insani itkiyle ilişkisiz değildir: yorucu, mekanik, can sıkıcı ve yaratıcılıktan uzak emeği –yalnızca tüketim mal ve hizmetlerini sağlamanın aracı olarak yapılan işi, yani kaybolan yaşama zamanını– en aza indirme isteğiyle. İş yükünü daha iyi örgütleyip onu azaltma yolunda daima potansiyel bir özendirici vardır – hem de çok güçlü bir özendirici. Ne var ki Nove, bunların üstünde ve ötesinde, bir “toplumsal temettü”nün olabilirliğini unutmış görünüyor. Neden ek bir serbest mal ve hizmetler miktarı, açık tartışma ve telekomünikasyon yoluyla şeffaflaştırılmış, toplumun yıllık **genel** iktisadi performansına bağlanmasın? Fiilen üretilip tüketilen mal ve hizmet miktarında belâli bir artış herkesin yararlanabileceği bedelsiz tatil ve gezilerde (çoğunluk tercihi buysa) özgül bir artışa bağlanırsa bu, bütün üreticiler ve dağıtıcılar için çıktılarının niceliğini artırıp niteliğini düzeltmeleri, emek örgütlenişlerini rasyonelleştirmeleri yolunda bir özendirici olmaz mı?

Ama Nove, öznel güdülenmelerde yapay bir kutupsallık kurmasının, bunun onu parasal özendiricilere doğru itmesinin ardından bu kez de geniş bir piyasa ekonomisini serbest mal ve hizmetler ile toplumsal mülkiyetten oluşan bir kesimde birleştirmenin nesnel olarak irrasyonel vargılarını yok sayıyor. Çünkü kâr kaynak dağılımının temel bir mekanizması olarak kalmışsa kapitalizmde iyice alışmış olduğumuz olumsuz sonuçların yeniden ortaya çıkmaması için elbette sebep yoktur. Anlamalı olan, Nove'nin parasal özendiricilere başvurmanın risklerine değinirken verdiği örneklerin çok marjinal örnekler olmasıdır – kâr için üretimin yol açtığı **dev israftan** söz etmez: ne kapasite fazlasından, ne aşırı üretimden, ne işsizlikten, ne de teçhizat ve malların tahribinden. Bu tipik görüngülerin hepsi, “kâr ve zarar disiplini”nin yokluğunun doğurduğu sözde aşırı maliyetlere oranla tüketicilere olsun üreticilere olsun çok daha ağır zararlar verir. Bu, kapitalizmde her gün öğrenilegelen bir ders olmakla kalmaz. Kapitalizm sonrası toplumlarda da çıkarılmakta olan acı bir derttir. Oralardaki pratik tecrübe de –her şeyden önce Yugoslavya ve Polonya’da, ama başka örnekler bunları izleyecektir– bürokratik merkezîyetçi planlamanın çarpıklık ve işlev bozukluklarını piyasa mekanizmalarına daha çok bel bağlayarak düzeltme çabalarının, başlangıçtaki kimi başarılarından sonra, bürokrasinin kötülüklerinin pia

yasanınkilerle artan ölçüde bütünleşmesine yol açtığını, bunların birbirini yumuşatmaktan çok pekiştirdiğini göstermektedir.

Bu kalıp Çin’de bile geçerli olacaktır. Oysa Çin, piyasa sosyalizmi savunucuları açısından en elverişli örnektir. Çünkü ülke ne denli geriye piyasa mekanizmaları, özellikle tarımda, o denli vazgeçilmez olmaktadır. Hiç kuşku yok ki Büyük İleeri Atılım’ın –komünizme hemen geçilebileceği yolundaki bu bütününü akıl dışı ve yutturulmuş kavramın– feci mirasının tasfiyesi, Çin’in kırsal bölgelerinde çok büyük ilerlemeye yol açmıştır. Üretkenlik ve çıktı yukarı fırlamıştır ve toprakta üretilmekte olan artık büyümektedir. Bu gelişme, Çin köylülerinin üretken enerjilerinin özgür bırakılmasının sonucudur. Bu sınıf –Doğu Avrupa şöyle dursun– Batı Avrupa’nın büyük bölümünde eşi bulunmayan iki bin yıllık yoğun tarım geleneğiyle dünyada benzerlerinin her hâlde en yeteneklisidir. Ancak yiyecek tahıl fazlasının artışı, daha az insan daha çok besin maddesi ürettikçe, giderek artan bir kırsal emek fazlasını beraberinde getirecektir. On beş, yirmi ya da otuz yıl sonra bu artık nüfusa ne olacaktır? Bu sorun piyasaya bırakılırsa sonuç Çin’de dev bir işsizlik yığılması olacaktır –büyük kentlerde daha şimdiden ciddileşen bir sorundur bu. Ancak planlı sanayileşme bu kırsal nüfus fazlasını emebilir ve ancak **demokratik olarak** –bürokratik olarak değil– planlanan sanayileşme, bu işi Sovyetler Birliği’ndeki zorla kolektifleştirmenin (ki bu kolektifleştirmenin kendisi, SSCB’de piyasa genişlemek sinin vargılarının doğurduğu bir panik tepkisiydi) getirdiği sarsıntıları kışkırtmak sızın başarabilir.

Piyanın bütün olumsuz iktisadi vargılarını gözardı eden Nove, piyasa için bir olumlu siyasal rasyonel önerir: karar verme gücünü yayması, dolayısıyla tiranlığa karşı bir siper olması. Bu elbette piyanın geleneksel bir liberal gerekçelenmesi olduğu kadar sosyalist kılığa bürünmüş bir yanlış anlamadır da. Nove’nin bir yandan da yöneticiler için gelir farklılıklarını kabul edişi bu durumu açıklığa kavuşturuyor. Çünkü yöneticilerin, yönetici konumlarından ötürü maddi yarar elde etmeleri hâlinde bu konumları sürekli birer gedik hâline dönüştürmeye –yani böyle çabaların ayrılmaz bir parçası olan, iktisadi açıdan akıl dışı, siyasal açıdan baskıcı her türlü sevk ve hareketle birlikte bu konumları bırakmamaya– çalışmaları kaçınılmazdır. İktidar tekelleşme eğilimi gösterecektir. **Nove’nin savunduğu iktidar yaygınlığı, iktidarın kullanılışı ayrıcalıktan koparılmadıkça gerçekleştirilemez.** Bu bir inanç değil, bütün yazılı insan tarihinden çıkan ampirik bir sonuçtur. İktidar ve ayrıcalık bir kez birlikte gitti mi, gelişmenin mantığı bizi demokrasiden uzaklaştırır, küçük bir azınlığın elindeki bilgi ve denetim tekeline götürür. Nove demokratik bir sosyalizmi kolaylaştırmak istiyor. Ama bir kez yönetim için parasal ödüller taahhüdü altına girince sonunda güçlü devletten söz etmek zorunda kalması

rastlantı olmaktan çıkıyor.¹⁶ Böylece onun en sonunda ulaştığı iki önerme, “filen var olan sosyalizm”e yönelttiği eleştirinin bütün keskinliğine karşın, Marxçı sosyalizmden çok Sovyet bürokratik zümresinin gerçekliğiyle rahatsız edici bir yakınlık içinde olmaktadır. Solidarnosc’un Polonya işçilerinin yaşam düzeylerinde bir kısıntıyı reddedişini eleştirirken Nove’nin Polonya bürokrasisiyle büyük ölçüde aynı terimleri kullanmakta oluşu anlamlıdır.¹⁷ Bunu yaparken iktisadi sıkıntıların sorumluluğunun işçilerin taleplerine ve grevlerine değil, 1980’den önceki ve sonraki bütün bir bürokratik kötü yönetim kalıbına ait olduğunu unutupuyor.¹⁸ Aynı şekilde, bugün Yugoslavya’da patlak vermekte olan, işçilerin özyönetimi ile “piyasa sosyalizmi” arasındaki çözümsüz çelişkiyi göz önünde tutmuyor. Üreticilerin arkasından işleyen “nesnel iktisadi yasalar” –değer yasasının gerçek anlamı da budur– çıktı ve istihdamı son tahlilde kararlaştırmaktaysa o zaman işçiler, bunları fabrika düzeyinde de, **commune** ya da ulus düzeyinde de **belirleyemezler**.

Alternatif yok mudur? Bu makalenin ana fikri, bir çıkış yolunun, iyi ki, bulunduğu yolundadır – demokratik olarak eklemelenmiş ve merkezileştirilmiş özyönetim, bağlaşıklık üreticilerin öz egemenliği. Halk egemenliği, topluluk içindeki genel ve tikel çıkarlar arasında öncel ve eksiksiz bir uyum olduğu varsayımına bağlı değildir. Tersine, üreticiler ile tüketiciler, teknik açıdan daha ileri ve daha geri üretim birimleri, toplumsal açıdan daha faal ve daha az faal insanlar, iktisadi ve kültürel açıdan daha çok ve daha az gelişmiş bölgeler arasında **kaçınılmaz** çıkar çatışmaları olacağı kabulünden yola çıkar. Demokratik özyönetimin temsil ettiği şey, tam da, bu çelişkilerin, sınıf kavgası ve öldürücü şiddeti yeni baştan harekete geçirerek her türlü rasyonel planlama ve toplumsal işbirliğinin altını oymasını önleyecek bir yerleşik koruyucular sistemidir. Oysa “piyasa sosyalizmi”, kapitalist serbest piyasa efsanesinin de, özgür sosyalizmin bürokratik taklidinin de kötülüklerine çözüm getirmez. Önerdiği karma ekonomi karma sefaletten başka bir şey değildir. Yapılabilir ve istenilir bir sosyalizmin gerçek iktisadı her iki alternatifi aşmak durumundadır. Alec Nove’nin açıkladığı inancın tersine – **tertium datur (üçüncü bir yol vardır)**.

Tartışmamız, nihai olarak insanlık tarihinin merkezi sorunu çevresinde dönmektedir: İnsanlık, kendi kaderini biçimlendirme potansiyeline sahip midir, sahipse hangi koşullarda? Herkesin kendini özgürleştirilmesi ve kendi kaderini belirlemesi gerçekleşmeyen bir rüya olarak mı kalacaktır hep? Çünkü doğa bilimlerinin şimdiye kadar doğa üzerinde kurduğuna benzer bir denetimi toplumsal bilimler ve toplumsal **praksis** toplumsal evrim üzerinde kurmayı başaramazlarsa doğa bilimindeki

16 a.g.e., s. 229.

17 a.g.e., s. 178.

18 Andreas Hoessli, Polonya bürokrasisinin kötü yönetiminin ilgi çekici bir tahlilini ve eleştirisini yazmıştır: *Die planlose Wirtschaft?* Yakında Almancası çıkacak olan bu kitabın hızla İngilizceye çevrileceğini ummak gerekir.

ilerlemelerin dahi ters tepme tehlikesi vardır. Aklın potansiyeli ile kaderin ölü ağırlığı arasında çağlar boyu süren tartışmada –en sonunda bilgi ile boş inanç arasındaki bir yarışmadır bu– “piyasa yasaları”, gittikçe incelen bir kısmi “rasyonellik” perdesi altında gizlenmiş kör talihten başka bir şeyi temsil etmez. İnsanlığın, kendi evriminin yasaları konusundaki içgörüsü, tatmaktan alıkonması gereken bir yasak meyve midir yoksa?

Kitap Tanıtımı

Marksizm ve Sınıflar Dünyada ve Türkiye’de Sınıflar ve Mücadeleleri

*Marksizm ve Sınıflar,
Dünyada ve Türkiye’de sınıflar
ve mücadeleleri*
Hazırlayanlar:
Sungur Savran, Kurtar
Tanyılmaz, E. Ahmet Tonak,
Yordam Kitap

“Bugüne kadarki bütün toplumların tarihi sınıf mücadelelerinin tarihidir.” Marx ile Engels’in kaleme aldığı *Komünist Manifesto*’nun bu ünlü cümlesindeki “bugüne kadarki” ibaresi, bazılarınca “postmodern çağ” olarak niteledikleri döneme kadarki anlamına yorumlanmış olacak ki, özellikle 1990’lı yıllardan, yani Sovyetler Birliği, Çin ve Doğu Avrupa’da kapitalizmin restorasyonunun hızlandığı aşamadan sonra sınıf politikasının yerini “kimlik politikası”nın aldığı solda yaygın bir görüş haline geldi.

Ama öte yandan, tam da aynı dönemde, burjuvazi neoliberalizm adı altında işçi sınıfına karşı kapitalizmin tarihinde görülen belki de en uzun taarruzu yapıyordu. Durumun tuhaflığı dikkat çekiciydi: Burjuvazi işçi sınıfına saldırıyordu, yani sınıf mücadelesi veriyordu. Aydınlar (sol aydınlar!) ise işçi sınıfına dönmüş, sınıf mücadelesinin önemsiz ya da demode olduğunu telkin ediyorlardı. Bu kitapta yazılan yayınlanmakta olan yazarlar, kendilerini solda yaygın olan bu modadan uzun zamandır ayırmış insanlar. Uzun yıllardır çalışmalarında sınıf kategorisine merkezi bir yer vermiş, gerek dünya çapında, gerekse Türkiye’de toplumun gelişmesini sınıf mücadeleleri temelinde kavramayı kendilerine pusula edinmiş araştırmacılar. Burada, bu konulardaki yazılarını bir araya getiriyorlar.

Yazıların konuları geniş bir yelpazeye yayılıyor. Marksizmde sınıfların teorik statüsü, günümüzde sınıfların ortadan kalkıp kalkmadığı, sınıf mücadelelerinde merkezi bir rol taşıyan sendikalar, Türkiye’de sınıfların yapısı, köylülüğten Gezi’ye sınıf mücadeleleri bunların bazıları.

Bütün bu yazıları birbirine bağlayan çizgi ise sınıflı toplumlarda yaşanan adaletsizlik ve yabancılaşma konusunda ortak bir anlayışı paylaşmaları, Türkiye’de ve dünyada sınıf tahakkümüne son vererek sınıfsız bir toplum yaratmanın yüce bir hedef olduğuna inanmaları. (Kapak yazısından)

Harari'nin kurguları

Özgür Öztürk

Yuval Noah Harari, *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens: İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*, çev: Ertuğrul Genç, İstanbul: Kolektif Kitap, 2015 (7. baskı).

İsrailli genç tarihçi Yuval Noah Harari'nin *Sapiens*'i son yılların en popüler kitaplarından biri oldu. Dünya genelinde 12 milyondan fazla sattı ve yazarını uluslararası şöhrete kavuşturdu. Yapıtın kazandığı başarı üzerine, Harari kısa süre içinde iki kitap daha yazdı.¹ Bunlardan *Homo Deus* önemli ölçüde *Sapiens*'teki fikirlere dayanıyor ve geleceğe dönük öngörülerde bulunmaya çalışıyor. *21. Yüzyıla İçin 21 Ders* ise yazarın çeşitli yerlerde yaptığı konuşmalar gözden geçirilerek oluşturulmuş. *Sapiens*, bir kısmına bu yazıda değineceğim tüm sorunlarına rağmen, belirli açılardan ilginç bir yapıt, fakat diğer iki kitap için bunu söylemek zor. Bu nedenle aşağıda sadece *Sapiens*'i değerlendireceğim (referanslar parantez içinde sayfa numarası ile belirtilecek).

İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi alt başlığını taşıyan kitap, modern insanın, yani Homo Sapiens türünün, “hayvanlardan tanrılara” uzanan öyküsünü konu alıyor. Yazarın canlı ve renkli bir üslubu var. Meramını kısa, vurucu cümlelerle ifade ediyor, anlattığı şeyi de çoğu zaman minik sahnelerle okurun gözü önünde canlandırıyor.

¹ Yuval Noah Harari, *Homo Deus: Yarının Kısa Bir Tarihi*, çev: Poyzan Nur Taneli, İstanbul: Kolektif Kitap, 2016; *21. Yüzyıl İçin 21 Ders*, çev: Selin Sıral, İstanbul: Kolektif Kitap, 2018.

Kolay okunan bir kitap olan *Sapiens*'in, tarih kitaplarına özgü sıkıcılıktan sıyrılıp, neredeyse sürükleyici bir roman kıvamı tutturduğu bile söylenebilir.

Gelgelelim yapının içeriği epeyce problemli. Aslında *Sapiens*'in elde ettiği başarının bilimsel yetkinliğinden veya düşünsel zenginliğinden değil, tam aksine, bilimsel açıdan vasat, düşünsel açıdan ise sığ oluşundan kaynaklandığı öne sürülebilir. “İnsan doğası”nın kusurlarına dair klasik sağcı–gerici temaları liberal bir perspektiften ortaya koymaya çalışan *Sapiens*'in Barack Obama, Bill Gates, Mark Zuckerberg gibi isimler tarafından hararetle tavsiye edilmesi hiç de şaşırtıcı değil.

En genelde, *Sapiens*'i son yirmi–otuz yılda büyük bir dalga halinde gelişen yeni bir eğilimin ürünleri arasında saymak mümkün. Bu eğilim, kısaca, evrim teorisine dayalı düşünüşün biyoloji dışındaki alanlara yansıtılması biçiminde tarif edilebilir. 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyılın başında yaygınlık kazanan “Sosyal Darwinist” (çoğunlukla da ırkçı) yaklaşımların haklı nedenlerle gözden düşmesinin ardından, 20. yüzyıl sonlarından itibaren evrim teorisinin mantığının yeniden ve daha rafine bir şekilde başka alanlara doğru genişletildiğini görüyoruz. Antropoloji, sosyobioloji (daha sonra evrimsel psikoloji) gibi disiplinlerin yanı sıra, spor, beslenme, ahlak, cinsellik, iktisat, dilbilim, siyaset ve tarih gibi konularda da evrimsel temelde akıl yürütüp araştırma yapmak suretiyle ulaşılan birçok yenilikle karşılaşılıyor. Bir anlamda, dünya genelinde bir “evrimsel düşünme” patlaması yaşanıyor.

Bu elbette hayırlı bir gelişme. İnsanlığın en büyük bilimsel başarılarından biri olan evrim teorisine dayalı akıl yürütme tarzının yaygınlaşması, kültüre ve günlük yaşama sinmesi başlı başına bir devrim. Bununla birlikte, doğa bilimlerinin toplumsal ilişkileri açıklama gücünün sınırlı olduğunu unutmamak gerekiyor. İnsan davranışının –farkında olmadığımız– birçok “doğal” belirleyicisi olabilir, fakat özellikle (piyasa, devlet, sınıf, kapitalizm gibi) **birey üstü** gerçeklikler söz konusu olduğunda, daha önce geliştirilmiş kavram ve teorileri bir yana iterek konuya sıfırdan girmeye çalışmak problemli bir yaklaşım. Bir bireyin tercihleri ve davranışları kimi zaman (hatta çoğu zaman) doğa bilimleri temelinde gayet iyi açıklanabilir belki, fakat mesela kapitalist devletin feodal devlet tipinden farklılığını anlayabilmek için daha değişik kavramlar gerekiyor.

Toplumsal olguları “doğalcı” bir perspektiften açıklama girişimlerinin bir başka sorunu, sık sık “insan doğası”na başvuru yapılması. Böylelikle de mevcut eşitsizliklerin veya sistemlerin bir anlamda doğallaştırılması. Adam Smith'in piyasa ilişkilerini insan doğasına bağlamasının üzerinden iki buçuk asır geçti, fakat bu ideolojik saldırı hız kesmedi. Savaşlar, sömürü, eşitsizlik, ekolojik kriz, hatta ekonomik kriz gibi günümüz sorunları bir kez (sabit olduğu varsayılan bir) insan doğasından hareketle “açıklanmaya” girişildiğinde, dünyayı ve insanı değiştirme çabasının anlamsızlığı da gizlice veya bazen açıkça öne sürülüyor. Kısacası evrimsel akıl yürütmenin yaygınlaşması son tahlilde olumlu bir gelişme olmakla birlikte, bunun gerici

amaçlara uyarlanarak kullanılması tehlikesi var.

Sapiens'in de dâhil olduğu popüler tarih alanına odaklandığımızda, doğa bilimlerinden hareketle yazılan (belki de “yeni-pozitivist” diye nitelenebilecek) eserlerin giderek yaygınlaştığını görüyoruz. “Büyük tarih” yaklaşımında (David Christian'ın *Maps of Time*'ı [*Zaman Haritaları*] veya Cynthia Stokes Brown'un Türkçeye de çevrilen *Büyük Tarih*'i bu ekolün örnekleri) veya Jared Diamond'un *Tüfek, Mikrop ve Çelik* gibi kitaplarında yalnızca biyolojiden değil, fizik, kimya, ekoloji gibi disiplinlerden de yararlanılıyor.² Gelgelelim günümüze doğru yaklaştıkça doğa bilimlerinin kesinlikleri geride kalıyor ve açıklamalar çoğunlukla bilim-dışı, hatta keyfi bir niteliğe bürünüyor. Evrenin doğuşunu ve/veya doğa tarihini ele alırken fazla sorun yaşamayan bu tür çalışmalar, sınıflı toplumlar söz konusu olduğunda tökezlemeye başlıyor. Benzer bir sorunla *Sapiens*'te de karşılaşyoruz. Yazıda buna örnekler vereceğim, fakat mesleki formasyonu tarihçilik olan Harari'nin açıklamalarını doğa bilimlerine dayandırmasının epey şaşırtıcı olduğunu en başta belirtmekte yarar var. Harari bir yerde şu soruyu sormuş: “Samimi olarak merak ediyorum, biyoloji bilimiyle hukuk ve siyaseti ayıran duvarları daha ne kadar koruyabileceğiz?” (s. 236). Bunun yanıtını aşağıda vermeye çalışacağım.

Hayali düzenler

Harari insanı öncelikle ve özellikle biyolojik bir varlık olarak kavlıyor. Bu nedenle de “tarih” denildiğinde aklımıza gelen birçok olgu kitabında ancak marjinal önem taşıyor. Okuyucu kitapta mesela ilk uygarlıkların (Sümer, Mısır, İndüs) nasıl oluştuğuna veya devletin nasıl ortaya çıktığına dair doyurucu analizlerle karşılaşmıyor. Bunun yerine Harari, “Tarihin akışını üç önemli devrim”in şekillendirdiğini öne sürüyor: “Yaklaşık 70 bin yıl önce başlayan Bilişsel Devrim, 12 bin yıl önce bunu hızlandıran Tarım Devrimi ve tarihi sona erdirip bambaşka bir şeyi başlatabilecek yalnızca 5 bin yıl önce başlayan Bilimsel Devrim” (s. 17). Evrimsel bir sıçramaya –insanların yapmadığı bir şeye– “Bilişsel Devrim” demek aslında pek uygun değil, ama bunu geçelim. Beş bin yıl önce bir “Bilimsel Devrim” yaşandığına dair ifade de bir çeviri hatası, zira kitabın daha sonraki bölümlerinde Bilimsel Devrimin beş bin değil 500 yıl önce gerçekleştiğini öğreniyoruz: İngilizce metindeki “500 yıl” Türkçeye “5 bin yıl” olarak çevrilmiş ve bu kimsenin dikkatini çekmemiş.

Sapiens'in ilk bölümleri yazılı tarih öncesi dönemi ele alıyor ve türümüzün yükselişini açıklamaya çalışıyor. Harari'ye göre *Sapiens*'in dünyayı fethetmesini sağlayan şey, “her şeyden önce kendine özgü dili” (s. 32). Bilişsel Devrim “70

2 David Christian, *Maps of Time: An Introduction to Big History*, Berkeley: University of California Press, 2004; Cynthia Stokes Brown, *Büyük Tarih: Büyük Patlamadan Bugüne*, çev: Algan Sezgintüredi, İstanbul: Aylak Kitap, 2014; Jared Diamond, *Tüfek, Mikrop ve Çelik: İnsan Topluluklarının Yazgıları*, çev: Ülker İnce, Ankara: TÜBİTAK, 2010.

ila 30 bin yıl önce ortaya çıkan yeni düşünce ve iletişim biçimleri” anlamına geliyor (s. 35). Bilişsel Devrim sayesinde çeşitli kurgular (efsaneler, mitler, tanrılar ve dinler) ortaya çıkmış, aslında “kurgular hakkında konuşabilme becerisi, Sapiens dilinin en özgün yanı”nı oluşturuyor (s. 37). Kurgular, bir şeyleri sadece hayal etmenin ötesinde, bunu kolektif olarak yapmayı sağlamış, böylece kolektif eylem olanaklarımızı genişletmiş: “Bu mitler Sapiens’e büyük gruplar hâlinde esnek bir işbirliği yapabilme becerisi” vermiş (s. 38). Bir başka deyişle, dilsel kurgu ve bunun beraberinde getirdiği kolektif davranabilme becerisi, insanın doğal yaşam içerisinde kendiliğinden oluşabilen küçük grupların ötesine geçmesini sağlamış. Gelişmiş primatlar ve diğer insan türleri doğa içinde **en fazla** 100–150 kişilik gruplar kurabilirken, Sapiens bu nicel sınırı kırmış:

Homo sapiens bu kritik eşiği aşmış, on binlerce kişiden oluşan şehirler kurmayı ve milyonlarca insanı yöneten imparatorluklar oluşturmayı nasıl başardı? Bunun sırrı muhtemelen kurgunun ortaya çıkmasıydı. Ortak bir mite inanan çok sayıda yabancı, başarılı işbirliği yapabilirler. Tüm geniş çaplı insan işbirlikleri –modern bir devlet, ortaçağda bir kilise, bir antik şehir veya arkaik bir kabile– insanların kolektif hayal gücünde yaşattıkları ortak mitler etrafında örgütlenmiştir (s. 40).

Harari ne kastettiğini Peugeot otomobil firması örneğiyle açmaya çalışıyor: bir anonim şirket (sınırlı sorumlu şirket) olarak Peugeot, ampirik bir varoluşa değil hayali bir niteliğe sahiptir. Firmanın sahipleri, binaları, fabrikaları vb. el değiştirebilir, çalışanlarının tamamı değişebilir, ama Peugeot yine Peugeot olarak kalmaya devam eder. “Bu tür şirketlerin ardındaki fikir, insanlığın en dâhiyane buluşlarından biridir” (s. 42). Böyle parlak bir buluşun nasıl ortaya çıktığı konusunda ise Harari şu açıklamayı getiriyor: yazılı tarihin büyük kısmında mülk sahibi olmak ancak bireylere özgüydü, bu durum girişimciliği kısıtlıyor ve ekonomik gelişmeyi baltalıyordu. “Bu yüzden insanlar kolektif olarak sınırlı sorumlu şirketlerin varlığını hayal etmeye başladılar” (s. 43). Üstelik sadece şirketlerin değil, diğer her türlü kolektif varlığın ortaya çıkışında da benzer bir örüntü gözlenebiliyor: “Tüm olay hikayeler anlatmanın ve insanların bu hikayelere inanmasını sağlamanın etrafında” geliyor (s. 43). Fakat bunun çok kolay bir iş olduğu düşünülmemeli, diyor Harari,

Etkili hikayeler anlatmak kolay değildir; zorluk hikayeyi anlatmakta değil, herkesin hikayeye inanmasını sağlamaktır. Tarihin büyük kısmı şu soru etrafında döner: Birileri, milyonlarca insanı tanrılara, milletlere veya sınırlı sorumlu şirketlere inanmaya nasıl ikna eder? Bu başarılıldığında Sapiens’e olağanüstü büyük bir güç verir, çünkü bu milyonlarca yabancıların ortak bir hedef uğrunda işbirliği yapmasını ve birlikte çalışmasını sağlar (s. 44).

Marx vaktiyle, fikirlerin ve teorilerin kitlelerce benimsendikleri zaman mad-

di birer güce dönüştüklerini belirtmişti. Fakat aynı zamanda, varoluşun bilinci belirlediğini öne sürerek, fikirlerin de gökten zembille inmediğini, son tahlilde maddi yaşamın üretim ve yeniden üretim süreçlerinden kaynaklandığını vurgulamıştı. Mesela Harari'nin değindiği anonim şirketlerin durumunda, Marx bunların sermaye birikiminin belirli bir aşamasında somut bir ihtiyaca yanıt olarak çıktığını ve bireysel sermayelerin onlarca yılda gerçekleştiremeyeceği (demiryolları gibi) devasa yatırımların anonim şirketler sayesinde kısacık bir zaman diliminde hayata geçirildiğini ayrıntılı şekilde göstermişti. Üstelik daha sonraki bir evrede anonim şirketlerin artık yeterli olmaması üzerine modern kredi sistemi gibi yeni biçimlerin nasıl ortaya çıktığını da açıklamıştı. Sermaye birikimi sürecinde içeriğin biçimle olan ilişkisindeki çeşitli aşamaları tarihsel bir diyalektik içinde sunmuştu. Ayrıca Marx da hisse senedi, tahvil gibi sermaye türleri için (gerçek sermayenin kağıt ikizi anlamında) “hayali sermaye” kavramını kullanmıştı. Harari, bu tür ayrıntılara takılmadan, 13. yüzyılda mülk sahibi olmak isteyen bir bireyin karşılaşacağı zorluklardan söz ederek, “sonra şirketleri hayal ettiler” gibi gülünç bir cümleyi önümüze açıklama diye koyuyor. Aslında genel olarak, bilinç ile toplumsal gerçeklik arasındaki, düşünce ile madde arasındaki karşılıklı ilişkiyi göz ardı ediyor. Döne döne, bütün meselenin etkili kurgular yaratmakta ve insanları buna ikna etmekte yattığını söylüyor. Bu şekliyle hayli kof bir tez bu; aileden devlete ve küresel kurumlara dek tüm insani düzenlerin düşünsel bir boyut içerdiğini zaten herkes biliyor. Mesele bunların kurgu olduğunu keşfetmek değil, belirli kurguların nasıl etkili olabildiğini anlayabilmek. Fakat Harari'nin bu konuda söyleyebileceği pek bir şey yok. Gerçi hayali düzenlerin fiziksel dünyaya “gömülü” olduğunu belirtiyor (s. 122), ayrıca “hayali düzen isteklerimizi şekillendirir” (s. 123) ve “hayali düzen kişiler arasındadır” (s. 125) gibi, konuyu açmaya dönük çabaları da var. Bununla birlikte, bir hayali düzen nasıl başarı kazanır sorusuna verebildiği tek yanıt şu: Bunun “hayali olduğunu asla itiraf etmemelisiniz ... doğa yasaları tarafından yaratılmış nesnel bir gerçeklik olduğunu iddia etmelisiniz (...) Ayrıca insanları baştan aşağı eğitmeniz gerekir” (s. 121). Anlaşılan, siyaset ve siyasal düşünceler üzerine geliştirilen tüm teoriler bir yana bırakıldığında her şey pek basit hale geliyor.

Ayrıca: fikirleri kim üretiyor? Harari'nin esinlendiğini düşündüğüm (referans vermiyor) Benedict Anderson, 1983 tarihli *Hayali Cemaatler* kitabında ulusların oluşumunu ele almıştı.³ Anderson'a göre ulus (daha doğrusu ulus-devlet), aile veya kabile gibi nispeten “doğal” denebilecek örgütlenmelerden farklı olarak, bir inşa sürecinin sonucuydu. Bu inşa sürecinde harp okulları, tıp okulları ve günlük gazeteler önemli rol oynuyordu. Zira harp okulunda (tıp okulunda) ortak bir ideolojik-mesleki eğitimden geçen askerler (doktorlar) belirli bir coğrafyanın her köşesine

3 Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Yayılması ve Kökenleri*, çev: İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları, 1995.

yayılıyor, günlük gazeteler ise aynı coğrafyada ortak bir dilin kullanılmasını ve ortak gündem konularının var olmasını sağlıyordu. Bir başka deyişle, ulus-devletin örgütlenişi fikirle maddenin, hayalle gerçekliğin, ideolojiyle toplumsal yaşamın bir arada işlenmesine dayanmaktaydı. Üstelik bu örgütlenme boşlukta değil, rakip projelerin direncini de içeren bir uzamda gerçekleşiyordu. Sonucu önceden belli olmayıp, siyasal çekişmeler ortamında şekillenmekteydi.

Harari'nin versiyonunda ise mesele bir hikâye anlatıp sonra milyonlarca insanın bu hikâyeye inanmasını sağlamaktan ibaret. Burada birbiriyle çatışan siyasal projeler, birbirine rakip sınıfsal hegemonya girişimleri, güç ilişkileri yok, salt beceri var. Fakat hem mesele bu kadar basit değil, hem de meseleyi bu şekilde koymak herhangi bir şeyi anlamayı sağlamıyor. Harari sosyal bilimin şimdiye dek geliştirdiği tüm kavram ve teorileri bir yana iterek sanki her şeyi sıfırdan düşünmeye başlamak mümkünmüş gibi bir dil kuruyor. Oysa **bu** dilin kendisi ideolojik, kendisi bir hikâyeye girişi; ve bu hikâyeyi benimsemek bizim kolektif gücümüzü artırmıyor, tam aksine bizleri sinik, kayıtsız bireyler haline getirmesi çok daha muhtemel.

Eşitlik ve ötesi

Bir örnek olarak eşitlik konusuna bakalım. Harari, günümüzde insanların üstün olanlar ve sıradan olanlar biçiminde sınıflandırılmasını reddettiğimizi belirtiyor. Fakat insanların eşitliğinin de bir mit olduğunu vurguluyor. Sonra şu soruları soruyor: “İnsanlar ne anlamda birbirlerine eşittirler? Hayal gücümüz dışında gerçekten birbirimize eşit olduğumuz nesnel bir gerçeklik var mıdır? İnsanlar biyolojik olarak eşit midirler?” (s. 117). Ardından, “Evrim eşitlik değil farklılık üzerine kuruludur” (s. 118) diye öne sürüyor. Yine, “biyolojide hak diye bir şey de yoktur” (s. 118) diyerek devam ediyor.

Burada bir dizi semptomatik hamle var. Öncelikle, nesnel bir gerçeklik deyince Harari'nin aklına hemen biyolojinin veya doğanın geldiği anlaşılıyor. Buna göre toplumsal gerçeklik herhangi bir nesnellik taşıyor. Nitekim daha ileride Harari şu tanımları getiriyor: “Nesnel olay, insan bilincinden veya inançlarından bağımsız olarak var olandır. Örneğin radyoaktivite bir mit değildir” (s. 125). Buna karşılık öznel, “bireyin bilincine veya inançlarına bağlı olarak var olandır. Birey inançlarını değiştirdiğinde, değişir veya ortadan kalkar” (s. 125). Bir de öznel arası var ki bu da “pek çok bireyin öznel bilinçlerini birleştiren iletişim ağında var olandır” (s. 125). Problem, Harari'nin “öznel arası” toplumsal olgulara nesnellik tanımayı reddedip, bunları “hayali” olarak tanımlamakta ısrar etmesinden ve nesnelliği de salt doğal süreçlere (biyoloji, radyoaktivite) atfetmesinden kaynaklanıyor. Oysa toplumsal olgular da nesnel bir nitelik taşır, taşıyabilir. Örneğin tam anlamıyla öznel arası bir sistem olan dilin kendisi nesnel bir yapıdır. Veya bir başka örnek: Mübadele eyleminde farklı türden emeklerin ürünleri el değiştirirken, bu malları

üreten emekler de insan emeği olma sıfatıyla birbiriyle eşitlenir. Marx, ünlü bir cümlesinde “Bunu bilmezler ama yaparlar” diye belirtir. Bir başka deyişle, bu eşitleme işlemi mübadeleye giren insanların öznel inançlarından etkilenmez. Bu işlem kesinlikle öznel arasıdır, ama Harari'nin savunacağı gibi “hayali” bir kurgu değildir. Hiç kimse tarafından bilinçli olarak düşünülmemiştir, yine de düşüncenin **biçimini** taşıyan nesnel bir olgudur. Modern kapitalist toplumda herkesin eşit olduğuna dair “kurgu”nun kökeni burada, mübadele eyleminde ve bunun genelleşmiş olmasındadır.

Bir diğer sorun, Harari'nin eşitlik ile farklılığı birbirinin karşıtı terimler gibi koyması. Oysa tam tersine, eşitlik fikri kendi içinde zaten farklılığı barındırır. Eşitliğin özdeşlik anlamına gelmediğini herkes bilir, Harari de herkesin bunu bildiğini bildiği için şöyle yazıyor:

Eşitlik ve insan hakları savunucuları bu mantık yürütme karşısında çok tepkili olabilirler. Buna cevapları muhtemelen, “İnsanların biyolojik olarak eşit olmadığını biliyoruz! Fakat eğer özünde hepimizin eşit olduğuna inanırsak istikrarlı ve müreffeh bir toplum yaratabiliriz,” olacaktır. Benim buna bir itirazım yok. Benim de “hayali düzen”le kastettiğim tam olarak bu. Belirli bir düzene nesnel bir doğru olduğu için değil, buna inanmak etkili bir işbirliği yapmamızı ve daha iyi bir toplum kurmamızı sağlayacağı için inanıyoruz. Hayali düzenler kötü niyetli komplolar veya amaçsız seraplar değildir, aksine çok sayıda insanın etkin işbirliği yapabilmesinin tek yoludur (s. 119).

Burada nesnel bir olgunun öznel bir inanca dönüştürüldüğünü görüyoruz; eşitlik, ancak biz buna inandığımız takdirde olanaklı oluyor. Bir başka deyişle, eşitlik olanağı var olduğu için buna inanıyor değiliz, tersine biz buna inandığımız için böyle bir olanak ortaya çıkıyor Harari'ye göre. Eşitliği ve insan haklarını liberal bir perspektiften savunmaya çalışanlar bu iddiayı belki kabul edebilir. Fakat modern sosyalizm, eski ütopyacı sosyalist geleneklerin aksine, geleceğin toplumunun tohumlarının bugünün içinde, mevcut üretim ilişkilerinin örgütlenişinde yattığını savunur. Bu anlamda “eşitlik ve özgürlük” hedefinin bir inanç veya iyi niyet meselesi olmayıp, bizzat kapitalist üretim tarzının **nesnel** dinamiklerinden kaynaklandığını öne sürer. Eşitliği savunan bir sosyalist tutup da “Hepimizin eşit olduğuna inanırsak istikrarlı ve müreffeh bir toplum yaratabiliriz!” diye konuşmaz, bunun inançla ilgisinin olmadığını bilir. Kapitalist toplumsal ilişkilerde salt soyut, formel, örtük şekilde yer alan eşitliğin, gelecekte kurulacak somut ve gerçek eşitlik için bir zemin sağladığını kabul eder. Eşitlik fikri bir hayal veya kurgu değil, bizzat mevcut üretim ilişkilerinde **nesnel** şekilde var olan bir olanak, bir potansiyeldir. Hepimiz bunun aksine, yani insanların eşit olmadığına inansak bile bu böyle olmayı sürdürecektir.

Ayrıca, Harari biyolojide eşitlik olmadığını öne sürüyor, oysa insanlığın yüz

binlerce yıl boyunca (yani henüz biyolojik evrimin ötesine geçtiğinin söylenemeyeceği uzun bir zaman dilimi boyunca) bir ölçüde kaba ve “doğal” bir eşitlikçiliğe dayanan komünal topluluklar içinde yaşadığı da bilinen bir olgu. Harari Sapiens’i ve belki de insan türlerinin hepsini karakterize eden bu temel olguyu nedense es geçiyor. “Hayali düzen dışında bir yol mümkün değil” diye buyuruyor. Sonra da bir peygamber edasıyla devam ediyor: “Etrafımızdaki hapishane duvarlarını yıkıp özgürlüğe koştuğumuzda aslında daha büyük bir hapishanenin geniş bahçesine doğru koşuyoruz” (s. 126). Ulaşabileceğimiz tek şey ancak daha geniş bir hapishane ise, o zaman akli başında insanlar olarak bize düşen, herhalde, bu boş hayalin peşinde koşmayı bırakmak olsa gerek. Obama’nın, Bill Gates’in *Sapiens*’i övmesi boşuna değil!

Harari’ye göre tarım devrimi ve kapitalizm

Kitabın 5. bölümü “Tarihin en büyük aldatmacası” başlığını taşıyor. Burada kastedilen şey, ilk kez günümüzden yaklaşık 10–12 bin yıl önce gerçekleştiği düşünülen tarım devrimi (neolitik devrim). İnsanlığın yerleşik tarıma geçişinin Anadolu’nun bir kısmını da içeren Ortadoğu coğrafyasında başladığı, farklı kıtalarda (örneğin Amerika kıtasında) ve farklı bölgelerde (Çin, Hindistan gibi) bundan bağımsız olarak ve farklı zamanlarda tarıma geçişin yaşandığı biliniyor. Genel kabule göre, yüz binlerce yıl boyunca temelde avcılık ve toplayıcılıkla geçinen insanların dünyanın değişik yerlerinde birkaç bin yıl gibi evrimsel açıdan kısa bir zaman diliminde kitleler halinde tarıma geçiş yapmalarının iklim koşullarındaki değişimlerle ilişkili olması çok muhtemel. Fakat günümüzde bile, gerekmedikçe (yani avcılık veya toplayıcılık faaliyetleriyle geçimini sağlayabildiği müddetçe) tarımla uğraşmayan, teknik açıdan mümkün olmasına rağmen bu geçişi yapmayan kabilelerin var olduğu da biliniyor. Bunun nedeni de yine büyük ihtimalle tarımın çok zahmetli, emek yoğun bir uğraş olması ve insanlığın yaşam biçimini kökten değiştirmesi.

Harari’nin de vurguladığı gibi, uygun doğal ortamlarda yaşayan avcı-toplayıcılar tarım veya sanayi toplumlarında yaşayan insanlara kıyasla daha az çalışıyorlar, daha çeşitli ve dengeli besleniyorlar, ayrıca (yerleşik yaşama eşlik eden) evcil hayvanlardan geçen hastalıklardan çok daha az etkileniyorlar (s. 62–64). Bu nedenle tarıma geçişin insanlık açısından büyük bir devrim değil bir tür talihsizlik, büyük bir felaket olarak görülmesi de mümkün. Marshall Sahlins’in *Taş Çağı Ekonomisi* başlıklı yapıtında epey zaman önce geliştirdiği ünlü bir tez bu.⁴ Fakat Harari nedense Sahlins’e referans vermiyor (Sahlins’in yapıtından haberdar olmaması çok zayıf bir ihtimal). Bunun yerine, tarım devriminin “tarihin en büyük aldatmacası” olduğunu öne sürerek tezi epeyce sivriltiliyor. Peki aldatan kim? Harari’ye göre “Suçlular

4 Marshall Sahlins, *Taş Devri Ekonomisi*, çev: Taylan Doğan, Şirin Özgün, İstanbul: bgst Yayınları, 2010.

buğday, pirinç ve patatesin de aralarında bulunduğu bir avuç bitki türüydü. Homo sapiens bu bitkileri evcilleştireceğine, bunun tam tersi gerçekleşti” (s. 92). Zira bu bitki türleri insanlık sayesinde olağanüstü hızlı şekilde dünyaya yayılabilme fırsatı buldular, diyor Harari. Keza evcilleştirilen hayvanlar için de aynısı söz konusu: “Başarıyı DNA kopyalarının sayısıyla ölçen dar bir evrimsel perspektiften bakarsak, Tarım Devrimi tavuklar, inekler, domuzlar ve koyunlar için bulunmaz nimettir” (s. 104). Kuşkusuz bu sadece esprili, hatta ironik bir anlatım (zira Harari de kitleler halinde öldürülmek üzere çoğaltılan bu hayvanların maruz kaldığı eziyetlerin farkında), fakat “dar bir evrimsel perspektifin” toplumsal olguları açıklamak için epey yetersiz kalacağına da bir kanıtı aynı zamanda.

Peki sonrasında ne oldu? “Tarım Devrimi yeni kalabalık şehirler ve başarılı imparatorluklar yaratma fırsatını ortaya çıkarınca” diye yazıyor Harari, “insanlar büyük tanrılar, anavatanlar ve anonim ortaklıklar hakkında hikayeler icat ederek ihtiyaç duyulan toplumsal bağları sağladılar” (s. 113). Bu artık bir espri değil, Harari’nin temel açıklama kalıbı. İşin ilginç, bu kalıp, Jean-Jacques Rousseau’nun *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kökeni*’nde mülkiyete ilişkin olarak sunduğu ünlü açıklamaya çok yakın (“Bir toprak parçasını çevirip burası benimdir diyen ve buna inanacak kadar saf insanlar bulan ilk insan uygarlığın kurucusuydu. Buna itiraz edecek birisi, insanlığı birçok felaketten kurtarmış olurdu”).⁵ Rousseau 18. yüzyılda yaşamıştı, antropoloji veya tarih gibi disiplinlerin bulgularından, en önemlisi de Marx’ın politik iktisat eleştirisinden habersiz şekilde akıl yürüterek böyle olmuş olması gerektiğini düşünüyordu. Harari ise 21. yüzyılda, Marx sonrası bir dönemde yazıyor ve fakat yine de benzer bir naifliğe sığınıyor. “İnsanlar arasındaki işbirliği ağları”nın “genellikle baskı ve sömürüye” (s. 114) dayandığını teslim ediyor, ama baskı ve sömürü mekanizmaları konusunda tamamen sessiz kalıyor. Bu bakımdan Rousseau’nun ötesine geçemiyor. Hatta tüm meselenin etkili hikâyeler anlatmaktan ibaret olduğu iddiasıyla, Rousseau’nun bile gerisine düşüyor.

Böyle bir yaklaşımın kapitalizmin ortaya çıkışı konusunda da basit bir senaryoya yöneleceğini tahmin etmek zor değil. Nitekim kitabın 16. bölümü anlamlı şekilde “Kapitalist itikat” başlığını taşıyor. Harari bu bölümde kapitalizmin ortaya çıkışını ele alıyor. Bunu kredi sisteminden hareketle yapmayı deniyor. Harari’nin perspektifinde doğrudan üreticilerin topraktan koparılması, ilk birikim, işçileşme süreçleri, emek-sermaye ilişkisinin kurulması, manüfaktür ve fabrika gibi olgular

5 Jean Jacques Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kökeni*, çev: Ertuğ Ergün, Ankara: Yeryüzü Yayınevi, 2003, s. 64. Tam alıntı şu şekilde: “Bir parça toprağı himayesine almış, ‘Bu benim’ diyebilen ve ona inanacak kadar saf insanlar bulmuş ilk insan, medeni toplumun gerçek kurucusudur. İnsanoğlu kaç suçtan, savaştan, cinayetten, kaç korku dolu olaydan ve talihsizlikten; kazıkları sökerek, hendekleri doldurarak ve türdeşlerine, ‘Bu haini sakın dinlemeyin, dünyanın nimetlerinin hepimize ait olduğunu ve toprağın ise hiç kimseye ait olmadığını aklınızdan çıkarırsanız, mahvolsunuz,’ diyerek kurtarılabiliştir ki.”

yok, başrolde yine kurgular ve hikâyeler var. Bakalım.

“Kısmi rezerv bankacılığı” denilen bir olgu var: bir bankanın, topladığı mevduattan daha fazla kredi yaratabilme kapasitesini ifade ediyor. Örneğin 100 TL mevduat toplayan bir banka, mevduat munzam karşılığı oranı uyarınca, bundan daha fazla miktarda kredi borç verebilir (kaydı para yaratabilir). Harari, bankacı Ahmet Açıgözlü, müteahhit A. Kiremit ve fırıncı Ayşe Özfırıncı arasında geçen hayali bir senaryo ile bunu –deyim yerindeyse Bilal’e anlatır gibi– açıkladıktan sonra, “Bankaların ve tüm ekonominin hayatta kalabilmesini ve büyümesini sağlayan şey geleceğe olan güvenimizdir. Bu güven, dünyadaki paranın büyük bölümünün tek dayanağıdır” (s. 304) diye ilan ediyor. Sonra, büyük bir özgüvenle, kapitalizmin doğuşunu açıklamaya girişiyor. Ekonomilerin sabit kaldığı binlerce yıldan sonra,

Bu tuzaktan çıkmanın yolu ancak modern çağda, geleceğe dair güvene dayalı bir sistemin ortaya çıkışıyla bulunabilmiştir. Bu sistemde insanlar hayali malları –şu anda var olmayan malları– “kredi” dedikleri özel bir tür parayla sunmayı kabul etmişlerdir. Kredi, gelecek karşılığında bugünü inşa etmemize imkan sağlar, gelecek kaynaklarımızın bugünkü kaynaklarımızdan çok daha fazla olacağı varsayımının üstüne kuruludur. Gelecekteki gelirimizi şimdiki zamanda bir şeyler yapmak için kullanınca yeni ve harika fırsatlar ortaya çıkabilir (...)

Öyle ya da böyle, kredi anlaşmaları bilinen tüm insan kültürlerinde vardı, en azından eski Sümer dönemine kadar uzanıyordu. Önceki çağlarda, mesele kimsenin bu fikri düşünmemesi veya nasıl kullanılacağını bilmemesi değildi, mesele insanların geleceğin bugünden daha iyi olacağını düşünmemesi, bu yüzden de kredi vermeye istekli olmamasıydı (...)

Sonra Bilimsel Devrim ve ilerleme fikri ortaya çıktı. İlerleme fikri, eğer cehaletimizi kabullenirsek ve araştırmalara kaynak ayırırsak bir şeylerin iyileşebileceğine inanmaya dayanır, bu da kısa süre sonra ekonomiye uyarlandı (s. 305–307)

Kitabın 308. sayfasında, “Dünya Ekonomik Tarihinin Kısa Özeti” başlığını taşıyan bir şema sunuyor Harari. Buna göre, modern ekonomide geleceğe dönük güvenin kuvvetli olması bol miktarda krediye, bu da hızlı büyümeye yol açıyor. Hızlı büyüme ise tekrar geleceğe dönük güvenin kuvvetli olmasına neden oluyor ve döngü böyle devam edip gidiyor. Biz de devam edelim:

Kapitalizm, ekonominin nasıl işlediğine ilişkin bir teori olarak ortaya çıktı. Bu teori hem paranın işleyişine dair bir açıklama sunuyordu hem de kârın üretime yatırılmasının hızlı ekonomik büyüme sağlayacağını iddia ediyordu. Kapitalizm zamanla ekonomik bir doktrinden öteye geçerek, belli bir etik, yani insanların nasıl davranacağına, çocuklarını nasıl eğiteceğine, hatta nasıl düşünmeleri gerektiğine dair bir öğreti hâline geldi. En iyisinin ekonomik büyüme olduğu veya en azından en iyinin bir aracı olduğu, zira adalet, özgürlük hatta mutluluğun bile ekonomik büyümeye bağlı olduğu, kapitalizmin temel öğretisidir (s. 311).

Herhangi bir ciddi üniversitenin tarih veya iktisat bölümünde bir lisans öğrencisi kapitalist sistemin doğuşunu bu şekilde açıklamaya kalksa herhalde sınıfta kalır. Harari'nin yazdığı öyküde hiçbir maddi belirlenim yok, sadece inançlar ve fikirler var. Avrupa dünyayı fethetti çünkü “Avrupalılar belirli bir teknolojik üstünlükleri olmadığı sıralarda bile, bilimsel ve kapitalist zihniyetle düşünmeye ve davranmaya alışmışlardı” (s. 281). Diğer coğrafyalarda kapitalizm gelişemedi çünkü “Çin, Hindistan ve Müslüman dünyasının sosyopolitik sistemlerinde kredi ikincil önemdedi” (s. 312). Kredi güvene dayanır, kapitalizm krediye dayanır, sonuç olarak (mantıksal geçişlilik ilkesi uyarınca) kapitalizm güvene dayanır. Hepsi bu. İyi niyetle bir şeyler öğrenmek isteyen, belki de cebindeki paranın tamamını bu kitabı satın almak için harcayan insanlara yazık. Harari bir de şöyle buyurmuş: “Dünyayı farklı bir şekilde yönetmeye dönük tek deneme (komünizm) her anlamda kapitalizmden o kadar kötüydü ki, kimse bunu bir daha denemeye cesaret edemiyor” (s. 328). Oysa Sovyetler Birliği, on yıllar boyunca kapitalist ekonomilerin hepsinden (Japonya dâhil) daha hızlı büyümüşü. Emekçi kitleler de sağlık, eğitim, kültür, çalışma koşulları vb. konularda ciddi kazanımlar elde edebilmişti. Günümüz Türkiye'si, hatta Rusyası bile bu bakımlardan Sovyetler Birliği'nin gerisindeler. 20. yüzyılın sosyalist inşa girişimlerinin hedeflerine ulaşamadıkları kesin, ama “kimse bunu bir daha denemeye cesaret edemiyor” iddiası Harari'nin kişisel temennisinden ibaret. Tekrarlamak lazım: Obama'nın, Bill Gates'in *Sapiens*'i övmesi boşuna değil!

Paranın kökeni

Harari'nin kapitalizmin doğuşunu ele alışındaki yüzeysellik, paranın kökeni konusunda da karşımıza çıkıyor. Harari burada, neoklasik iktisattan aşına olduğumuz bir akıl yürütmeye başvuruyor: önce karmaşık bir ekonomi tahayyül ediyor, sonra bunun para olmadan (takas yoluyla) işleminin olanaksız olduğuna hükmediyor, ardından da paranın “icadını” buna bağlıyor. Bunu yaparken Sovyetler Birliği deneyimine laf dokundurmayı da ihmal etmiyor:

Takas ekonomisinde her gün ayakkabıcı ve çiftçi onlarca farklı ürünün birbirlerine göre fiyatını yeniden öğrenmek zorundadır. Eğer pazarda yüz farklı ürünün ticareti yapılıyorsa, alıcılar ve satıcılar toplamda 4.950 farklı değişim oranını bilmek durumundalar. Eğer bin adet ürün piyasadaysa bu sefer 499.500 farklı değişim oranıyla baş etmelidir!

Bazı toplumlar bu durumu merkezi bir takas sistemi geliştirerek çözdüler. Bu sistemde çiftçilerin ve zanaatkarların ürünleri toplanarak ürünler ihtiyacı olanlara dağıtılırdı. Bu tür bir deneyin en büyük ölçeklisi ve en ünlüsü Sovyetler Birliği'nde denendi ve fiyaskoyla sonuçlandı. “Herkes yeteneğine göre çalışacak ve ihtiyacına göre ürün alacak” fikri pratikte “herkes olabildiğince az çalışacak ve eline geçirebildiği kadar fazlasını alacak” fikrine dönüşmüştü (s. 181).

Harari “ruble”nin ne olduğunu herhalde duymuştur. Sovyet ekonomisinin –kısa süren iç savaş dönemi dışında– bir “takas ekonomisi” olarak nitelenmesi açık bir çarpıtma. Fakat bunu geçelim, Harari’nin Sovyet deneyimini zaten başlı başına anlamsız, beyhude bir çaba olarak gördüğü belli. Bu nedenle konuyu inceleme zahmetine girmedigi de belli. Paranın kökeni konusundaki “açıklama”sına bakalım.

Takasın ortaya çıkardığı zorluklar karşısında toplumlar ne yapıyorlar? Tabii ki parayı icat ediyorlar! “Paranın icadı teknolojik bir dönüm noktası değildi, zihinsel bir devrimdi. Bu devrim, sadece insanların ortak hayal gücünde yaşayan yeni bir gerçekliğin yaratılmasında gizliydi” (s. 182). Harari devam ediyor: para “bir eşya değildir, psikolojik bir kurgudur ve fiziksel olanı zihinsel olana çevirerek çalışır” (s. 184).

Harari’nin ve liberallerin kavramakta zorlandığı olgu şu: para öncelikle bir me2 tadır; mesela dolaşım aracı olmak gibi diğer işlevlerini yerine getirebilmesi için her şeyden önce bir meta, bir “eşya” olması şarttır. Kökeni meta mübadelesindedir; iki meta mübadele edildiğinde, ortak bir ölçüyle ölçülmeleri gerekir ki bunu da bir başka meta sağlar. Para öncelikle bir değer ölçüsüdür ve değer ölçüsü olabilmesi için kendisinin de meta olması, değer olması şarttır. Mübadele ilişkileri yaygınlık kazandıkça, bir meta genel eş değer niteliği kazanır, evrensel meta statüsüne yükselir ve “para” adını alır. Bu bir anda gerçekleşmiş bir olay değildir. Tarih içinde farklı metalar para işlevini üstlenmiş, zamanla bu işlev –çeşitli maddesel nedenlerle– altın ve gümüş gibi değerli metallerde somutlaşmıştır. Daha sonra ise, banknot vb. biçimlere bürünen para, kökenindeki bu meta biçiminden belirli ölçüde uzaklaşmış, çeşitli dolayimler kazanmıştır. Günümüzde ulusal paraların resmi olarak altına bağlı olmadığını herkes bilir, fakat herhangi bir meta temeli bulunmayan, salt “güvene” dayalı bir para yoktur. Harari, “Para, madeni metaller veya banknotlar demek değildir; mal ve hizmet takasını gerçekleştirmek amacıyla diğer ürünlerin değerini sistemli olarak belirleyebilmek için insanların kullanmaya razı oldukları şeydir” (s. 182) diye yazıyor. Bu rızanın nereden kaynaklandığından söz etmiyor. Daha doğrusu, bunu sadece güvene bağlıyor. “Renkli bir kağıt üzerinde bir yanda ABD Hazine Müsteşarı’nın imzası, öbür yanda ‘Tanrı’ya inanıyoruz’ sloganını göreceksiniz. Doları bir ödeme aracı olarak kabul ediyoruz çünkü hem Tanrı’ya hem de ABD Hazine Müsteşarı’na güveniyoruz” (s.185) diyerek olayı özetlediğini düşünüyor. Para olgusunu, günümüzde dünya parası işlevi gören ulusal bir para birimiyle karıştırıyor. Tarihin sırrını çözdüğü kanısında (etkili hikâyeler anlatmak, kurgular oluşturmak, insanları inandırmak) ve karşısına çıkan her toplumsal olguya bunu uyguluyor.

Şiddet ve devlet

Böyle bir perspektifin, günümüzün somut sorunları konusunda fazla yol gösteri-

ci olamayacağı tahmin edilebilir. İnsanlığın Harari'nin "hikâyesine" inanmakla herhangi bir şey kazanmayıp, aksine çok şey yitireceği rahatlıkla söylenebilir. Yazının geri kalan kısmında, önce Harari'nin şiddet ve devlet konusundaki görüşlerini kısaca ele alacak, daha sonra da geleceğe dair projeksiyonlarına kısaca değineceğim. Harari'nin geleceğe dönük öngörülerinin *Sapiens*'ten ziyade *Homo Deus* 'ta yer aldığını hatırlatmakta yarar var. Fakat ipuçları *Sapiens*'te ortaya konuluyor. Görelim.

Harari, Homo Sapiens türünün (bizim türümüzün) doğayla ve diğer insan türleriyle (en başta Neandertal ile) kurduğu ilişkilerin fazlasıyla şiddet dolu olduğunu haklı olarak vurguluyor. "Hoşgörü Sapiens'in baskın özelliklerinden biri değildir" diye anımsatıyor (s. 30). Acaba neden? Harari'nin açıklaması şöyle:

Homo cinsinin besin zincirindeki yeri çok yakın bir zamana kadar ortalardaydı. Milyonlarca yıl boyunca insanlar küçük hayvanlar avladılar, ne buldularsa onu yediler ve aynı şekilde büyük avcılar tarafından avlandılar. Ancak 400 bin yıl önce çeşitli insan türleri büyük av hayvanlarını avlamaya başladı ve ancak yüz bin yıl önce *Homo sapiens*'in ortaya çıkışıyla, insan besin zincirinde yukarı zıpladı.

Orta sıralardan yukarıya doğru atılan bu büyük adımın çok önemli sonuçları oldu. Piramidin tepesindeki aslan ve köpekbalığı gibi diğer hayvanlar, bu pozisyona kademeli olarak milyonlarca yıl içinde yükselmisti. Bu da, ekosistemin çeşitli kontrol ve denge mekanizmaları üreterek, aslanların ve köpekbalıklarının ortalıkta terör estirmelerini engelledi ... Buna karşın, insan tepeye o kadar hızlı çıktı ki, ekosistemin gerekli ayarlamayı yapacak vakti olmadı, ve buna ek olarak insanlar da bu değişime ayak uyduramadı. Gezegendeki büyük avcılarının çoğu muhteşem yaratıklar; milyonlarca yıl süren hâkimiyetleri sayesinde kendilerine olağanüstü derecede güveniyorlar. Sapiens ise adeta bir muz cumhuriyetinin diktatörü gibi. Daha yakın zamana kadar savandaki orta halli yaratıklar olduğumuz için hâlâ korku ve endişelerle doluyuz ve bu da bizi fazlasıyla zalim ve tehlikeli kılıyor. Ölümcül savaşlardan çevre felaketlerine pek çok tarihsel kötülük, bu çok hızlı gerçekleşen sıçramadan kaynaklanıyor (s. 24–25).

Bu pasajlarda özgün bir akıl yürütmeye, çarpıcı benzetmeler içeren etkileyici bir dille ve fakat problemlili bir sonuç önermesiyle karşılaşyoruz. İnsan türleri 400 bin yıl kadar önce (eskiden kendilerini avlayan) büyük hayvanları avlamaya başlıyor, ama insanın besin zincirinde yukarı zıplaması nedense ancak yüz bin yıl önce Sapiens'le gerçekleşiyor. Daha da önemlisi "ölümcül savaşlardan çevre felaketlerine pek çok tarihsel kötülük" de buna bağlanmış. Oysa ölümcül savaşlar (tabii kitlesel kıyımlardan bahsediyorsak eğer) yakın dönemlerin bir ürünü – özel olarak da sınıflı toplumların. Sapiens'in besin zincirinde aniden tepeye zıplamasından çok, üretim ilişkilerinin ve toplumun örgütlenişinin bir sonucu. Bunun aksini öne sürmek, savaşları insan doğasına bağlamak, hem açıkça gerici hem de olgusal olarak

sorunlu bir yaklaşım. Gericilik kısmını uzun boylu tartışmaya pek gerek yok, zira her türlü musibeti insan doğasına atfetmek ve değiştirilemez addetmek sağın geleksel tavrı. Olgusal açıdan ise, insanlığın sınıflı toplumlar öncesinde on binlerce yıl boyunca nispeten barış içinde ve eşitlikçi koşullarda yaşadığını gösteren birçok çalışma mevcut (örneğin Engels'in Marksist klasığı *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, örneğin Riane Eisler'in feminist klasığı *Kadeh ve Kılıç*).⁶

Devam etmeden önce kısa bir parantez açarak, Harari'nin sonuç önermesinin ikinci kısmı, yani insanın çevreye zarar vermesi ve birçok bitki ve hayvan türünü bilinçsizce yok etmesi anlamında çevre felaketleri için de aynı durumun söz konusu olduğunu hatırlatmak lazım. Harari, Sapiens'in "bir ekolojik seri katil olduğunu" (s. 78) öne sürüyor. Açıkçası, insan türlerinin doğaya ve diğer canlılara zarar verdiğini vurgulamakta kesinlikle haklı ve kitabında bunun sayısız örneğini veriyor, fakat bunu "doğalcı" terimlerle açıkladığı için yine değiştirilemez bir nitelik gibi ortaya koymuş oluyor. Sapiens takımlarının diğer insan türlerini (muhtemelen) katletmiş olması ve genel olarak insan türlerinin ekosistem üzerinde yıkıcı etkiler yapmış olmaları, günümüzde "ölümcül savaşları ve çevre felaketlerini" tartışmak için pek de uygun bir başlangıç noktası değil. Zira tartışmaya buradan girildiğinde, bu kötülüklerin kapitalist üretim sistemiyle birlikte nitel bir sıçramaya uğradığı, "seri katil" in elindeki silahların inanılmaz ölçüde geliştiği, bunun sonucunda da insanlığın bir ekolojik krizle karşı karşıya kaldığı görülmez hale geliyor. Aynı zamanda, problemin kendi çözüm yollarını da yarattığı, insanlığın farklı bir üretim ve toplum örgütlenmesiyle savaşlara ve ekolojik sorunlara son verebilecek (komünizm dediğimiz) yeni bir uygarlığa geçebilme olanağını da kazandığı anlaşılamıyor. Liberal bakış açısını benimseyen Harari'ye göre ise elbette böyle bir olasılık yok.

Parantezi kapatıp, şiddet ve savaş konusuna geri dönersek: Harari, devletin ortaya çıkışıyla şiddetin sınırlandırıldığını savunuyor. Bu anlamda, Thomas Hobbes'un analizini sürdürüyor. Birkaç alıntıya bakalım:

Pek çok arkeolojik ve antropolojik araştırma göstermektedir ki, köy ve kabileden öte bir siyasi yapısı olmayan basit tarım toplumlarında bile şiddetin sebep olduğu ölümler, tüm ölümlerin yüzde 15'ine, erkek ölümlerininse yüzde 25'ine kadar çıkabilmektedir. Aynı dönemde, Yeni Gine'de tarımla uğraşan Dani kabilesinden şiddet kaynaklı ölüm oranı erkeklerde yüzde 30'a, Enga'da ise yüzde 35'e ulaşmaktadır. Ekvador'da yetişkin Waoranilerin belki de yüzde 50'si başka bir yetişkinin elinden ölmektedir. Zamanla daha büyük şehirler, krallıklar ve devletler gibi daha geniş toplumsal yapıların ortaya çıkmasıyla şiddet kontrol altına alındı. Ancak bu denli büyük ve etkili yapıların oluşturulması binlerce yıl aldı (s. 94).

6 Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, çev: Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları, 1990; Riane Eisler, *Kadeh ve Kılıç: Geçmişimiz, Geleceğimiz*, çev: Orhun Burak Sözen, İstanbul: Maya Kitap, 2015.

Şiddetin azalması büyük ölçüde devletin yükselişiyle ilintilidir (s. 360).

Gerçek barış sadece savaş olmaması değil, savaşın mantıkdışı hâle gelmesidir (s. 364)

Bugün insanlık bu orman kanununu bozdu; nihayet sadece savaşıklık değil, gerçek barış da var (s. 364)

Bizim çağımız, tarihte ilk defa dünyanın barışsever seçkinler tarafından domine edildiği, politikacıların, işadamlarının, entelektüellerin ve sanatçıların savaşı hem kötü hem de kaçınılmaz bir şey olarak gördüğü çağ oldu (s. 366).

Bu akıl yürütmede birkaç sorun var. İlk olarak, kabile toplumlarından verilen örnekler günümüzde varolan, bir şekilde modern toplumlarla etkileşime girmiş topluluklardan alınmış. İkincisi, ilk topluluklarda ölümle sonuçlanan fiziksel şiddetin günümüze kıyasla oransal olarak daha fazla olduğu kanıtlanabiliyorsa, bununla, Harari'nin besin zincirinde hızla tepeye çıktığımız için zalim olduğumuz iddiası birbiriyle uyumsuz. Şiddeti kontrol altına almak, savaşlara son vermek mümkünse, bu çirkin olguları Sapiens'in doğasına bağlamak anlamsızdır. Üçüncüsü, Harari son yüz yılda iki büyük dünya savaşının yaşandığını atlayıp, çağımızda “tarihte ilk defa dünyanın barışsever seçkinler tarafından domine edildiği”ni, savaşın mantık dışı hale geldiğini öne sürüyor. Oysa başka bir yerde “gelişmeleri bir kuşun değil bir uzay uydusunun durduğu yerden incelemek ve yüzyıllar yerine bin yıllara bakmak gerekir” (s. 172) diye iddia etmişti. Son yüz yıl içinde insanlığın “ölümcül savaş” kapasitesinin inanılmaz biçimde arttığını yadsımak ve barışsever seçkinler “hikâyesine” inanmak, herhalde pek de mantıklı bir hareket olmayacaktır. BirinBci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde kamuoyunda genel bir iyimserlik havasının yaygın olduğunu, savaş patladığında da sosyalist olmayan aydınların çoğunun büyük bir şaşkınlık yaşadığını unutmamakta fayda var. Bu savaşı sona erdiren olayın Ekim Devrimi olduğunu da unutmamak gerekiyor. Gerçek barış Harari'nin anlattığı türden hikâyelerle değil, ancak ve ancak kitlelerin mücadeleleriyle elde edilebilir.

Geleceğe doğru

İnsanlığı nasıl bir gelecek bekliyor? Harari bu soruya da biyoloji biliminden hareketle yanıt vermeyi tercih ediyor. Yazara göre üç olası senaryo var. Biri biyoloji mühendisliği. Bu, bir organizmaya gen aşılama gibi kasıtlı müdahaleleri ifade ediyor (s. 390). Hayvanlardan insanlara birçok canlı günümüzde bu şekilde deneylere tabi tutuluyor. Yine, biyoloji mühendisliğinin en önemli uygulama alanlarından biri de tıp, daha doğrusu Alzheimer gibi hastalıkların tedavisi. Harari, bu tip müdahalelerin bir noktadan sonra salt hastalıkların tedavisi için kullanılmayıp, sağlıklı bireyleri “süper insanlar”a dönüştürmek için de kullanılabileceğini düşünüyor. Ayrıcalıklı bir azınlık, çok uzak olmayan bir gelecekte, günümüz insanına kıyasla belleği, öğrenme becerisi, atletik yetenekleri yahut hastalıklara karşı bağışıklığı çok

daha gelişkin “süper insanlar”a dönüşebilir. Geniş kitle ise “sıradan” insan olmaya devam eder. Üstelik ekonominin gidişatı da bir yanda az sayıda seçkin insanın, diğer yanda hiçbir ekonomik değer taşımayan (proleter olma şansı bile bulunmayan) bir fazla nüfusun kutuplaşması biçimini alabilir (bu tema *Homo Deus*’ta daha ayrıntılı işleniyor). Bir anlamda, Nietzsche’nin aristokratik hayali olan “üst insan”a doğru bir gidiş var.

İkincisi siborg mühendisliği. “Siborglar, organik ve inorganik (örneğin biyonik elli bir insan gibi) bileşenli varlıklardır” (s. 395). Burada da, belli bir noktadan sonra Sapiens’in siborglara dönüşmesi olasılık dâhilinde Harari’ye göre. Biyonik eller, kulaklar vb. organlar yaygınlık kazandıkça, bunlar bilgisayarlarla etkileşim içinde davrandıkça, şimdikinden çok daha farklı varlıklar haline geleceğimiz kesin. Üçüncü bir yol ise inorganik yaşamın yaratılması. Mesela bir hücrenin veya insan beyninin aynısının oluşturulması. Tüm bu olası yollar, Harari’ye göre Sapiens’in sonuna işaret ediyor: “Muhtemelen, dünyanın gelecekteki efendileriyle aramızdaki fark, bizimle Neandertallerin arasındaki farktan fazla olacaktır” (s. 403).

Bu senaryolar gerçekten ilginç, fakat asıl çarpıcı olan, Harari’nin insanlığın geleceğini yine biyoloji temelinde düşünme çabası. Kuşkusuz, bir akademisyen insanı salt biyolojik varlığı açısından ele alıp inceleyebilir ve bu temelde geleceğe dair bazı öngörülerde bulunabilir. Bunda hiçbir sorun yok. Bununla birlikte, Fredric Jameson’a atfedilen “Günümüzde insanlığın sonunu hayal edebiliyoruz, bu konuyu işleyen birçok film, roman vs. var, ama kapitalizmin sonunu hayal edemiyoruz” sözünün bir başka örneğiyle karşılaştığımızı düşünmemek elde değil. Sanatçılar, bilim insanları, fütüristler geleceğe dair kimi iyimser kimi kötümser senaryolar yazıp duruyorlar, fakat neredeyse hiçbiri eşit ve özgür bir toplumu olanaklı görmüyor. Bu en saf haliyle ideoloji değilse nedir? Bir tarihçi olan Harari neden insanlık tarihindeki eşitlikçi ve özgürlükçü uğraklara bu kadar kayıtsız kalır? O bize özgürlüğe ve eşitliğe dair herhangi bir yeni ufuk sunmuyorsa biz neden onun anlattığı bu hikâyelere inanalım? Siborgların olanaklı olduğuna inanmak bizim kolektif eylem gücümüzü artırıyor mu? Eğer her şey inanç meselesiye, Harari’nin anlattıklarına inanmakla elimize ne geçecek? Emekçiler, ezilenler, işsizler, yoksullar Harari’den ne öğrenecek? “Tarım ve sanayi ortaya çıkınca, insanlar hayatta kalabilmek için giderek diğer insanların becerilerine daha fazla güvendiler ve ‘embesiller için yeni fırsatlar’ ortaya çıktı. Üretim bandında çalışan bir işçi olarak, sıradışı olmayan genlerinize hayatta kalabilir ve bunları bir sonraki nesle aktarabilirsiniz” (s. 61) diyerek işçilerle dalga geçen, bilmediği Marx’ı ve komünizmi her fırsatta aşağılayan gerici bir liberalden alınacak bir ders yok. Evet, belli açılardan ilginç bir kitap *Sapiens*, ama insanlığın tarihine dair doğru dürüst bilgi sahibi olmak isteyen birisi mesela Alâeddin Şenel’in *İnsanlık Tarihi*’nden, mesela Chris Harman’ın *Halkların Dünya Tarihi*’nden, mesela Clifford Conner’in *Halkın Bilim Tarihi*’nden çok daha

fazla ve çok daha sağlıklı bilgi edinebilir.⁷

Bu noktaya kadar sabreden okurlar (varsa), Harari'nin “Biyoloji bilimiyle hukuk ve siyaseti ayıran duvarları daha ne kadar koruyabileceğiz?” sorusuna bir yanıt vereceğimi yazdığımı anımsıyor olabilirler. Bunun yanıtını aslında Harari kendisi veriyor. “Bilişsel Devrim tarihin biyolojiden bağımsızlığını ilan ettiği andır” (s. 49) diye yazıyor. Hatta bir başka yerde, farklı bir niyetle de olsa, “2013 yılının dünyası, daha şimdiden kültürün kendisini biyolojinin zincirlerinden kurtardığı dünyadır” (s. 401) diye belirtiyor. Dilin, kültürün ortaya çıkışı, insanların toplumsal örgütlenişi biyolojinin sınırlarını aşmamızı sağladı. Diyalektik düşüncede buna elbette *Aufhebung* (kapsayarak aşma) diyoruz: biyolojik varlıklar olduğumuz muhakkak, ama aynı zamanda ve daha önemlisi toplumsal–tarihsel varlıklarız. Bu nedenle de insanı biyolojiye indirgeme çabaları daima bu duvarlara toslayacak.

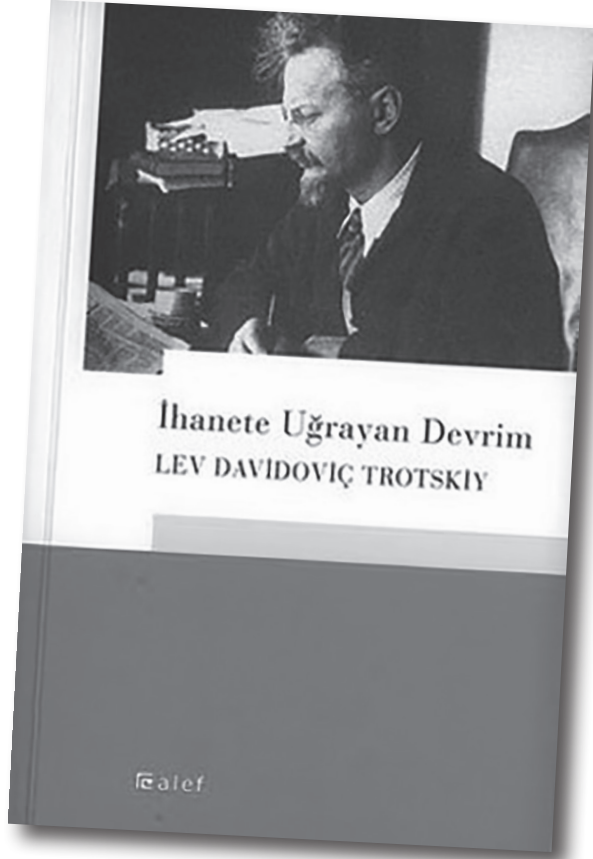
Sonuç olarak, Harari'nin kurguları kimilerine çekici gelebilir, fakat bunlar zehirli kurgular. Bu yazıda *Sapiens*'in sorunlu yönlerinden ancak bir kısmına değinebildiğimi de vurgulamak istiyorum. Genel itibarıyla, *Sapiens* gibi kitaplar, emekçilerin ve onlardan yana olanların karşı çıkıp eleştirmesi gereken yapıtlar. Zira sermaye sınıfı ideolojisini yalnızca eğitim sistemi ve medya aracılığıyla yaymıyor, “popüler bilim” kisvesi altında da sözüm ona bilimsel verilere ve araştırmalara dayanmak suretiyle gerici fikirler pompalanıyor. Her alanda olduğu gibi burada da sınıf mücadelesi devam ediyor.

7 Alâeddin Şenel, *Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2006; Chris Harman, *Halkların Dünya Tarihi: Taş Çağından Yeni Binyıla*, çev: Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: Yordam Kitap, 2011; Clifford D. Conner, *Halkın Bilim Tarihi: Madenciler, Ebeler ve Basit Tamirciler*, çev: Zeynep Çiftçi Kanburoğlu, Ankara: TÜBİTAK, 2012; Conner'in çalışmasına dair bir değerlendirme için bkz. Araz Bağban, “Halkın Bilim Tarihi”, *Devrimci Marksizm*, sayı 32-33, Sonbahar-Kış 2017.

Kitap Tanıtımı

İhanete Uğrayan Devrim

*İhanete
Uğrayan Devrim*
Lev Davidoviç
Trotskiy,
Alef Yayınevi

1917 Ekim Devrimi gerek yapılışı gerek ortaya çıkarmış olduğu düzenin yıkılışıyla XX. yüzyılın en önemli olayıdır. Elinizdeki kitabın yazarı Lev Davidoviç Trotskiy ise bu devrimin V. İ. Lenin'den sonra ikinci büyük önderidir. Ekim Devrimi'ni anlamadan XX. yüzyılı anlamak nasıl mümkün değilse, Trotskiy'i, özellikle onun kitap boyutundaki son yapıtı olması dolayısıyla bir "siyasi vasiyet" niteliğini hak eden İhanete Uğrayan Devrim'i okumadan, Ekim Devrimi'ni, hele onun kapitalizm ile sosyalizm arasında "iki arada bir derede" kalışını, nihayet iktidara getirmiş olduğu sınıfın ayrıcalıklı bir kastının öncülüğünde kapitalizme geri döndürülüşünü anlamak da mümkün değildir.

Kitap Tanıtımı

Emekçileri İzlemek

Emekçileri İzlemek
Mustafa Kemal Coşkun
Evrensel Basım Yayın

Türkiye işçi sınıfı sinemada nasıl temsil edilmektedir?

Sınıf bilinci, sınıf kültürü, sınıf mücadelesi ve örgütlenme açısından nasıl sunulmaktadır?

İşçiler gündelik hayatta nasıl tasvir edilmektedir?

Tüm bu sorulara yanıt arayan Mustafa Kemal Coşkun'un hazırladığı *Emekçileri İzlemek* kitabı Türkiye sinemasına damga vurmuş dokuz filmi anlatan makalelerden oluşuyor.

Devrimci Marksizm

Birinci Enternasyonal, sosyalizm için uluslararası proleter mücadelenin temellerini attı. İkinci Enternasyonal, hareketin bir dizi ülkede geniş kitlesel ölçekte yayılması için zeminin hazırlandığı bir evre oldu.

Üçüncü Enternasyonal, İkinci Enternasyonal'in çalışmalarının meyvelerini topladı, onun oportünist, sosyal şoven, burjuva ve küçük burjuva posasını temizledi, proletaryanın diktatörlüğünü uygulamaya girişti.

Dünyanın en devrimci hareketine önderlik etmekte olan uluslararası partiler ittifakı, sermayenin boyunduruğunu kırıp atma yolundaki proletarya hareketi, artık benzeri görülmedik sağlamlıkta bir temel üzerinde, yani bir dizi Sovyet cumhuriyeti zemininde yükseliyor. Bunlar proletarya diktatörlüğünü uyguluyorlar, uluslararası ölçekte kapitalizm karşısında zaferin cisimleşmesini temsil ediyorlar.

Üçüncü, Komünist Enternasyonal'in cıgır açan önemi, Marx'ın en önemli sloganını, sosyalizmin ve işçi sınıfı hareketinin yüzyıllar süren gelişmesini özetleyen sloganı, proletarya diktatörlüğü kavramında dile gelen sloganı gerçekleştirmeye başlamasında yatar.

(V. İ. Lenin, "Üçüncü Enternasyonal ve Tarihteki Yeri", Mayıs 1919)